T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
MEVLÂNA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
MEVLÂNA VE MEVLEVİLİK ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
MEVLÂNA MEVLEVİLİK ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

MESNEVİ'NİN 1. DEFTERİ'NDEKİ İNSAN HAKLARININ VEDA HUTBESİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

LEYLÂ BETÜL KÜÇÜK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. ALİ TEMİZEL

KONYA-2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER VII
ÖZET IX
SUMMARY XI
ÖN SÖZ XIII
GİRİŞ 17
I. BÖLÜM 23
1. HAK KAVRAMI 23
1.1. HAK 23
1.2. HAK KAVRAMINI AÇIKLAYAN GÖRÜŞLER 25
1.2.1. İrade Teorisi 25
1.2.2. Menfaat Teorisi 26
1.2.3. Karma Teori 26
1.3. İSLAM HUKUKU'NDA HAKLARIN TASNİFİ 27
1.3.1. Allah hakkı 28
1.3.2. Kul hakkı 29
1.4. İNSAN HAKLARI 29
1.5. İNSAN HAKLARININ TARİHSEL SÜRECİ 30
1.5.1. Eski Çağda İnsan Hakları 30
1.5.2. Orta Çağda İnsan Hakları 31
1.5.3. Yeni Çağda İnsan Hakları 32
1.5.4. 17. ve 18. Yüzyılda Tabii Hukuk Doktrini 32
1.5.5. Yakın Çağda İnsan Hakları 34
1.6. BELLİ BAŞLI BEYANNAMELER 35
1.6.1. İngiliz Hürriyet Beyannameleri 35
1.6.2. Amerikan Haklar Beyannamesi 36
1.6.3. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi 1789 36
1.6.4. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 1948 36
1.6.5. İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi 1950 37
1.7. İSLAM'DA BEYANNAME KAVRAMI 37
1.7.1. Üniversal İslam Beyannamesi, 15.04.1980, Londra 37
1.7.2. İslam'da İnsan Hak ve Hürriyetleri Beyannamesi-19.09.1981, Paris 38
1.7.3. Kahire İnsan Hakları Beyannamesi, 05.08.1990 38
1.7.4. Tahran İnsan Hakları Beyannamesi, 1990 38
1.7.5. İnsan Hakları Arap Şartı, 30.06.1990 38
1.7.6. İslam Devleti Model Anayasa Taslağı, 11.10.1983 38
1.8. İNSAN HAKLARININ SINIFLANDIRILMASI 38
1.9. İSLAM'DA TEMEL HAK VE HÜRRİYETLER (İNSAN HAKLARI) 45
1.9.1. Şahsi Hürriyetler 45
1.9.2. Manevi Hürriyetler 49
1.9.3. İktisadi ve Sosyal Haklar ve Hürriyetler 52
1.9.4. Siyasi Haklar 53
II. BÖLÜM 55
2. VEDA HUTBESİ 55
2.1. VEDA HACCI 55
2.2. VEDA HUTBESİ 55
2.3. VEDA HUTBESİ RAVİLERİ 56
2.3.1. İslam Kaynakları Açısından Veda Hutbesi Hakkında Çalışma Yapan Kişiler 57
2.4. VEDA HUTBESİ MAHİYETİ 59
2.5. VEDA HUTBESİ METNİNİN GÜNÜMÜZ İNSAN HAKLARI İLE İFADELERİ 62

2.5.1. Şahsi Hürriyetler; Kişi dokunulmazlığı, Yaşam Hakkı 73
2.5.2. Şahsi Hürriyetler; Kişi dokunulmazlığı, İşkence Yasağı 74
2.5.3. Şahsi Hürriyetler; Seyahat ve Yerleşme Hürriyeti 74
2.5.4. Şahsi Hürriyetler; Özel Hayatın Gizliliği 75
2.5.5. Manevi Hürriyetler; Din ve Vicdan Hürriyeti, Fikir Açıklama Hürriyeti; Öğrenme ve Öğretme Hakkı, Bilim ve Sanat Hürriyeti 75
2.5.6. Manevi Hürriyetler; Cezaların Kanuni ve Şahsiliği 76
2.5.7. İktisadi ve Sosyal Haklar ve Hürriyetler; Mülkiyet ve Çalışma Hakkı ve Hürriyeti, Çevre ve Sağlık Hakkı 77
2.5.8. İktisadi ve Sosyal Haklar ve Hürriyetler; Sosyal Güvenlik Müessesesi 78
2.5.9. Siyasi Haklar, Seçme ve Seçilme Hakkı 78
2.6. VEDA HUTBESİ METİNLERİ 79
2.6.1. Diyanet İşleri Başkanlığı Veda Hutbesi Metni 79
2.6.2. El-Vesaiku's-Siyasiyye'deki (Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri) Veda Hutbesi Metni 81
2.6.3. İlavelerin de bulunduğu tez çalışması olan Veda Hutbesi Metni 83

III. BÖLÜM 87

3. MESNEVİ'NİN 1. DEFTERİ'NDEKİ İNSAN HAKLARI 87

3.1. HİKÂYELER 89
3.1.1. Hikâye 1 89
3.1.2. Hikâye 2 101
3.1.3. Hikâye 3 107
3.1.4. Hikâye 4 122
3.1.5. Hikâye 5 125
3.1.6. Hikâye 6 136
3.1.7. Hikâye 7 148
3.1.8. Hikâye 8 157
3.1.9. Hikâye 9 163
3.1.10. Hikâye 10 167
3.2. BEYİTLERDEN BAZILARI 171
3.2.1. Örnek 1 171
3.2.2. Örnek 2 175
3.2.3. Örnek 3 177
3.2.4. Örnek 4 182
3.2.5. Örnek 5 184
3.2.6. Örnek 6 186
3.2.7. Örnek 7 189
3.2.8. Örnek 8 195
3.2.9. Örnek 9 197
3.2.10. Örnek 10 200
3.2.11. Örnek 11 202
3.2.12. Örnek 12 205

SONUÇ 207

KAYNAKÇA 210

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü

MEVLÂNA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ SELÇUK ÜNİVERSİTESİ 2010
INSTITUTE OF RUMI STUDIES
دانشگاه سلجوق انستیتوی تحقیقاتی مولانا

Öğrencinin

Adı Soyadı	LEYLA BETÜL KÜÇÜK
Numarası	127201002031
Ana Bilim / Bilim Dalı	Mevlâna ve Mevlevîlik Araştırmaları
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒
Tez Danışmanı	PROF. DR. ALİ TEMİZEL
Tezin Adı	MESNEVÎ'NİN 1. DEFTERİ'NDEKİ İNSAN HAKLARININ VEDÂ HUTBESİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

ÖZET

"Mesnevi'nin 1. Defteri'ndeki İnsan Haklarının Veda Hutbesi Açısından Değerlendirilmesi" konulu tez çalışması giriş, üç bölüm ve sonuçtan ibarettir.

Giriş kısmında; tezin yazılma amacı, izlenen yöntem ve belli başlı bazı kaynaklar hakkında bilgi yer alır.

Birinci bölümde kısaca hak ve insan hakları kavramlarının tanımları yer almaktadır. Veda Hutbesi'nde yer alan insan hakları başlıklarının, İslam'ın kaynakları açısından özet bilgilerine yer verilmektedir.

İkinci bölümde Veda Hutbesi'nin mevcut kaynaklardaki metinleri ve Veda Hutbesi'nde geçen insan haklarının günümüz haklarından hangileriyle bağlantılı olduklarına dair tespitler mevcuttur.

Üçüncü bölümde Mesnevi'nin 1. Defteri'ndeki bazı hikâye ve beyitlerindeki insan haklarının Veda Hutbesi açısından tespiti vardır.

Sonuç kısmında konu ile ilgili genel değerlendirilmeler yer alır.

Anahtar kelimeler: Mevlâna, Mesnevi, insan hakları, hak, hukuk, Veda Hutbesi.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü

MEVLÂNA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ SELÇUK ÜNİVERSİTESİ 2010
INSTITUTE OF RUMI STUDIES
دانشگاه سلجوق انستیتوی تحقیقاتی مولانا

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	LEYLA BETÜL KÜÇÜK
	Numarası	127201002031
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Mevlâna ve Mevlevîlik Araştırmaları
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒
	Tez Danışmanı	PROF. DR. ALİ TEMİZEL
	Tezin İngilizce Adı	THE EVALUATION OF HUMAN RIGHTS IN FIRST BOOK OF THE "MASNAVI" ACCORDING TO THE FAREWELL SERMON

SUMMARY

The thesis titled Evaluation of Human Rights in First Book of the "Masnavi" according to the Farewell Sermon.

The content consist of introduction, three chapters and conclusion.

In the introduction part: an information about the purpose of writing this thesis, the method followed and the main sources are included.

In the first chapter: the concepts of rights and human rights are briefly defined. A special information about the human rights mentioned in the Farewell Sermon according to the sources of Islam.

In the second chapter: the texts of the Farewell Sermon from the available sources, an identification of the human rights mentioned in the Farewell Sermon and their relation to the legal rights of today.

In the third chapter: an identification of human rights, according to the Farewell Sermon, in the stories and in some couplets of the First Book of "Masnavi".

In the conclusion: general evaluations related to the subject are presented.

Key words: Mevlâna, Masnavi, human rights, rights, law, Farewell Sermon.

ÖN SÖZ

Hz. Mevlâna'nın eserleri dünyada en çok okunan kitaplar arasındadır. İslam kültür ve medeniyeti içerisinde önemli bir yer işgal eden, toplumun her kesiminin kendisinden bir parça bulacağı Mesnevi, günümüzde en çok istifade edilen tasavvufi eserlerden biridir. Geniş İslam müktesebatına sahip olunsun ya da olunmasın insanın kendini tanıma, yaşama kalitesinin farkındalığını artırma, geliştirme ve uygulama anahtarlarını veren bir eser olarak en çok şerh yazılan eserler arasındadır. Eserlerin ana teması insan olduğu için, araştırmacılara çok yönlü çalışma serbestliği sağlar. Gerek edebi açıdan gerekse de manevi yönden araştırma ve tez için çalışma konusu teşkil eder. Dini, sosyolojik, psikolojik tespitler açısından Mesnevi, oldukça geniş konu başlıkları içerir. Hukukun temel amaçlarından biri, insan haklarının toplum barışının ve adalete hizmetini sağlayan ilke ile kurallarını korumak olduğundan, Hz. Mevlâna'nın eserleri ayrı bir önem taşır. Çünkü eserlerinin ana başlığı insandır. Dolayısıyla Mesnevi'nin hukuki kurallar açısından değerlendirilmesi önemli tespitlerin çıkmasına da vesiledir.

Bu çalışmanın temel amaçlarından biri, Mesnevi'nin 1. Defteri'ndeki bazı hikâye ve beyitlerinde insan haklarının tespitidir. İnsan hakları konusu, tarihi gelişimi, kaynakları ve içeriği açılarından değerlendirildiğinde ve Veda Hutbesi ile ilişkilendirildiğinde, Mesnevi'de zikredilen insan haklarının Veda Hutbesi'ndeki insan hakları ile bağlantılı olduğu hususu diğer bir amaçtır.

Veda Hutbesi metinlerinin içeriklerinin en önemli özelliği, Peygamber sözü olması ve sahih kaynaklar ile günümüze kadar aktarılmasıdır. Veda Hutbesi son Peygamberin hem son sözleri ve vasiyeti hem de tüm insanlığa ilettiği evrensel Kur'an mesajlarıdır. Mesnevi; Divan-ı Kebir'de geçen şu dörtlük ile bizzat Hz. Mevlâna'nın kendi ifadeleri ile şu şekilde açıklanır:

"Ben yaşadıkça Kur'an'ın bendesiyim,
Hz. Muhammed Mustafa'nın yolunun tozuyum.
Biri benden bundan başkasını naklederse,
Ondan da o sözden de şikâyetçiyim!"

Bu açıdan değerlendirilince konusu insan olan bu eserin haklar açısından farklı bir yaklaşım sergilemesi de düşünülemez. Tezin konusu, insan haklarının yüzyıllar öncesinde ifadesini bulduğu Hutbe ile aynı olduğunun tespitidir.

Giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşan çalışmanın, giriş kısmında insan haklarının tarihsel süreci yer alır.

Birinci bölümde, hak ve insan hakları başlıkları çok ayrıntı verilmeden açıklanır.

İkinci bölümde, Veda Hutbesi'nin kaynakları, irad edildiği zaman, mahiyeti, metinleri ve günümüz insan hakları açısından ifade edilmeleri açıklanır.

Üçüncü bölümde, ise Mesnevi'nin 1. Defteri'ndeki bazı hikâye ile beyitlerinde insan hakları tespitinin Veda Hutbesi'ndeki karşılıkları vardır.

Tüm insanlığa hitabını koruyan Hz. Mevlâna'nın eserlerinin, insanlığın ortak değerlere ulaşması ve müreffeh, barış içinde bir yaşamın evrensel kodlarının belirlenmesi açılarından önemli bir rol oynadığı gerçektir. Tez, Veda Hutbesi ile Mesnevi bağlantısı sayesinde, insan haklarının içselleştirilmesi ve kıymetine katkı sağlamasını hedefler.

Tez çalışmasına desteğinden dolayı danışman hocam Prof. Dr. Ali TEMİZEL'e teşekkür ederim.

Leylâ Betül KÜÇÜK

Konya – 2019

KISALTMALAR

a. : Arapça
a.g.e. : Adı geçen eser
as : Aleyhi's-selam (Selam onun üzerine olsun.)
b. : Bin (oğul)
c. : Cem'i (çoğulu)
C. : Cilt
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
Hz. : Hazreti
i. : İsim
m : Miladi
ö. : Ölüm
(ra) : Radiyallahü anh (Allah ondan razı olsun.)
(sav) : Sallâllahü aleyhi ve sellem (Allah'ın salat ve selamı onun üzerine olsun.)
s : Sayfa
s. : Sıfat
ts : Tarihsiz
vb. : Ve benzeri

GİRİŞ

Din kavramı insanoğlunun, var olduğu günden bu yana üzerinde tartıştığı, beşeri tespitlerde bulunduğu ve iman etme iradesi ile seçtiği dini yaşamayı tercih ettiği bir konudur. İnsanoğlu yaptığı iman tercihleri ve koydukları kurallar bütünü ile yaşamaya devam eder. Karşı görüş ve düşünceler olursa da ölümüne savaşır. Bazen imanın kaynağı noktasında tercihlerini kendi menfaat, hak ve çıkarlarına kaydırarak aşılması zor engelleri yine bizzat kendisi oluşturma yolunu tercih eder. Şayet insan, kendi fikirleri ve çıkarları doğrultusunda oluşturduğu inancı yerine, Yaratan'a teslim olmasını idrak edip, O'nun kuralları ile yaşamayı kabul etmeyi, huzur ve toplumsal barışın temeli kabul edebilseydi hak ve hukuk kuralları daha kolay tesis edilebilirdi. Kimi tarihi zamanlarda bu idrake ulaşmış toplumlar huzuru da barışı da bihakkın yaşamış ve yaşatmışlardır.

Dünya tarihi boyunca haksızlık ve zulüm adına her kim ne yaşamış ise hak ile batılı birbirinden ayırt etmede aldığı bilerek ya da bilmeyerek kararların neticesi olduğu bir gerçektir. Aslında tam da bu noktada "hak nedir, batıl neye denir?" sorusunun cevabı için ihlası ve imanı esas alması sorunu çözecektir. Din tam olarak da insanın gerek diğer insanlar ile gerekse de kendi ile Allah arasındaki kesintisiz bağı açıkladığından ve bu hususlardaki ilişkileri tam anlamıyla düzenleyen hükümleri açık ya da zımni ihtiva ettiğinden, insanoğlunun dünyadaki yaşam sebeplerinin en önde geleni olmuştur, olmaya devam edecektir.

Tevhid inanç sisteminde din vahiy kaynaklıdır ve İslam'dır. "Allah katında din İslam'dır" hükmü, Allah'ın geçerli saydığı tek dinin İslam olduğuna delalet eder. Dolayısıyla insan fıtratına uygun bir şekilde, dinin kurallarına ne kadar ittiba ederse o kadar rahat eder. Bu hususta Allah'ın kendisine lütfettiği aklı ve cüz'i irade ile alacağı kararlar doğrultusunda yaşamını tanzim ettiği her aşamasında hakkı bulur.

İnsanlar tarih boyunca İslam ile batılın seçimi uğrunda yaptıkları tercihlerinin sonucunu yaşamışlardır. Bu hususta, ilim ve gönül adamları "hak" kelimesi ve sonuçlarını anlatmaya çalışmışlar, bu uğurda büyük eserler vücuda getirmişlerdir. Gerek Müslümanlar gerekse de İslam'a mensup olmayanlar, görüşlerinin doğru olduğunun ispatına çalışmışlar. Ekoller oluşturmuşlar, mezhepler ihdas etmişler ve

neticede iman, akıl ve hür iradelerini sonuna kadar kullanmışlar, toplumların kaderlerini çizmişlerdir.

Hz. Mevlâna bir Müslüman olarak tüm eserlerinde İslam'ı, kurallarını, anlaşılması ve anlatılması en zor olan aşkı anlatmıştır. Mesnevi'sinin her beytinde, her hikâyesinde hak din İslam'ın kaynaklarına atıflarda bulunmuş, akıllı, hür ve cüz'i irade sahibi insana inancını, aşkın diliyle ifade etmiştir.

Bu çalışmada Abdülbaki Gölpınarlı'nın Mesnevi tercümesi esas alınmak suretiyle hikâye ve beyitler aktarılmıştır. Mesnevi'nin 1. Defteri'ndeki hikâyelerin derlemesinde, Şefik Can'ın Mesnevi Hikâyeleri kitabından istifade edilmiştir. Şerhi hususunda kaynaklar, Tahir Olgun, Abdülbaki Gölpınarlı, Şefik Can, Ahmed Avni Konuk ve Hüseyin Top şerhleridir. Hikâye ve beyitlerde, kişinin dokunulmazlığı, yaşam hakkı, fikir hürriyeti, din ve vicdan özgürlüğü, seçme hakkı, suç ve cezaların kanuniliği vb. insan haklarının, Veda Hutbesi açısından tespiti tezin temel konusunu oluşturur. Veda Hutbesi, son Peygamber'in (sav), sözlerini ihtiva ettiğinden, insan hakları açıklamalarını daha da önemli kılmaktadır. Tarih boyunca yazılmış, açıklanmış beyannamelerin ilki olan Veda Hutbesi'nin ilk kaynak olduğunun zikredilmesi çalışmanın bir diğer amacıdır. Aslında bu konu tartışma kabul etmeyen bir husus olsa da beşerî kaynaklarda insan haklarının ilk kaynağı olarak zikredilmemesi olsa olsa hak ile batılın bitmeyecek mücadelesi olarak açıklanabilir. İlim adamları literatürde insan haklarının temeli hususunda ki tespitlerini açıklamışlar ve kaynaklar arasında Veda Hutbesi'ne yer vermemişlerdir.

Mesnevi, İslam dininin temel iki delili olan Kur'an ve Sünnet'in açıklamasıdır. Dolayısıyla Peygamber sözü olan Veda Hutbesi yönünden bakılması konuyu pekiştirici olacaktır. Hutbedeki hak ve kurallar, tarih boyunca insanoğlunun elde etmek için büyük çabalar sarf ederek kazanmaya çalıştığı temel insan haklarının tümünü açıklayıcı niteliktedir.

İnsan haklarının Batıda ki serüveni oldukça farklı bir çizgide seyreder. İlim adamları toplumu bilinçlendirmek ve uyandırmak adına, normatif çalışmalarda bulunmuş, kişisel hürriyetleri tahdit altına alınmasına rağmen vazgeçmemişlerdir. Her millet kendi bölgesel otoritelerine karşı bazı imtiyazlar elde edebilmek için, sayısız girişimlerde bulunmuşlardır. Ekonomik buhranlar ve savaşlar neticesinde, ilim adamları ve vicdan sahibi siyasetçilerin ortak çalışmaları ile beyannameler

yazılmıştır. Bağlayıcılığı her ülkenin kendi iç politikasına birebir bağlı olan ve ne yazık ki uygulamaları insanların vicdanlarına terk edilen insan hakları, hala iyiniyetli savunucuları ile kötü uygulayıcıları arasındaki soğuk savaşlar ile ayakta kalmaya çalışmaktadır.

Bu konuda bazı tezlerin okunması bu konudaki bilgilerin tazelenmesine yardımcı olduğundan arz edilecektir. Sonuçta bu hususta o kadar çok bilgi, belge ve yargı kararı vardır ki her biri ayrı ayrı tez konusu olmuştur. İnsan hakları konusu çok tartışılan ve hala uygulamada büyük oranda hak ihlalleri olan netameli bir konudur. Tartışmaya ve haksızlığa yorum dahi bırakmayan İslam'da ise haklar ve görevler bellidir sadece aynı sorun uygulayıcılarındadır. İnançlı bir insan Allah'a iman ettikten sonra her hareketinden sorumlu olduğunu ve hesabını vereceğini bildiğinden, tek sorun gündelik çıkarların ve nefsin önünde mi kalacak ardında mı saklanacak mücadelesi karşısında vereceği imtihanı geçip kalmasıyla olacaktır.

Bu çalışmanın temel amacı, insan haklarının tarihi süreci hakkında ayrıntılı bilgi vermek değildir. Hak, hukuk ve insan hakları kavramları, pozitif ve İslam hukuk kaideleri açısından tafsilatlı bir şekilde açıklanır. Dolayısıyla bu çalışmada belli olan insan haklarının farklı bir açıdan tespiti yolu izlenmektedir.

Temel insan hakları (kişinin özel hayatının gizliliği, tecessüs yasağı, komşu hakkı, sosyal güvenlik hakkı, çevre hakkı, bilim ve sanat hakkı, fikir hürriyeti vb.) Mesnevi'nin 1. Defteri taranarak tespit edilmiştir. Ancak Mesnevi'nin konusu tasavvuf ve aşk olduğu için şerhlerden yararlanmak suretiyle anlaşılmaya çalışılır ve Veda Hutbesi açısından insan haklarının tespiti yapılır.

Tez konusu oldukça teferruatlı olduğundan etraflıca bir okuma süreci isteyeceği muhakkak. Aşağıda isimleri verilen kaynaklar bazı açılardan okumalara fayda sağlayacağı inancıyla örnek mahiyetindedir.

Recep Şentürk, "İnsan Hakları ve İslam-Sosyolojik ve Fıkhî Yaklaşımlar" kitabı ile, evrensel ve cemaatçi yaklaşımlar açısından insan hakları hakkında dikkate şayan bilgiler sunmaktadır.

Ahmed Akgündüz, "İslam'da İnsan Hakları Beyannamesi" çalışmasında, İslam evrensel insan hakları hakkında özet bilgi ve metinlere yer verir.

Servet Armağan, "İslam Hukuku'nda Temel Hak ve Hürriyetler" adlı kitabında, İslam temel hak ve hürriyetlerini fıkhî delillerle anlatmaktadır, ayrıntılı bilgi mevcuttur.

Ahmet Tekin, "Kur'an ile İlan Edilen İnsan Kaynakları" isimli kitabında, İslam temel hak ve hürriyetlerini ayetler ile açıklar.

Mustafa Yayla, "İslam Hukuku'nda İnsan Hakları ve Eşitlik" isimli çalışması ile ayrıntılı bir şekilde İslam'da insan haklarını kavram, kural ve sonuçlarını açıklar.

Reyhan Sunay "Hukuk ve Siyaset Ekseninde İnsan Hakları" isimli kitabında, insan haklarını sadece hukuki bağlamda değil hukuk ötesi anlayışları ile ortaya koyar.

Nurettin Topçu, "İslam ve İnsan, Mevlâna ve Tasavvuf" isimli çalışmasında meraklılarına farklı bir bakış açısı sunmaktadır.

Janko Musulin, "Hürriyet Bildirgeleri" çalışması, Magna Charta'dan Avrupa Sözleşmesi'ne kadar ki süreçte Batıdaki her türlü bilgi, beyanname, protokol ve mektupları içerir.

Muharrem Balcı-Gülden Sönmez, "Örnekli-Açıklamalı-Karşılaştırmalı, Temel Belgelerde İnsan Hakları" adlı kitapta, insan haklarına dair belgelere yer verir.

Hüseyin Hatemi'ye ait "İnsan Hakları Öğretisi" isimli kitabı, insan haklarının manevî ve felsefi boyutlarını ayrıntıları ile öğrenmek, hukukun üstünlüğünü ortaya koyarak İslam'ın insan haklarına bakışını net vurgulamak açısından önemli bir kaynaktır.

Hüseyin Kazım Kadri, "İnsan Hakları Beyannamesi'nin İslam Hukuku'na Göre İzahı" adlı çalışma, öz anlatımı ile dikkat çeker.

Osman Şekerci, "İnsan Hakları Alanında Temel Belgeler ve İslam" adlı kitap, insan haklarını başlıklar halinde ihtiva eder.

Muhammed Hamidullah, "el-Vesaiku's-Siyasiyye - Hz. Peygamber (sav) Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri" isimli çalışma, İslam tarihine ışık tutan önemli belgeleri ihtiva eder.

Kemal Gözler, "İnsan Hakları Hukukuna Giriş ve İnsan Hakları Hukuku" adlı kitaplar, insan hakları konularını ayrıntıları ile öğrenmek isteyenlerin başvuru kitabıdır.

Bu konuda okunan bazı tez çalışmaları ise şöyledir:

Berkan Hamdemir, “Türkiye’de İnsan Haklarını Koruma Amaçlı Resmi ve Sivil Girişimler”, Yüksek Lisans Tezi.

Seda Zorbozan, “İslam Hukuku’nda Hakların Allah Hakkı ve Kul Hakkı Olarak Ayrılması ve Bu Ayrımın Muamelata Yansımaları”, Yüksek Lisans Tezi.

Görkem Birinci, “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin Kısa Tarihi: Milletler Cemiyeti’nden Birleşmiş Milletler’e”.

Emin Emini, “Hak Kavramı”.

Yusuf Sayın, “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve İslam”.

Aydın Kudat, “Hak ve Hukuk Kavramaları Üzerinde Bir Değerlendirme”.

Ahmet Kılınç, “Kanun-i Esasi’nin İnsan Hakları Yönünden Analizi”, Yüksek Lisans Tezi.

Murat Gökalp, “İlk Dönem Hadis ve İslâm Tarih Kaynaklarına Göre Veda Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki”, Yüksek Lisans Tezi.

Üsmetullah Sami, “Arap Dili Belagatı ve Retorik Açısından Hz. Muhammed (sav)’in Hutbeleri”, Yüksek Lisans Tezi.

Serkan Ekiz, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Din ve İnanç Özgürlüğü”, Doktora Tezi.

Vedat Doğan, “Türk Anayasalarında Yer Alan Temel Hak ve Hürriyetler Açısından İnsan”, Yüksek Lisans Tezi.

Nesrin Dabanlıoğlu, “Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ve Öngördüğü Denetim Sistemi”, Yüksek Lisans Tezi.

Mahmut Gökpınar, “Bir Kavram Olarak İnsan Hakları ve Çeşitli Açılardan Sınıflandırılması, Makale.”

I. BÖLÜM

1. HAK KAVRAMI

1.1. Hak

Hak kavramının sözlük anlamı üzerinde birçok izahına rastlamak mümkündür. Kelimenin tarihi insanlığın ilk zamanlarına kadar uzandığından üzerindeki tanımlar ve farklı alanlardaki izahları kaçınılmazdır. İnsanların gerek birbirleriyle gerekse yaşamlarına konu oluşturan her davranış ve görevlerinde karşılarına çıkan bir kavram olması hasebiyle oldukça önemli olmasına rağmen, birçok kişi gündelik hayatta dahi tam anlamıyla hakkını verememektedir. Şimdi tanımları hakkında birkaç bilgi verelim:

Sözlükte "(a.i.c. hukuk); Allah, Tanrı; doğruluk, insaf; bir insana ait olan şey; dava ve iddiada hakikate uygunluk, doğruluk; geçmiş, harcanmış emek; pay, hisse; s. doğru, gerçek; layık, münasip" anlamları verilmektedir[1].

İslam'da hak kavramını tek bir cümle ile tanımlamak mümkün görünmemektedir. Hak kavramının anlaşılması, kullanıldığı yer ve konum ile daha da netleşecektir. Zira bu konudaki yorumların hülasası şu şekildedir.

> "Hak kavramı doktrin ve uygulama yönüyle İslam fıkhının temel kavramlarından, fıkıh literatüründe de en sık kullanılan mefhumlardan biri olmakla birlikte kelimenin İslam hukukunda kazandığı terim anlamını netleştirmek oldukça zordur. Bunun birinci sebebi, hakkın fıkıhtaki kullanımının kelimenin sözlükte ve örfte taşıdığı anlam çeşitliliği ve muhteva zenginliğiyle yakın bağlantısının bulunması, ikinci sebebi de hakkın fıkıh usulünde ve füru-i fıkhın çeşitli alt dallarında farklı terim anlamları kazanmış olmasıdır. Bundan dolayı bütün fıkıh alanları için geçerli bir hak tanımının yapılması yerine kavramın fıkhın çeşitli alanlarındaki kapsam ve mahiyeti üzerinde durulması daha uygun olur.[2]"

"Kur'an-ı Kerim'de 247 yerde hak kelimesi geçmektedir. İslam düşüncesine göre hak kelimesinin literatürdeki yeri birçok âlimin araştırma konusu olmuştur.

---

[1] Devellioğlu, Ferit (17. Baskı, 2000), "*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat"*, Aydın Kitabevi, Ankara.
[2] Bardakoğlu, Ali (1997), "Hak", *DİA,* C.15, s 139-151, Ankara.

Ayet ve hadislerde geçen hak kelimesi üzerinde çalışma yapan Ebü'l-Ferec İbnü'l Cevzi, Kur'an'da hak kelimesinin müfessirlere göre başlıca on sekiz anlamda kullanıldığını belirtir: Allah, Kur'an, İslam, adalet, tevhid, sıdk, mal, vücub, ihtiyaç, pay, beyan, Kabe'nin durumu, haram ve helali açıklama, kelime-i tevhid, ölüm, kesinlik, cürüm, batılın zıddı. D. B. Macdonald (E. E. Calverley), İbranice'de benzer bir kökün "ağaç, taş veya metalin içini oymak; yazmak, kaydetmek, tasvir etmek; buyurmak, bir kanunla sabit hale getirmek; Tanrı veya insanlara karşı ödev, hukuk, imtiyaz" manalarına geldiğini belirterek hak kelimesinin bu dilden gelmiş olabileceğini ima ederse de Sami dil ailesinden olan Arapça ve İbranice'deki herhangi bir kelimenin yakın anlamlar ifade etmesi doğaldır. Bu durum karşısında birinin ötekinden geldiğini iddia ve ispat etmek oldukça zordur. Ragıb el-İsfahani, hakkın asıl manasının "mutabakat ve muvafakat" olduğunu belirttikten sonra ayetlerden örnekler vererek başlıca dört anlama geldiğini belirtir. 1. Bir şeyi hikmetin gereğine uygun olarak icat eden; bundan dolayı hak Allah'ın bir ismi veya sıfatı sayılmıştır. 2. Hikmetin gereğine uygun olarak yapılan iş; Allah'ın bütün fiilleri bu anlamda haktır. 3. Bir şeye aslına uygun ve doğru olarak inanma, bu şekilde kazanılmış inanç, bilgi. 4. Gerektiği şekilde, gerekli ölçüde ve gereken zamanda meydana gelen iş. Seyyid Şerif el-Cürcani, hakkın "inkârı mümkün olmayacak kesinlikte gerçek (sabit) olan şey" biçimindeki sözlük anlamını verdikten sonra Teftazani'den iktibasla terim olarak "gerçeğe mutabık olan hüküm" anlamına geldiğini, bu hükmü taşıyan söz, inanç, din ve görüşler için de kullanıldığını belirtir ve batılın zıddı olduğunu söyler.[3]"

Hak kelimesinin fıkıhta Kur'an'da, Sünnet'te, İcma ve Kıyas'ta kısacası İslam'ın delillerindeki anlamları da çeşitlilik arz eder.

Hak kelimesinin çoğulu olan hukuk kavramı gerek Batılı düşünürler gerekse de İslam âlimleri açısından genel olarak; insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde adaletin tecessüm etmesi ve toplumla ya da devlet ile ilişkilerinde dengenin korunması açısından kurallar ve görevler bütünü olarak açıklanır. Batıya ait hukuki metinler kaynakları açısından beşeriyyet sıfatını haiz olduğundan, metinlerinde değişiklik göstererek günümüze kadar gelmiştir. Oysa ki İslam'da böyle bir ayrım

[3] Çağrıcı, Mustafa (1997), "Hak", *DİA*, C.15, s 137.

söz konusu olamaz. Zira kaynak tektir, Hz. Allah'tır. Amelî hükümler ile uygulamalarda değişiklik olsa da itikadi konularda değişiklikten asla bahsedilemez. Dolayısıyla İslam'daki hak kavramının açıklamaları, hükümlerin izahı noktasında sadece rehberlik teşkil eder.

Neyin hak olduğu neyin olmadığı, hakkın mahiyeti, sınırları, kişilerin kendi aralarında ya da devlet ile ilişkilerindeki durumları, kötüye kullanılması, hukukun üstünlüğü, yargı ve cezai müeyyideler açısından her ülkenin meri hukuk kuralları farklılık gösterir. Bu konu başlıklarının tek tek incelenmeye alınması ve İslami bakış açısından araştırılması, uzun teoriler ve sonuçları da beraberinde getireceğinden, aşağıda sadece sonuçlarına göre önemli bazı konular hakkında bilgi verilmektedir.

1.2. Hak Kavramını Açıklayan Görüşler

Hak kavramı günümüz Batı terminolojisinde niteliği ya da temeli konusunda farklı görüşlerle açıklanabilirken, İslam'da çok farklı bir bakış açısı vardır. İki farklı yaklaşımı sergilemek Mesnevi'nin insan hakları açısından daha kolay anlaşılmasını sağlar.

Batı'da hak kavramının temeli konusunda farklı görüşler ileri sürülür.

1.2.1. İrade Teorisi

Bu teoriye göre hak; bir kişi, başka bir kişiye iradesini zorla kabul ettirdiği, onu kendi iradesine uygun davranmaya zorlayabildiği zaman gerçekten hak sahibidir[4].

Bu teorinin en önemli savunucuları Alman hukukçu Windscheid ve Savingy'dir[5].

Teori hakkın içeriği ile ilgilenmemesi yönünden eleştirilmiştir; bu görüşe göre çocukların, akıl hastalarının iradesini açıklayamayacağı sonucunu da beraberinde getirir, oysa onlar da birtakım haklara sahiptirler[6].

[4] Özekes, Muhammet (2015), "*Temel Hukuk Bilgisi"*, Yetkin Yayınları, Ankara.
[5] Hamdemir, Berkan (2009), "*Türkiye'de İnsan Haklarını Koruma Amaçlı Resmi ve Sivil Girişimler"*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
[6] Anayurt, Ömer (2015), "*Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları"*, Seçkin, Ankara, s 264.

1.2.2. Menfaat Teorisi

Bu görüşe göre hak; hukuk düzeninin tanıyıp koruduğu çıkarlardır, ancak çıkarın olduğu her durum için hukuk bireylere hak tanımamaktadır, yani çıkar sahibi bireye yetki tanımaz[7].

Bu teorinin en önemli savunucularından biri Alman hukukçu Jhering'tir.[8]

1.2.3. Karma Teori

Bugün hak genellikle bu teori ile açıklanmakta ve hukukun kabul ettiği, "sahibini de yararlanması için gerekli yetkilerle donattığı meşru çıkarlarıdır" şekliyle ifadesini bulur[9].

Modern dünyada hakkın kaynağının, niteliğinin, kullanılmasının, sınırlarının, ya da hak sahiplerine olan yaptırımlarının tartışılması, araştırılması ve tüm bu konularda kararlar alınarak pozitif hukuka konu teşkil etmesi, uzun uğraşları beraberinde getirmiştir. Her alanın bir uzmanı ve hususi bir durumu söz konusudur. Dolayısıyla Mesnevi ile bağlantı kurmaya çalıştığımız hak kavramını "insan hakları"na has kılmak biraz daha konuyu daraltır. Ancak insan hakları konusu başlı başına bir süreçtir ve batıda büyük mücadeleler sonucunda elde edilmiş bazı beyannameler ile kayıt altına alınmıştır.

İslam dünyasındaki insan hakları konusu ise insanlık tarihiyle eştir. Belli başlı konularda batı dünyasının beyanname, sözleşme ya da protokollerinden ayrılır. En önemli farkı Batının kaynağı insandır, oysa İslam'da tek kaynak Hz. Allah'tır. İslam'ın temel iki delili olan Kur'an ve Sünnet'te, kendisini yoktan var eden ve kâinatı emrine veren insana, fıtratı gereği lütfedilen haklarından söz edilir. Batı'da insan bu serüveni çok acı tecrübeler edinerek, insanların ölümleriyle sonuçlanan savaşlar neticesinde, birçok düşünürün önderliğinde ilahi olmayan bazı haklar ile yazılı metinler haline getirmiş ve koruma altına almıştır. İhlaller konusunda, bazı milletlerarası antlaşmalar neticesinde yaptırımlar tayin etmiştir. Tüm dünya ülkeleri arasında en yaygın ve kabul edilen ise 1948 tarihli Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi olmuştur.

---

[7] Anayurt, a.g.e., s 264.
[8] Hamdemir, a.g.e., s 15.
[9] Anayurt, a.g.e., s 264.

Yüzyıllardır peşinden gidilen ve birçok değerler barındıran insan haklarının anlatılmaya çalışılması sadece bilinenin tekrarı olacağından, Mesnevi'de konu edilen insan haklarının özellikleri bir de Veda Hutbesi açısından tespit edilir.

1.3. İslam Hukuku'nda Hakların Tasnifi

"Haklar sahibine göre; "Allah hakkı", "kul hakkı".

Mahalline göre; "mali" ve "bedeni" haklar, mallar üzerinde kurulan ve mali bir değeri olan haklar malidir (zekât, sadaka vb.), doğrudan şahsiyet (kısas, nikâh, nesep vb.) ile ilgili haklar ise bedenidir.

Eşya üzerinde kurulan yetkilerin mahiyetine göre; "hak-milk-ibaha" şeklinde bir ayrımdan daha söz edilir.

Malvarlığı haklarına ilişkin olarak da "müteekkid" ve "mücerred" haklar.[10]"

"Hak", "İnsan Hakları" ve "Hukuk" kavramlarının İslam'daki karşılıkları üzerinde bazı açıklamalarda bulunulmasının sebebi, Hz. Mevlâna'nın Müslüman olması ve eserlerini de bu doğrultuda neşretmesidir. Zira Veda Hutbesi de İslam'ın temel iki kaynağı olan Kur'an ve Sünnet'in açıklayıcı metnidir.

Hakkın "hak" olarak sayılabilmesi için şu özellikleri ihtiva etmesi gerekir:

> "Çağdaş fıkıh literatüründe yapılan tanımlardan hakkın dört unsurunun bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlar hakkın konusu, hak sahibi, hak borçlusu ve hakkın hukukiliği (meşruiyeti) olarak sıralanabilir. **"Hakkın konusu"** genelde maddi bir mal, menfaat veya bir şahıs üzerindeki yetki şeklinde ortaya çıkar. **"Hak sahibi"** veya hakkın alacaklısı hakkın aktif süjesi olup özellikle muamelât hukuku alanında hak sahibi kural olarak insandır. Eşya hak sahibi değil hakkın konusudur. **"Hakkın borçlusu"** hakkın pasif süjesi olup hukuk dilinde genelde "mükellef" adıyla anılan kişi veya kişilerdir. Hakkın dördüncü unsuru **"hakkın meşruiyet"** boyutu olup bu da dinin ve hukuk düzeninin bu hakkı tanımış olması veya yasaklamamış bulunması demektir. İslam hukuk düşüncesinde hakkın meşruiyeti İslam'ın genel meşruiyet anlayışının bir

[10] Zorbozan, Seda (2011), "*İslam Hukuku'nda Hakların Allah Hakkı ve Kul Hakkı Olarak Ayrılması ve Bu Ayrımın Muamelata Yansımaları"*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Elazığ.

parçasını teşkil etmekte olup hukuki (kazaî) meşruiyet bu anlamda genel dini meşruiyete dayanır. Diğer bir ifadeyle İslam'ın açık hükümleri, temel ilke ve amaçları bir hakkın meşruiyetinin kaynağını ve çerçevesini teşkil ettiği gibi onlarla uyum da böyle bir meşruiyet için ön şart olarak aranır. Konunun bu yönü İslam hukukunda diğer hukuk sistemlerine göre özellik arz eder ve ayrı bir önem taşır. Bu anlayış, şâriin mutlak anlamda kanun ve hüküm koyucu olmasıyla eşyada mubah ve serbest oluşun asıl olması ilkeleri arasında veya din kaynaklı kurallarla beşerî nitelikteki içtihad ve yasama faaliyeti arasındaki uyumun da tabii sonucudur.[11]"

Tüm hakların ayrıntılarından ziyade özellikle insan haklarını yakından ilgilendiren hak sahibine göre ayrım dikkate alınarak bazı açıklamalarda bulunmak gerekir.

1.3.1. Allah hakkı

"(Hukûkullah) İlk planda iman ve ibadet gibi yalnızca Allah'a yöneltilebilen, sadece O'nun layık olduğu haklardır. Ayrıca belirli bir kişi ve zümreyi değil kamu yarar ve düzenini ilgilendiren haklar kastedilir. Mesela Hanefî usulcülerinden Abdülaziz el-Buharî, Allah haklarının belirli bir şahsın değil bütün âlemin genel yararıyla ilgili bulunduğunu, bu hakların Allah'a nispet edilmesinin sırf Allah'ı tazim için olduğunu ve Allah'ın bu haklardan yararlanmasının düşünülemeyeceğini vurgulamak, böylece bir şahsın herhangi bir şekilde bu hakları kendine ait görmesini ve keyfi tasarruflara yönelmesini önlemek için böyle adlandırıldığını belirtir[12]."

"Bu hakların iki temel ayırt edici özelliği vardır. İlki; bu hakların af, sulh gibi bir yolla ıskatı caiz olmadığı gibi bunları kaldırmak ve değiştirmek de kural olarak caiz görülmez, ikincisi; bu hakları toplumda bütün fertlerin ve onları temsilen kamu otoritesine sahip kişilerin koruma, kollama ve kovuşturma hak ve sorumluluğu vardır. Bu husus, İslam'ın fert ve toplumlara bir ödev olarak yüklediği iyiliği

[11] Bardakoğlu, a.g.e., s 141.
[12] Bardakoğlu, a.g.e., s 142.

emredip kötülükten vazgeçirme (emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker) ilkesinin tabii bir sonucu olarak görülür.[13]"

1.3.2. Kul hakkı[14]

Kamu yararını ilgilendirse bile ilk planda ferde ait bir menfaatin korunmasını hedef alan ve ferdin söz hakkının bulunduğu haklar olup bunlar da genel kul hakları, özel kul hakları şeklinde iki grupta incelenir. **"Genel kul hakları"**, toplumda herkesi ilgilendiren ve fertlerin ortaklaşa sahip bulunduğu menfaat ve imkanlardan faydalanma haklarıdır. Allah haklarından farklı olarak bu hakların kullanımı tamamen fertlerin tercih ve ihtiyarına bağlı olup kamu otoritesini elinde bulunduranlar ancak kamu yararı gerekçesiyle bu haklardan istifadeyi engelleyebilir veya bu hakları ıskat edebilir. **"Özel kul hakları"** ise kamuya açık olmayıp ferdin şahsına ait olan, esasında kişilerin özel yararlarını korumayı hedef alan haklardır.

1.4. İnsan Hakları

"İnsan hakları" kavramı günümüzde en çok kullanılan, siyasi iktidarların bir nevi demokrasi ve hukukta adaletin tesisi gibi üstün kavramlarla meşruiyet kazanmaya çalıştıkları bir deyim haline gelmektedir. Bihakkın uygulansa elbette ki insan kazanacaktır ancak daha çok iç hukuktaki pozitif hukuk kuralları ile siyasi iktidarların arkasındaki ekonomik menfaatler arasında sıkışıp kalmaktadır.

> "Bugün, insan haklarından hareket etmeyen veya referans noktası olarak insan haklarını almayan herhangi bir sosyo-politik öneri ciddiye alınma şansını neredeyse peşinen kaybetmiştir. Günümüzde sadece iç düzenlerini insan haklarına dayandırmayan devletlerin değil, aynı zamanda dış politikalarında insan hakları duyarlılığıyla hareket etmeyen devletlerin de meşrulukları ciddi biçimde sorgulanmaktadır.[15]"

Bu tarz yaklaşımlar çoğunlukta olsa da uygulamada her türlü aksama ve ihlallere rastlamak mümkündür.

---

[13] Bardakoğlu, a.g.e., s 143.
[14] Bardakoğlu, a.g.e., s 143.
[15] Erdoğan, Mustafa (1998), "*İnsan Haklarına Kavramsal Bir Yaklaşım*", Liberal Düşünce, n:12, s 7-16.

İnsan hakları kavramının batı menşeili bir geçmişi olduğu tarihsel süreçten bellidir. Zira bugün ki anlamına kavuşması, bazı belge ya da beyannamelerde terakki gösterecek tarzda yer alması, bazı doktrinler ve uzun ilmî düşünce fırtınaları ile savaşların neticesinde olmuştur. Şimdi bu tarihsel süreçten kısaca bahsetmek gerekir. Bu süreçte ki bilgiler özet mahiyetinde olup ayrıntılara girilmemiştir.

1.5. İnsan Haklarının Tarihsel Süreci

1.5.1. Eski Çağda İnsan Hakları

Eski çağ eski Yunan ve Roma uygarlıklarının yaşandığı dönemdir. Bu dönemdeki insan hakları ile ilgili gelişmeler şu şekildedir.

1.5.1.1. Platon (Eflatun)

Platon'un fikir dünyasında insana insan olduğu için değer veren bir anlayışa rastlamak mümkün değildir. Devletin topluma her yönüyle müdahalesini savunur. Köleleri hayvan statüsünde görür[16].

1.5.1.2. Aristo

Aristo'nun anlayışında da hürriyet ve insan olgusu yer almaz. Köleliği savunur.

1.5.1.3. Stoacılar

Bu çağda ilk defa hürriyet fikrinden bahsedenlerdir. Devlet her şeyin üstünde değildir ve onun üstünde akıl ve kanun vardır. İnsanlar arasında ilk defa kardeşlik ve eşitlik fikrini ortaya atmışlardır. İnsan haklarının en eski felsefi kaynağı kabul edilse de siyasal bir doktrinden ziyade daha çok bir ahlak felsefesidir.[17]

Stoacılar, tüm insanların farklı devletler halinde, farklı yasalara dayanan, evrensel yasalarına tabi olmaları gerektiğini söyleyerek evrensel dünya vatandaşlığı (kozmopolis) düşüncesine vurgu yapmışlardır[18].

[16] Hamdemir, a.g.e., s 27.
[17] Gözler, Kemal (2011), "*Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*", C. II, Ekin, Bursa, s 492-493.
[18] Hamdemir, a.g.e., s 32.

1.5.1.4. Netice

Eski çağda insan haklarının uygulamada gerçekliğinden söz edilmez. Zira vatandaşların bazı hakları var idiyse de son derece kısıtlıydı. Kölelerin hiçbir hakkı yoktu[19].

1.5.2. Orta Çağda İnsan Hakları

Bu dönemle ilgili iki önemli husus vardır. Hristiyanlık ve feodalitenin ortaya çıkışı. Hristiyanlık Roma'da 313 yılında İmparator Konstantin'in fermanı ile resmi din olarak tanınınca, insana bakış açısı da değişti. Önceleri insanı öncülleyen din kavramı varken sonrasında siyasileşince otoriteyi yani yine devleti savunur hale geldi. Feodalite ile toprak sahipleri devlet iktidarını ele geçirdi ve senyörler toprak çalışanları üzerinde birtakım hakları olduğunu kabul ederek merkezi devlet algısını ortadan kaldırdılar.[20]

Bu dönemde siyasal iktidarın sınırlanması fikrine yol açan iki düşünür vardır.

1.5.2.1. Thomas Aquinas

Yeryüzündeki bütün insanlar Tanrının iradesi demek olan ilahi kanuna tabidir ve hükümdarlar bu iradeye uymak zorundadırlar. Bu buyruğa uymayanlara itaat yükümlülüğü yoktur diyerek insanlara direnme hakkı tanır. İktidarın kaynağı olarak Tanrıyı gösterse de iktidarların yeryüzünde halk aracılığıyla olacağını ifade eder. Ancak köleliği tabii bir müessese olarak görür ve din, vicdan özgürlüğünü reddeder.[21]

1.5.2.2. Marsilius Patavinus

Liberal ve radikal fikirleri vardır. Yasa koyucuların seçimle başa gelmelerini savunur. Papa'nın devlet işlerine karışamayacağını, atama yapamayacağını ifade eder. Din ve vicdan özgürlüğünü son derece savunur. Zorla iman aşılanmaz o sebeple din adamları sadece yol gösterir der.[22]

---

[19] Gözler, a.g.e., s 493.
[20] Gözler, a.g.e., s 494-495.
[21] Gözler, a.g.e., s 496-497.
[22] Hamdemir, a.g.e., s 36.

1.5.2.3. Netice

Orta çağ insan hakları açısından pek iç açıcı bir tablo sergilemez. Feodal beyler, serfler üzerinde hakları olduğunu iddia ederler ve yarı köle vaziyettedirler. Din ve vicdan yönünden ise eski çağda sadece otorite devlet iken bu çağda dogmalarına uymayanları aforoz eden bir de kilise eklenmiştir.[23]

1.5.3. Yeni Çağda İnsan Hakları

Bu döneme hâkim olan iktidar mutlakıyet olmuştur. Zira krallar ile feodal senyörler arasındaki mücadeleyi krallar kazanmış ve feodal yapı yerini mutlak monarşilere bırakmıştır. Krallar iktidarlarını doğrudan Tanrıdan alırlar ve asla sorgulanamazlar, onlar sadece Tanrıya hesap verebilirler. İki önemli savunucusu: Jean Bodin ile Jacques Benigne Bossuet idi.[24]

1.5.4. 17. ve 18. Yüzyılda Tabii Hukuk Doktrini

İnsanın sırf insan olmaktan dolayı hak ve hürriyetlere sahip olduğu ve devletin bunlara dokunamayacağı düşüncesidir. İki hipotez üzerine kuruludur.

1.5.4.1. Tabiat Hali Hipotezi

İnsanlar önceleri kendisine "tabiat hali" denen bir durumda yaşıyorlardı ve bir devlet yoktu. İnsanlar tam ve mutlak bir hürriyete sahipti, kimse kimseden üstün değildi. Yani insan sırf insan olduğu için doğuştan bu hak ve hürriyetlere sahipti.

1.5.4.2. Sosyal Sözleşme Hipotezi

Zamanla insanlar kendi iradeleri ile aralarında anlaşarak bir üst otorite tanıyıp devlet kurdular. Tabiat halinden çıkıp devleti kurarken yaptıkları sosyal sözleşmedir.

Bu doktrinin en çarpıcı yanı, tabii halden çıkan insanların doğuştan sahip oldukları hakların tamamını devlete devretmemeleridir. Devlet o sebeple de bu haklara saygı göstermek zorundadır.[25]

Bu dönemin önde gelen savunucuları şöyleydi.

---

[23] Gözler, a.g.e., s 498.
[24] Hamdemir, a.g.e., s 38-40.
[25] Gözler, a.g.e., s 498-499.

1.5.4.3. John Locke

Özgür bireylerin eşit bir şekilde tabii hukuktan doğan haklarını, devlete yüklediği bazı sorumluluklar ile haklarını kullanmasıdır şeklinde özetlenir. Yani insanlar arasında oluşan kaos ya da savaştan kurtulmak ve ihtilafları çözmek için tabii halde yaşayan insanlar kendi rızaları ile devlete cezalandırma hakkı vermişlerdir. Devlet bireylerin yaşama, hürriyet ve servetlerini korumakla mükelleftir. Aksi davranırsa bireyler itaat etmek zorunda değillerdir.[26]

1.5.4.4. Thomas Hobes

Devleti toplum sözleşmesi ile açıklar. Locke'dan farklı olarak toplum sözleşmesinde bireylere özgürlükçü bir bakış açısı tanımaz ve güvenlik gereksiniminin dayattığı devlete geçiş ve bunun için mutlak eşitlik ve özgürlükten vazgeçme ancak toplum sözleşmesi ile mümkün olur der. Yaşam hakkının asla devredilmeyeceğini ifade eder.[27]

1.5.4.5. Jean Jacques Rousseau

Bu düşünürü insan haklarına sağladığı katkı açısından olumlayanlar onu hürriyetçi ve egemenliğin kaynağını halkta görmesi olduğunu ifade ederek tabii hayattan çıkarken yapılan sözleşme ile kurulan devletin meşruiyetinin halk iradesi olduğunu söylerler. Ayrıca kişiler tüm hakların özgürce devlete devrederler ve herkes bu bütünün bölünmez bir parçasıdır. Özgürlüğe son derece önem vermiştir.[28]

1.5.4.6. Netice

Bu doktrinin eleştirisi; insanların tabii hal denilen bir döneminin ispat edilememesi ve dolayısıyla birlikte dahi yaşamayan bu insanların topluca bir sözleşme yapmalarının mantıken tutarsız olmasıdır.[29]

Bu döneme ayrıca fikirleri ile olumlu katkılar sağlayan başka filozoflardan da söz etmek mümkündür. Tabii hukuk doktrinini benimseyen Hugo Grotius, hukukun temellerini "akıl" ile açıklamıştır. Voltaire, "özgürlük ve hoşgörü" zemininde katkılarda bulunmuştur. Montesquieu'nun en önemli katkısı, "kuvvetler ayrılığı

[26] Hamdemir, a.g.e., s 41.
[27] Hamdemir, a.g.e., s 43.
[28] Hamdemir, a.g.e., s 44.
[29] Gözler, a.g.e., s 500.

ilkesi" yönündeki çalışmalarıdır. Thomas Paine, "devletin amacı insanların doğal ve daima geçerli olan özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskılara direnme haklarının muhafaza etmektir" demekle katkıda bulunmuştur. Thomas Jefferson, "insanlar doğuştan vazgeçilmez ve devredilmez haklara sahiptir" diyerek insan haklarına doğal hukuk temelli bir katkıda bulunmuştur.[30]

1.5.5. Yakın Çağda İnsan Hakları

1.5.5.1. Ferdiyetçi Doktrin

İnsanlar tarih boyunca, insan haklarının temelini yani insanların nasıl, nerden ya da kimden dolayı bu haklara sahip olduklarına dair fikirler ileri sürmüştür. En temel olan tabii hukuk doktrinini ise açıklamada güçlük çekmişlerdir.

Özellikle 1789 Fransız İhtilalinden sonra insan haklarına başka temeller aramışlardır. Bu düşünceleri de ferdiyetçi doktrin adı altında ileri sürmüşlerdir. İnsan haklarının temeli bir takım soyut hipotezler değil doğrudan doğruya "bireydir" demişlerdir. Birey "bölünemez" anlamına gelen Latince kökenli "individuus" kelimesidir. Dolayısıyla bireyden kasıt tek başına insandır ve sahip olduğu haklar, devletinde sosyal bir grubun menfaatlerinden de önce gelir. Kısacası bireylerin hak ve hürriyetlerini devlet vermemiştir.1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi büyük ölçüde bu doktrinden esinlenmiştir. Bildiri bireyi en üstün değer sayar ve devletin temel görevinin ferdi korumak olduğunu ifade eder.[31]

1.5.5.2. Sosyal Haklar Doktrini

Ferdiyetçi doktrinin temel amacı devletin bireye müdahalesini en aza indirmekti. Devletin eylemsiz kalması neticesi hak ve hürriyetler gerçekleşecekti ve bu anlayışa "negatif hürriyet" denilmişti. Ancak uygulamada pek çok hak sadece kâğıt üzerinde kalıyordu, devlet müdahalesi istemediği için mesela kişi öğrenme ve düşünce hürriyetine sahip ama okula gidecek imkanları olmayanlar için hiçbir ifadesi de yoktu. Dolayısıyla devlete maddi imkansızlıklar neticesi kullanamadığı hak ve hürriyetler için "pozitif" şeyler yapması yani sosyal haklar denen, herkese insanca yaşam düzeyi sağlamak için bazı yatırımlar yapmak ve tedbirler almak konusunda

[30] Hamdemir, a.g.e., s 47-48.
[31] Gözler, a.g.e., s 501-502.

görevler yüklenmeliydi. Kısacası herkese insan onuruna yakışır yaşam için devletin çalışma hakkı, öğrenim hakkı, sosyal güvenlik hakkı vb. hakları sağlaması gerektiğini de savunan bir doktrindir ve ilk defa 1793 Fransız Anayasası'nın başına eklenen ikinci İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, 1848 Fransız Anayasalarında görülse de asıl aşamayı Birinci Dünya Savaşı sonrası anayasalarında kaydetmiştir.[32]

1.6. Belli Başlı Beyannameler

1.6.1. İngiliz Hürriyet Beyannameleri

1.6.1.1. Magna Carta Libertatum (Büyük Hürriyet Fermanı) 1215

Bu belge Kral Yurtsuz John ile Baronlar arasında imzalanmıştır. Baronların sahip oldukları hakları, krala karşı korumak saikiyle, krala zorla imzalattırdıkları, kralın yetkilerini sınırlanması ve kanuna, kralın karşısında güç kazandırması amacıyla düzenlenen bir belgedir.

1.6.1.2. Bill of Rights (Haklar Bildirgesi) 1689

İngiliz Parlamentosu ile Prens William ve Prenses Mary'e kabul ettirdikleri belgedir ve dilekçe hakkı ile yasama sorumsuzluğu gibi haklar vardır. Açık ve adil yargılanma hakkı getirilmiş ve olağan dışı cezalar yasaklanmıştır.

1.6.1.3. Petition of Rights (Haklar Dilekçesi) 1628

Kralın yetkilerini kanun ile sınırlayan bazı düzenlemeler içerir.

1.6.1.4. Habeas Corpus Act 1679

Latince olan kelime "vücudum benimdir" demektir. Hukuki olarak kişilerin haksız yargılamaya tabii olamayacakları, gözaltı süreleri gibi hükümleri içermesi açısından önemlidir.

1.6.1.5. Act of Settlement (Tacı Tevarüs Kanunu) 1701

Tahta çıkış usullerini düzenler. Avam kamarasınca itham edilen bir bakanın, lordlar kamarasınca yargılanmasına, kralın mâni olamayacağı vb. hakları düzenler."[33]

[32] Gözler, a.g.e., s 503.
[33] Hamdemir, a.g.e., s 54-56.

İngiltere'de yazılan bu beyannameler ilk önce her ne kadar kralın yetkilerini kısıtlamak gibi görünse de gelişim sürecinde insan haklarında olumlu katkıları olacak şekilde gelişmiştir.

1.6.2. Amerikan Haklar Beyannamesi

1.6.2.1. 1776 Virginia Haklar Bildirisi

Tabii hukuk doktrinin ilk dile gelen halidir. İnsanların doğuştan vazgeçilmez ve devredilmez hakları olduğu fikrine yer vermiştir. Bütün insanlar eşit, özgür ve bağımsızdır.

1.6.2.2. 4 Temmuz 1776 Bağımsızlık Bildirisi

Bütün insanların eşit yaratıldığı, Tanrı'nın insanlara kimsenin alamayacağı haklar verdiğini ifade eder." [34]

1.6.3. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi 1789

Tabii hukuk doktrini bu bildiri üzerinde de etkisini göstermiştir. İnsanlar hukuken özgür ve eşit doğarlar ve bu hakları devredilmez. Özgürlük, mülkiyet, güvenlik hakları vardır. Suçta kanunilik esastır, özgürlük ise "başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilme" olarak tanımlanarak bildiride yerini bulur. Evrensel olması temel özelliğidir.[35]

1.6.4. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 1948

II. Dünya Savaşı sonrası devletler, yaşadığı tüm olumsuz tabloların neticesinde aralarında oluşan olumlu birlik ve dayanışmayı, ilk kez uluslararası hukuka konu ederek insan haklarını, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda; İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi olarak ilan etmiştir. Otuz maddeden oluşmuştur. Kişi özgürlüğü, yaşam hakkı, işkence yasağı, köleliğin yasaklanması, hukuk önünde eşitlik, sosyal güvenlik hakkı vb. hakları ihtiva etmektedir.[36]

[34] Gündüz, Aslan (2000), "İnsan Hakları", *DİA*, C. 22, s 324.
[35] Gündüz, a.g.e., s 324.
[36] Hamdemir, a.g.e., s 62.

1.6.5. İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi 1950

Bu sözleşme Avrupa ülkelerinin Konsey olarak kurdukları birliğin bir neticesi olarak meydana çıkardıkları hak ve ödevlerdir. Daha çok medeni ve siyasi hakları düzenler ve ek protokoller ile hak ile özgürlükler belirtilerek geliştirilmiştir. Taraf devletler imzalayarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yargılama yetkisini kabul etmektedirler. En önemli ayırıcı unsuru yargıya taşınmış olmasıdır.

1.7. İslam'da Beyanname Kavramı

İslam'da insan hakları ile ilgili bir takım beyanname örneklerine hiç rastlanmadığı hatta bu konuda hiç çalışma yapılmadığına dair birtakım fikirler ileri sürülür. Bu fikirler İslam hakkında gerçek ilim sahibi olmayanlar için geçerli olabilir ya da var olanı kendilerine göre haklı sebepler ile kabul etmemelerinden ileri gelebilir. Bu hususta İslam âlimleri gereken cevabı vermişlerdir.

> "Var olan bir şeyin ilanına lüzum görülmemiş de ondan" zira daha evvel olmayan bir şeyin ilanı yapılır. Batıda insan hakları XI. yüzyıldan evvel hemen hemen yok gibidir. XIX. yüzyıla kadar ise, temel hakları elde etme mücadelesi devam etmiştir. Hak mücadelesi yapanlar zafer kazandıkça, yetkililer bunu bir beyanname ile ilan etmek mecburiyetinde kalmışlardır. İslam hukukunda ise, başlangıçtan beri temel hak ve hürriyetler, Kur'an ve Sünnet tarafından kabul ve ilan edildiğinden, tekrar ilanına gerek kalmamıştır.[37]"

İslam dünyası münevverleri son zamanlarda bu konuda bazı çalışmalar yapmışlardır. Bazı Müslüman devletler delege göndermiş, bazı devletler tarafından kabul edilmiş ya da sadece katılım sağlanmıştır. Belgeler şunlardır[38]:

1.7.1. Üniversal İslam Beyannamesi, 15.04.1980, Londra

Beyanname Avrupa İslam Konseyi tarafından ilan edilmiştir. İnsanların eşit olduğu, İslamiyet'in bu prensibi 14 asır evvel dünyaya ilan ettiği ve İslam dininin yüceliğinden bahsedilir. Gayri resmi olup, bağlayıcı değildir.

---

[37] Akgündüz, Ahmed (2017), "*İslam'da İnsan Hakları Beyannamesi"*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, s 107.

[38] Armağan, Servet (2015), "*İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler"*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s 30.

1.7.2. İslam'da İnsan Hak ve Hürriyetleri Beyannamesi-19.09.1981, Paris[39]

Bir başlangıç ve 23 maddeden müteşekkildir. Her hükmün dayandığı delil açıkça gösterilmiştir. Ayet ve hadislerle açıklanmıştır.

1.7.3. Kahire İnsan Hakları Beyannamesi, 05.08.1990

İslam Konferansı Teşkilatı tarafından düzenlenmiştir. Teşkilata üye devletler tarafından imzalanmıştır. Resmidir ve bağlayıcıdır. Hükümlerin dini kaynakları gösterilmiştir.

1.7.4. Tahran İnsan Hakları Beyannamesi, 1990

Gayri resmi ve bağlayıcı olmayan bir beyannamedir.

1.7.5. İnsan Hakları Arap Şartı, 30.06.1990

Arap Devletleri Birliği'nin teşviki ile ilan edilmiştir. Önceki beyannamelerin küçük bir kopyası gibidir.

1.7.6. İslam Devleti Model Anayasa Taslağı, 11.10.1983

Gayri resmidir. Müslüman devletler bu taslağı kabul edip, örnek alarak düzenleme yapmamışlardır.

1.8. İnsan Haklarının Sınıflandırılması

"İnsan Hakları çeşitli yönlerden sınıflandırılmıştır. **Jellinek**'in yaptığı sınıflandırmaya göre haklar üç gruba ayrılır.

"Negatif statü hakları"; kişinin devlet tarafından dokunulamayacak, özel alanını çizen haklardır. **"Pozitif statü hakları";** hakkın gerçekleşmesi için devletin olumlu bir davranışta bulunması gerekir. **"Aktif statü hakları";** kişinin devlet yönetimine çeşitli yollar ile katılmasını sağlayan haklardır."[40]

İnsan hakları ortaya çıkışlarına göre ilk ayrımı, Çek kökenli Fransız hukukçu **Karel Vasak** 1979 yılında yapmıştır. **"Birinci Kuşak Haklar";** Bireysel ve Siyasal Haklar, devlete karışmama ödevi yükler, kişi güvenliği, konut dokunulmazlığı, seçme ve seçilme hakkı vb. hakları ihtiva eder, tarihsel olarak ilk çıkan haklar olarak

[39] Akgündüz, a.g.e. s 109.
[40] Hamdemir, a.g.e., s 21.

açıklanmıştır. **"İkinci kuşak haklar";** Sosyal ve Ekonomik Haklar, çalışma, dinlenme, emeklilik vb. hakları ihtiva eder, devlete hizmet sağlama ödevi yükler, Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan anayasalarda rastlanır. **"Üçüncü Kuşak Haklar";** Yeni İnsan Hakları, çevre hakkı, barış hakkı, iletişim hakkı vb. hakları ihtiva eder, en son ortaya çıkan yeni haklardır, pek çok pozitif düzenlemelerde, uluslararası sözleşmelerde vardır.[41]

Buraya kadar yapılan açıklamalar Batı kökenli İnsan Hakları kavramının kısaca tarihi seyridir. Şu bir gerçektir ki bu haklar ister iç hukuk kaynaklarında isterse de uluslararası kaynaklarda defalarca yazılsın, isterse de en ideal doktrinlere dayansın içselleştirilmedikten, özümsenmedikten sonra uygulamada sadece siyasi iktidarların sağladığı kadarıyla görülebilir.

Yukarıda bahsi geçen belgeler başlıca olanlarıdır. Bu belgelere eklenen yüzlerce protokolden ve binlerce maddeden daha bahsetmek mümkündür. Tüm belgelerin temelde birleştiği konu, insan haklarının elde edilmesi ve uygulamasında karşılan her türlü zorluğa karşı gösterilen çabadır. Ne yazık ki zorlu mücadeleler sonucu elde edilen insan hakları, birçok yaşam alanında, bölgesel, ulusal, etnik ya da bir takım ideolojik temeller ile uygulama alanı bulamamaktadır, çeşitli ihmaller ile yok sayılmaktadır. Günümüzün gerçeklerinde, katliam niteliğindeki savaşlar ve işgaller gibi insanlık ile asla bağdaşmayan sosyal facialar sonucunda, bu haklar sadece kâğıt üzerinde kalma özelliğini korumaktadır.

Buraya kadarki bilgiler, Batı'nın insan hakları sürecinin kaynakları, sınıflandırılması ve doktrinlerine ait özet bilgilerdir.

Bu paragraf sonrası ise İslam'ın insan haklarına bakışını özetleyecek başlıklardır.

Genel anlamda modern insan hakları seküler bir yaklaşım sergiler oysa İslam'da insan haklarının temeli teolojiktir.

> "Allah Rahman ve Rahim'dir. Âlemlerin Rabbidir. Rahmeti bütün evrende tecelli eder. İnsan hakları, bazılarının zannettikleri veya göstermek istedikleri gibi, Allah'ın verdiği bir karşılık değil, Rahmetinin bir tecellisidir. Şarta bağlı değildir. Manevi tekâmül

[41] Gözler, a.g.e., s 511, 512, 513.

yolunun başlangıcında, insan suretini kazanan herkes, hiçbir ayrıcalık olmaksızın bu haklara sahiptir. Dolayısıyla insan haklarına ehil olmak için iman ya da suçsuz olmak da gerekmez. Hiçbir kayda ve şarta bağlanamaz. Allah tarafından emanet edilen canın, cüz'i iradesi ile çıkacağı tekâmül yolunda kendisine temel teşkil edecek hakları kullanmasıdır.[42]"

Bu dünyaya insan olarak gelen herkes bu haktan eşit bir şekilde yararlanacaktır. Irk ve millet ayrımı gözetilmez ve Allah katında değerli olan takva yönünden üstün olandır. Hem kanun önünde hem genel manada eşittir. Herkes dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, mezhep ya da başkaca nedenlerle birbirlerine üstünlük gösteremezler. İnsanların eşit olması ve üstünlüğü ancak takva ile olacağına dair ayet ve Veda Hutbesi metni şöyledir:

"Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.[43]"

"Ey insanlar! Rabbiniz tektir, babanız tektir. Hepiniz Âdem'den türediniz, Âdem de topraktandır. Allah katında en üstününüz, en çok sakınanızdır. Bir Arap'ın, Arap olmayana takvadan (Allah'a karşı yüksek sorumluluk bilincinden) başka üstünlüğü yoktur." Veda Hutbesi

İnsanın İslam'da din telakkisine dair yapılan açıklamalarının özünü evrim teorisi ile karıştırmamak gerekir. İlk insanın yaratılışı konusu Kur'an'da belirtildikten sonra ilahi emir ve yasaklara muhatap olan insan için birtakım özelliklerden de bahsedilir. Verdiği söz ifade edilir. Kur'an'da Araf suresinin 172. ayetinde belirtilen ahitten haber verilir. "Rabbin Âdemoğullarından -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? "Elbette öyle! Tanıklık ederiz" dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, "Bizim bundan haberimiz yoktu" demeyesiniz." Bu ahite göre kul verdiği sözü dünyaya geldiğinde çeşitli sebepler ile unutur. Ancak

[42] Hatemi, Hüseyin (1988), "*İnsan Hakları Öğretisi*", İşaret Yayınları, İstanbul.
[43] "*Kur'an-ı Kerim Meali*" (2011), DİB, Hazırlayanlar: Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Ankara, Hucurat 13.

her ruh bu sözleşmeye binaen Rabbinin tek olduğunu ve O'ndan başka tapılacak olmadığını kabul etmiştir. Şimdi mesele dünyada bu kodlar ile gelen her ferdin bu sözü hatırlayıp hatırlamamasıdır. İnsanın doğuştan bazı haklara sahip olmasının kaynağı İslam'da ilahidir. Kaynağı tekdir. Çünkü bu ayete göre her ruh yaratıldığında tevhid üzeredir, sözü vardır. Hatırlaması için kendisine uyarıcılar gönderilir. İşte Müslüman bu sözüne sadık kalmaya çalışan ve Rabbine itaat eden, O'nun tek ve bir olduğunu, O'ndan başka tapılacak olmadığını hatırlayan kişidir. Dünyadaki temel gayesi bu sözünde kalmak ve Cennet ile müjdelenmek için yaratılışına uygun olarak yaşamaktır. Bu ayeti açıklayıcı bir ayet daha vardır ki o da insanın özünde bu kodlara sahip olduğuna delil teşkil eder. O ayete göre her insan aslında zaten kendini Yaratan'ı bulmaya ve aramaya uygun ve elverişlidir, doğru din İslam'dır. Ancak bunun için çaba ve gayret içinde bulunmalıdır. Rum suresinin 30. ayeti der ki: "O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler." "Fıtrat kelimesinin bu ayetteki manası yüz çevirme ve inkâr olmaksızın tevhide ve İslam dinine kabiliyeti meseledir. Kısaca fıtratullah denilen bu özellik Hz. Allah'ın insanlarda eşsiz olarak var edip yerleştirdiği imanı bilip tanıma kuvvetidir.[44]" İnsan haklarının kaynağı İslam'a göre Hz. Allah'tır. Çünkü zaten insan bu yaratılış kodlarına sahiptir. Her şeyin sahibi ve Yaratıcısı bu hakları insanlara lütfetmiştir, yeter ki insan önce kendisini bilsin ve bulsun.

> "İslam'a göre insan başlangıçta en güzel bir kıvamda yaratılmıştır. "Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.[45]" Hz. Âdem'den itibaren bütün insanlar, Allah tarafından gönderilen tevhid dininin esaslarını kavrayıp benimseyecek ve hayatlarını bu esaslara göre düzenleyecek seviyede zihni, ruhi ve bedeni kapasiteye sahip kılınmıştır. "Hakk'a yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata sımsıkı tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler."[46]

[44] Bursevi, İsmail Hakkı (2013), Ruhu'l Beyan Tefsiri, Erkam Yayınları, İstanbul, C. 15, s 78.
[45] Tin 4.
[46] Rum 30.

> Ayeti Allah'ın başlangıçtan itibaren insanlara bildirdiği dinin tevhid dini olduğu ve onların bu dini benimsemeye yatkın bir fıtratta yaratıldığını açıkça ifade eder. İslam bilginlerinin çoğuna göre bu ayette geçen fıtratullah tabiri Allah'ın dini demektir ki o da İslam ve tevhiddir. Ayrıca insanda hak dini benimseme temayülünün bu ayet gereği fıtrî olduğunu da ifade ederler.[47]"

İnsanın hür olması hususu Batı'dakinden çok farklıdır.

"İnsan hakları konusu içindeki her hak ve hürriyet için İslam Hukuku'ndaki temel prensip; yasaklanmamış eylemin serbest olmasıdır. Hürriyet asıldır. Mutlak hürriyetten söz edilemez. Sınırları belirlenir, şahsa bağlıdır, başkasına devredilemez ve vazgeçilemez.[48]"

İslam dininin insan haklarının kaynağı açısından bilinmesi gereken temel beyanname Veda Hutbesi'dir.

"İslam dünyasında insan haklarına yaklaşım son derece farklı seyreder. İslami telâkkiye göre din fıtrîdir ve insanın yaratılıştan taşıya geldiği güzellikleri korumasına yardımcı olur, akl-ı selimi takviye eder. İnsanın sahip olduğu bütün haklar Allah'ın iradesine dayanır ve O'nun insanlara bağışıdır; bu anlamda ilk insan hakları beyannamesi Veda hutbesidir, onun da zaten kaynağı Kur'an'dır[49]"

İnsan fıtratında faydayı bulmaya yönelik ilahi kodlar zaten vardır. Allah insanı yeryüzündeki halifesi sıfatıyla ruhî tekamülünde en zirveye çıkararak marifetullaha ulaşabilmesi için, bazı temel unsurların daimî korunması ile bu kodların ortaya çıkmasını sağlayacaktır. İslam âlimleri bunlara makasıdü'ş şeria demişlerdir. Yararlı sonuçların elde edilmesi ve zararların defi için en üst düzeydeki yararlar ittifaken hayat, nesil, akıl, mal ve dindir.

> "Allah, insanlara varoluş amacı, beşer hayatını anlamlı kılacak değerleri ve onun kendisi, Rabbi, tabii ve sosyal çevresiyle ilişkilerine yön verecek prensip ve kuralları vahiy yoluyla gösterir; şer'i nasların doğru biçimde anlaşılması ve delillerden geçerli biçimde hüküm istinbatı için bilinmesi zorunlu olan bu şer'i

[47] İlmihal (2008), Türkiye Diyanet Vakfı İlmihali (İlmi Müşavere ve Redaksiyon Heyeti; Hayreddin Karaman, Ali Bardakoğlu, Yunus Apaydın), Ankara, s 5.
[48] Armağan, a.g.e. s 79.
[49] Şentürk, Recep (2000), "İnsan Hakları", *DİA*, *C. 22, s 327-330*.

maksatlar (Makasıdü'ş-şeria) usulcüler tarafından maslahatlar şeklinde açıklanır. İslam'ın insanların maslahatlarını gerçekleştiren hükümler getirdiğini ve maslahatların onun gayelerini oluşturduğunu ifade eden bu prensip, insan haklarını tespit ve koruma yönünde öz, temel bir prensip oluşturur. Bu maslahatlar arasından beşi birincil ve zorunludur ki bunlara "zaruriyyat" denilir. Bütün ilahi vahiylerde gözetilmiş olan bu beş maslahat ile insana yaraşır bir hayattan ve insani değerlerin korunduğu bir toplumdan söz edebiliriz. Yaşamın korunması, Dinin korunması, Neslin korunması, Malın korunması, Aklın korunması[50]."

Yukarıdaki tüm bilgilerin ışığında İslam'ın Batı kökenli insan hakları fikirlerinden en temel ayırt edilmesi gereken konu başlığı kaynağıdır. Zira seküler yaklaşımın neticesi kaynağı tabiatta, sözleşmede ya da bizzat insanda ararken İslam'da bu konu tartışmaya açık değildir. Her şeyin sahibi olan Hz. Allah şüphesiz hakların tek sahibidir.

Diğer bir konu ise uygulamada batı menşeili insan haklarının delilleri, her ülkenin iç pozitif hukukları (anayasa, tüzük, kararname, sözleşme vb.) ile uluslararası sözleşmeler iken, İslam'ın delilleri Kur'an, Sünnet, İcma ve Kıyas'tır.

Başka ayırt edici bir husus ise cezalarda görülür. İslam'da her insan hakkının ihlâlinin cezası bu dünyada görülmeyebilir, Allah Hakkı'na giren haklar ile kişinin af ve mağfiretini gerektirecek bazı tavırları ya da ibadetlerindeki aksaklıkların karşılığı kişinin kendi vicdanı ile Allah arasındadır. Bu hususta bir yargı yoluna gidilmez.

İslam'da belli başlı insan haklarının sistematiği açısından derli toplu bir belgeden söz edilemese de Kur'an'ın başlı başına bu yönde açıklamalar ile yüklü olduğu bir gerçektir.

"Batı'da ve bütün gayr-i müslim dünyada çok zor şartlar altında elde edilen insana ait hak ve hürriyetler, uygulamadaki bazı aksaklıkları ve su-i istimalleri bir tarafa bırakacak olursak, başından beri İslam medeniyetinde mevcuttur. Hz. Peygamber (sav) devrinde hazırlanan Medine Anayasası diyebileceğimiz

[50] Ardoğan, Recep, İslam'da İnsan Haklarının Teolojik Değeri, www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/insanhaklari/262.pdf, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü.

> Sahife adlı metin; ilk hak ve hürriyetler beyannamesi olarak vasıflandırabileceğimiz Veda Hutbesi ve Kur'an ile hadislerdeki insana ait hak ve hürriyetlerle alakalı beyanlar, günümüzdeki anlamıyla birçok hak ve hürriyetleri tayin ve tespit etmiştir.[51]"

İslam'da insan son derece kıymetli bir varlıktır. Şeref, onur ve haysiyetinin gücünü de en temel kaynak olan Kur'an'dan alır. Her şeyi yoktan var eden, hiçbir şey yokken de var olan ezel ve ebed olan sadece ve sadece Hz. Allah'tır. Bu tekliğe olan inancın bütün kodları insana yaratılırken bizzat Hz. Allah tarafından konulmuştur. İnsanoğlu bu kodlar ile hazır doğar, terakki ettiği her safhada vahiy ile gelen ilahi buyruklara inandığı ölçüde maddi-manevi tekamülünü yaşar. Şayet bu kodları hatırlamaz, yaşamaz hatta yaşamamakta ısrar edip sürekli varlık iddiasında bulunursa değil insan haklarını layıkıyla yaşamak, sağlıklı, hür, eşit ve adilâne bir yaşamın kokusunu dahi alamaz.

"Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık."[52] Ayet hükmü gereğince insan şerefi ve haysiyeti ile bizzat Allah'ın kendisinin emrine amade kıldığı birçok nimetle hür doğar. Aklı ile bu hususu idrak edemiyor ise; benliğinin, nefsinin ya da etrafındaki birçok şeytanî vasıtaların etkisinden bir an önce kurtulmanın bir yolunu bulmalıdır.

İslam'ın eşitlik konusundaki temel yargısı insana verdiği değerdir. Hiç kimsenin diğer bir insana üstünlüğünden asla söz edilemez. Ayet ve hadis hükümleri bu konuda çok açık ve nettir. "Herkesin yaptıklarına göre dereceleri vardır. (Bu da) Allah'ın onlara yaptıklarının karşılığını tastamam vermesi içindir. Asla kendilerine haksızlık yapılmaz."[53] "Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır."[54] İslam'da Hz. Muhammed'in (sav) sözlerine itaat de Allah'ın hükümlerine itaatle aynıdır. Dolayısıyla Resul-i Ekrem'in Veda Hutbesi'nde bu konudaki açıkça hükmü aslında tarihteki ilk beşerî yazılı

[51] Akgündüz, a.g.e., s 14.
[52] İsra 70.
[53] Ahkaf 19.
[54] Hucurat 13.

hükümdür, bildiridir, beyannamedir, mükemmeldir. Der ki; "Ey insanlar! Rabbiniz tektir, babanız tektir. Hepiniz Âdem'den türediniz, Âdem de topraktandır. Allah katında en üstününüz, en çok sakınanızdır. Bir Arap'ın, Arap olmayana takvadan (Allah'a karşı yüksek sorumluluk bilincinden) başka üstünlüğü yoktur."

İslam'da hürriyet laik anlayıştakinden farklılık arz eder. "İslam'da mutlak hürriyet yoktur, insanın her aklına geleni ve arzu ettiğini yapması hürriyet değildir. İçki içmek, uyuşturucu kullanmak, bedenine veya ruhuna eziyet etmek gibi fiillerin hepsi İslam hukukçularına göre, insana zarar verdiği için hürriyet himayesinden istifade edemez. Hürriyet şahsa bağlıdır, başkasına devredilemez ve vazgeçilemez. Ayrıca asıl olan hürriyettir, sınırlama istisnadır. İslam hukukunda vatandaşlar arasında, ırk, cinsiyet, renk vb. fark gözetilmeksizin eşitlik vardır. Herkes kanun dairesinde aynı şekilde haklardan istifade eder. İslam hukukunda hürriyete, Batı toplumlarındaki gibi asırlar süren bir mücadele vererek değil, Allah'ın ve Peygamber'in koyduğu hükümlerle kavuşmuştur.[55]"

1.9. İslam'da Temel Hak ve Hürriyetler (İnsan Hakları)

Aşağıda kısa başlıklar halinde zikredilen insan hakları yalnızca bunlardan ibaret olmayıp, ayrı bir çalışmanın konusu olacağı şüphesizdir. Veda Hutbesi'nde de zikredildikleri için özellikle belli başlı ve en çok göze çarpanlar dikkate alınmıştır. Kur'an ayetleri konusunda hem Servet Armağan hem de Ahmet Tekin'in kaynaklarından yararlanılmıştır.

1.9.1. Şahsi Hürriyetler

Bu hürriyetler insanın insan olması hasebiyle sahip olduğu haklardır. Maddi ve manevi varlığı ile birebir alakalıdır ve diğer tüm haklardan yararlanabilmesi için sahip olması gereken haklardır. Devredilemezler.

1.9.1.1. Kişinin Dokunulmazlığı

"Her insanın "**yaşama hakkı**" vardır; hiç kimse diğerini öldüremez. Kişi dokunulmazlığı insanın hem maddi hem de manevi hayatı bakımından geçerlidir ve insanlara zulüm yasaklanmıştır, Kur'an'da müteaddit ayetlerde zikredilmiştir. Bu bağlamda İslam her türlü zulmü haram kılmış, hayat, beden ile namusa tecavüz eden

[55] Armağan, a.g.e., s 79.

ve zarar verenler için ceza koymuştur. Birilerinin şeref ve haysiyeti ile alay etmek de yasaktır. Kan davaları da yasaklanmıştır. Hâkim kararı olmadıkça hürriyeti sınırlandırılamaz ve ortadan kaldırılamaz. Kendi canını tehlikeye atacak davranışlardan da kaçınmalıdır. Müslümanlar, başkalarının kişi dokunulmazlığını ihlal eden davranışlardan kaçınmalıdır.[56]"

"Haklı bir sebep olmadıkça, Allah'ın, öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir. Ancak o da (kısas yoluyla) öldürmede meşru ölçüleri aşmasın. Çünkü kendisine yardım edilmiştir.[57]"

"Bundan dolayı İsrailoğullarına (Kitap'ta) şunu yazdık: Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa, sanki bütün insanları yaşatmıştır. And olsun ki, onlara Resullerimiz apaçık deliller (mucize ve ayetler) getirdiler. Ama onlardan birçoğu bundan sonra da (hâlâ) yeryüzünde aşırı gitmektedir.[58]"

"Ey insanlar! Kanlarınız (yaşama hakkınız), mallarınız, haysiyet ve şerefleriniz Rabbinizle buluşacağınız güne dek, bu ayda, bu yerde, tıpkı bugününüz gibi, birbirinize haramdır (birbirinize karşı korunmuştur)." Veda Hutbesi

"Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır! Kim de tövbe etmezse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.[59]"

"Cahiliye kanları (kan davaları) kaldırılmıştır, kaldıracağım ilk kan davası, Amir bin Rebia bin el-Haris bin Abdülmuttalib'in kan davasıdır." Veda Hutbesi

"Beraet-i zimmet asıldır.[60]"

---

[56] Armağan, a.g.e., s 95.
[57] İsra 33.
[58] Maide 32.
[59] Hucurat 11.
[60] Öztürk, Osman (1973), "*Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle"*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları-1, İstanbul, Madde: 8, s 158.

"(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapın. Şüphesiz, Allah iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanları sever.[61]"

"Müslüman, dilinden ve elinden Müslümanların emin olduğu kişidir. Muhacir de Allah'ın yasakladıklarını terk edendir.[62]"

1.9.1.2. Seyahat ve Yerleşme Hürriyeti

İnsan seyahat etmek hakkına sahiptir hatta kendisine tavsiyede bulunulur.

"O, yer yüzünü sizin ayaklarınızın altına serendir. Haydi onun üzerinde yürüyün ve Allah'ın rızkından yiyin. Dönüş ancak O'nadır.[63]"

1.9.1.3. Özel Hayatın Gizliliği

İnsanların başkalarından veya yabancılardan saklamaya hakları olan özel durumlarına müteallik olan hürriyet ve haklarıdır. Haberleşme hakkı engellenemez ve özel eşyaları da dokunulmazdır (fotoğraf, hatıra defteri, banka cüzdanı, vasiyetname vb.)[64].

1.9.1.4. Konut dokunulmazlığı

Kimse bir şahsa ait konuta izinsiz giremez ve herhangi bir faaliyette bulunamaz.

"Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alıp) ev sahiplerine selam vermeden girmeyin. Bu davranış sizin için daha hayırlıdır. Düşünüp anlayasınız diye size böyle öğüt veriliyor.[65]"

"Eğer evde kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size, 'Geri dönün' denirse, hemen dönün. Çünkü bu, sizin için daha nezih bir davranıştır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla bilendir.[66]"

---

[61] Bakara 195.
[62] "*Riyâzü's Salihin*" (2013), Erkam Yayınları, Hazırlayanlar: Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük, İstanbul, C. 6, s 702.
[63] Mülk 15.
[64] Armağan, a.g.e., s 103.
[65] Nur 27.
[66] Nur 28.

1.9.1.5. Tecessüs yasaktır

Bir kimsenin başkasında bulunan ve kendisinin bilmediği hususları merak etmek ve öğrenmek için harekete geçmesi yasaklanmıştır. Başkaları hakkında kötü düşünmekten sakınmak gerektir.[67]

"Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.[68]"

İnsanların meşru müdafaa hakları da kişilik haklarındandır.[69]

"Zulme uğradıktan sonra, kendini savunup hakkını alan kimseye (ceza vermek için) bir yol yoktur.[70]"

Başkalarının kusurlarının bağışlanması tavsiye ve hatta emredilmektedir. Bu emir ve tavsiye gereği Müslüman, başkasının kusurunu araştırmaya gayret etmez. Kusurlar gizli tutulduğu için de kişinin dolaylı olarak dokunulmazlığı korunacaktır.[71]

"Rabbinizin bağışına, genişliği göklerle yer arası kadar olan ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun. Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanları sever.[72]"

İslam'da koğuculuk yapmak da yasaktır. Bu konuda dolaylı yoldan da olsa özel hayatın gizliliği konusunu korumaktadır.[73]

"Yemin edip duran, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan söz taşıyan, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günaha dadanmış, kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye mal ve oğulları vardır diye, sakın boyun eğme.[74]"

---

[67] Tekin, Ahmet (2006), "*Kur'an ile İlan Edilen İnsan Hakları"*, Kelam Yayınları, İstanbul.
[68] Hucurat 12.
[69] Tekin, a.g.e., s 255.
[70] Şura 41.
[71] Armağan, a.g.e., s 109.
[72] Al-i İmran 133-134.
[73] Armağan, a.g.e., s 109.
[74] Kalem 10-14

Özel hayatın gizliliğini korumaya vesile olan bir diğer husus da sır saklama vecibesidir ve aynı zamanda verilmiş sözün tutulması anlamına gelir.[75]

"Rüştüne erişinceye kadar, yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın, verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü söz (veren sözünden) sorumludur.[76]"

1.9.2. Manevi Hürriyetler

1.9.2.1. Din ve Vicdan Hürriyeti

Bu hürriyet iman etme, bağlı bulunduğu dinin esaslarına göre amel, dinini öğrenme, öğretme, neşir ve tebliğ, dininin emirlerini yerine getirme şeklindedir. İman etme, din ve vicdan hürriyetinin muhtevasına dahildir ama inanmamak bu muhtevaya dahil edilemez, korunamaz.[77]

"Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O halde, kim tağutu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.[78]"

1.9.2.2. Fikir Açıklama Hürriyeti

Fikir açıklama hürriyetinin temellerinden ilki İslamiyet'in akla verdiği ehemmiyet ve ikincisi de insanı sürekli düşünmeye sevk etmesidir. "Din nasihattir" buyruğu ile de bu fikrinin sınırları hakkında bilgi vermektedir. Kısaca bir Müslüman iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak ile yükümlüdür. İnsanların düşünmesi ve düşüncelerini açıklaması teşvik edilmiş ve Müslümanlara vecibe olarak yüklenmiştir. Fikirler serbestçe açıklanabilir, ancak fert ve toplumun istifadesi doğrultusunda kısıtlanabilir, İslam hukukuna aykırı fikirler bu hürriyetin kapsamında değildir.[79] (emr-i bi'l maruf, nehy-i ani'l münker)

Dinin nasihat olmasında fikir hürriyetine dair önemli açıklamalar vardır. Nasihat sadece öğüt vermek değildir, dinin bütün emir ve yasaklarını ihtiva eder, nasihati alanın vermesi de vaciptir ve gücü yeten herkes mükelleftir. Bu gayreti ve kararlılığı göstermekle yükümlüdür.

---

[75] Armağan, a.g.e., s 113.
[76] İsra 33
[77] Armağan, a.g.e., s 127.
[78] Bakara 256
[79] Armağan, a.g.e., s 133 vd.

"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.[80]"

"Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltmeye çalışsın ki, bu imanın en zayıf derecesidir.[81]"

"Din dürüstlüktür buyurdu. Biz kendisine; Kimin için nasihattir? Dedik. Peygamber Efendimiz (sav), Allah, Kitabı, Resulü, müminlerin yöneticileri ve tüm Müslümanlar için nasihattir, buyurdu.[82]"

1.9.2.3. Bilim ve Sanat Hürriyeti

İnsanın manevi şahsiyetini geliştirmeye yarar ve fikir açıklama hakkının tezahürüdür.

"Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı "alak"dan yarattı. Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir.[83]"

1.9.2.4. Öğrenme ve Öğretme Hakkı

İnsanın manevi şahsiyeti de kişinin dokunulmaz varlığıdır, dolayısıyla devredilemez, elinden alınamaz, haklı bir gerekçe olmadan kısıtlanamaz. İslam dini "Oku" emri ile başlar ki bu ilmin yoluna işarettir. Dolayısıyla insan öğrenme hakkına da öğretme hakkına da sahiptir.

"(Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa gece vakitlerinde, secde halinde ve ayakta, ahiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden mi? De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.[84]"

"Yalnız şu iki kimseye gıpta edilir: Allah'ın kendisine ihsan ettiği malı hak yolunda harcayıp tüketen kimse; Allah'ın kendisine verdiği ilimle yerli yerince hükmeden ve onu başkalarına da öğreten kimse.[85]"

---

[80] Al-i İmran 104.
[81] Riyâzü's Salihin, C. 2, s 88, Hadis no: 186.
[82] Riyâzü's Salihin, C. 2, s 66, Hadis no 186.
[83] Alak 1-5.
[84] Zümer 9.
[85] Riyâzü's Salihin, C. 6, s 207, Hadis no: 1380.

"Dünya ve onun içinde olan şeyler değersizdir. Sadece Allah'ı zikretmek ve O'na yaklaştıran şeylerle, ilim öğreten âlim ve öğrenmek isteyen öğrenci bundan müstesnadır.[86]"

1.9.2.5. Cezaların Kanuni ve Şahsi Olması

İşlendiğini zaman kanunların suç saymadığı bir fiilden dolayı kimseye ceza verilemez. Cezalar ve ceza tedbirleri ancak kanunla konulabilir. Yani yürütme organının düzenleyici işlemleri ile suç ihdas edilemez ve ceza konulamaz. Ayrıca cezalar şahsidir. Her kim bir suç işlemişse yalnız kendi mesuldür, onun suçundan yakınları ve başkası mesul olmaz[87].

"Merkezinde halka ayetlerimizi okuyan bir Peygamberi göndermedikçe Rabbin memleketleri helak etmez. Biz, ülkeleri ancak halkı zulüm de ısrar edince helak ederiz.[88]"

"Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandığıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır.[89]"

"Günahın açığını da gizlisini de bırakın! Çünkü günah işleyenler, yaptıklarının cezasını mutlaka göreceklerdir.[90]"

"Kim doğru yolu bulmuşsa, ancak kendisi için bulmuştur; kim de sapıtmışsa kendi aleyhine sapıtmıştır. Hiçbir günahkâr, başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez. Biz, bir Peygamber göndermedikçe azap edici değiliz.[91]"

"De ki: "Her şeyin Rabbi O iken ben başka bir Rab mı arayayım? Herkes günahı yalnız kendi aleyhine kazanır. Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez. Sonra dönüşünüz ancak Rabbinizedir. O size, ihtilaf etmekte olduğunuz şeyleri haber verecektir.[92]"

"Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder.[93]"

---

[86] Riyâzü's Salihin, C. 6, s 223, Hadis no: 1387.
[87] Armağan, a.g.e., s 166.
[88] Kasas 59.
[89] Bakara 286.
[90] En'am 120.
[91] İsra 15.
[92] En'am 164.
[93] Necm 38-39.

1.9.3. İktisadi ve Sosyal Haklar ve Hürriyetler

1.9.3.1. Mülkiyet ve Çalışma Hakkı ve Hürriyeti

Ferdi mülkiyet hakkı tanınmıştır, insanlar çalışmaya sevk edilmişlerdir, meşru yollardan kazanılması icap eder, israf yasaklanmıştır, İslam dininin koyduğu esaslar çerçevesinde sınırlandırabilir.

"İnsan için ancak çalıştığı vardır.[94]"

"Andolsun, size yeryüzünde imkân ve iktidar verdik. Sizin için orada birçok geçim imkanları da yarattık. Ama siz ne kadar az şükrediyorsunuz![95]"

1.9.3.2. Sosyal güvenlik müessesesi

İnsanlar arasında sevgi, iyilik yapma, yardımlaşma ve karşılıklı güven duygusu sosyal güvenliğin temelidir. Bu müessesenin fikri temelleri arasında İslam'da şüphesiz manevi temeller çok etkilidir zira Kur'an'da müminler kardeştir ve birbirlerini koruma, kollama vazifeleri vardır.[96]

"Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez.[97]"

"İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz (den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, Kitap ve Peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir.[98]"

---

[94] Necm 39.
[95] A'raf 10.
[96] Armağan, a.g.e., s 194.
[97] Nisa 4/36.
[98] Bakara 177.

"Cebrail bana komşuya iyilik etmeyi tavsiye edip durdu. Neredeyse komşuyu komşuya mirasçı kılacak sandım.[99]"

İslam'ın sosyal güvenlik tedbir ve müesseselerine bakışı oldukça önemlidir ve ayrıntılarıyla düzenlenmiştir. Batı'da bu yükümlülük sadece devlete ait iken İslam'da hem devlete aittir hem de bu vazife zenginlere ve hatta tüm fertlere de yüklenmiştir. Bu anlamda hediyeleşmek, yardımlaşmak, komşu hakkı son derece etkili olmuştur. En önemli müesseselerden bir tanesi de isar hasletidir yani başkasını kendi nefsine tercih etme hali.[100]

"Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.[101]"

1.9.4. Siyasi Haklar

1.9.4.1. Seçme Hakkı

İslam hukuku, halkın oyuna değer verir ve devlet başkanı seçimle işbaşına gelir, dolayısıyla bu seçim hakkını da beraberinde getirir.[102]

Adaletin her konuda olduğu gibi seçim konusunda da mihenk olması kaçınılmazdır. Hukuki olsun ya da olmasın her hak ehline teslim edilmelidir zira bu konu emirdir.

"Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.[103]"

[99] Riyâzü's Salihan, C. 2, s 501, Hadis no: 305.
[100] Armağan, a.g.e., s 201.
[101] Haşr 9.
[102] Armağan, a.g.e., s 213.
[103] Nisa 135.

"Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.[104]"

"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.[105]"

"(Dünyalık olarak) size her ne verilmişse, bu dünya hayatının geçimliğidir. Allah'ın yanında bulunanlar ise daha hayırlı ve kalıcıdır. Bu mükâfat, inananlar ve Rablerine tevekkül edenler, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınanlar, öfkelendikleri zaman bağışlayanlar, Rablerinin çağrısına cevap verenler ve namazı dosdoğru kılanlar; işleri, aralarında şu□ra (danışma) ile olanlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcayanlar, bir saldırıya uğradıkları zaman, aralarında yardımlaşanlar içindir.[106]"

[104] Nisa 58.
[105] Al'i İmran 159.
[106] Şura 36-39.

II. BÖLÜM

2. VEDA HUTBESİ

2.1. Veda Haccı

Veda Hutbesi, Resul-i Ekrem (sav) tarafından ilk ve son haccı esnasında Arafat, Mina ve Akabe gibi farklı mekanlarda ashabına hitaplarıdır.

Hz. Muhammed (sav), hicretin onuncu yılında (m 632), Zilkade ayında hac hazırlıklarına başlanmasını istedi. Çevredeki bütün Müslümanların kendisiyle hac etmek üzere gelmelerini emir buyurdu.

Zülhuleyfe'de ihrama girmek suretiyle[107], 26 Zilkade 10 (23 Şubat 632)[108] tarihinde yanında hanımları ve kızı Fatıma da olduğu halde, Muhacirler, Ensar ve Medine'ye gelen kabilelerden oluşan Müslümanlarla birlikte yola çıktı. Yolda kendisine katılanlarla birlikte 4 Zilhicce'de Kasva (Kusva) adlı devesinin üzerinde olduğu halde Mekke'ye ulaştı; umre yaptıktan sonra Ebtah mevkiinde kendisi için kurulan çadırda kaldı. 8 Zilhicce, Tevriye günü Mekke'den ayrılıp Mina'ya gitti ve orada geceledi; ertesi günü Arafat'a hareket edildi. Nemire adındaki köyde kurulmasını emrettiği çadırına geçti; Urene Vadisi'ne devesi Kasva ile geçtikten sonra orada bir konuşma yaptı; Müzdelife'ye vardıktan sonra burada yattı, gün doğumu ile birlikte Meşar-i Haram'a geldi; taşların toplanmasını emretti, hac amellerinin nasıl yapılacağını anlattıktan sonra Kurban günü hac vazifesini tamamlayıp Arafat'ta bir konuşma daha yaptı; üç teşrik günü taşlamayı da tamamladıktan sonra veda tavafı akabinde Medine'ye hareket etti.[109]

2.2. Veda Hutbesi

Hz. Muhammed'in (sav) veda haccında Arefe günü irad ettiği hutbeye ilk defa "Hutbetü'l-Veda" ifadesini Cahız kullanmıştır[110].

İslam âlimleri "Veda Haccı" esnasında Resul Ekrem'in (sav) irad buyurdukları hutbelerin hangi gün, nerede olduklarını, kendilerine ulaşan rivayetlere göre

---

[107] Gökalp, Murat (2001), "*İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Veda Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki"*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimler (Hadis) Ana Bilim Dalı, Ankara.

[108] Avcı, Casim, Veda Haccı ve Veda Hutbesi, http://sonpeygamber.info/39-veda-hacci-ve-veda-hutbesi.

[109] Gökalp, a.g.e., s 24-34.

[110] Erul, Bünyamin (2012), "Veda Hutbesi", *DİA*, C. *42, s 591-593*.

değerlendirmişler ve farklı beyanlarda bulunmuşlardır. En çok kabul görülen Arefe günü bir hutbenin iradıdır. Bu hutbe yalnızca Arefe günü irad edilen tek bir hutbe midir yoksa Kurban boyunca farklı mekanlarda yapılan hutbelerden de alıntılar mevcut mudur konusu âlimleri araştırmaya sevk etmiştir. Bu konuda çalışma yapan bazı âlimler Hadis kaynaklarına göre Veda Haccı esnasında ki hutbeleri şu şekilde beyan etmişlerdir.[111].

	7 Zilhicce	8 Zilhicce	Arefe Günü	Kurban Bayramı	11 Zilhicce	12 Zilhicce
E. Hanife	*		*		*	
Şafii	*		*	*		*
Malik	*		*		*	
İ. Hanbel		*	*	*		*
Züfer[112]		*	*	*		

Yukarıdaki tabloda belirtilen hutbelerin asıl metinleri[113] mevcut olmakla birlikte görülmektedir ki Arefe günü hutbesi kesindir sadece hutbenin içeriği konusu tartışmalıdır. Günümüze ulaşan metnin muhtelif surette olanı ile diğer günlerde irad buyurdukları hutbelerindeki sözlerini ihtiva eden diğer bir hutbe metni de "Veda Hutbesi Metinleri" başlığında yazılmıştır.

2.3. Veda Hutbesi Ravileri

Arefe Günü (9 Zilhicce 10 Cuma) Hutbesi'nin ravileri, Hadis kaynakları ve diğer çalışmalarda genellikle **Cabir b. Abdullah** (ra), **Abdullah b. Mesud** (ra) ve

[111] Gökalp, a.g.e., s 37.
[112] Uslu, Rıfat (2018), *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II (2), 34-49, Züfer b. El-Hüzeyl bütün kaynakların ittifakıyla hicri 110 tarihinde İsfahan'da doğmuştur. Doğumu babasının İsfahan valiliği dönemine rastlamaktadır. Küçük yaştan itibaren İslami ilimlerle meşgul olmuştur. Önceleri hadis tahsili yapan Züfer ehl-i hadis taraftarı iken, sonradan İmam Azam Ebu Hanife'nin ders halkasına intisap ederek, O'ndan fıkıh tahsili yapmıştır. Ebu Hanife ile olan beraberliği yirmi seneye yakın devam etmiştir. Hocasının vefatından sonra, ders halkasının başına geçmiştir. Züfer, hocası gibi birçok talebe yetiştirmiştir. İmam Azam'ın görüşlerinin Basra'da kabul görmesinde ve yayılmasında büyük rol oynamıştır. Kıyası diğer imamlara nispetle daha fazla kullanmıştır. Ömrünü ilme veren Züfer, hicri 158 tarihinde Basra'da 48 yaşında vefat etmiştir.
[113] Gökalp, a.g.e., s 37 vd.

Cübeyr b. Mutım (ra) sahabeler olarak görülmektedir. Senet aktarımının sahihliği açısından en çok itibar edilen Veda Hutbesi metinleridir. Cabir b. Abdullah'ın anlatımına göre Hz. Muhammed (sav) Arafat'a gelince Nemire'de kendisi için kurulan çadıra yerleşmiş, güneş batıya doğru kayınca devesiyle vadinin ortasına gelmiş ve deve üzerinde ashaba hitap etmiş, Rebia b. Ümeyye b. Halef adlı sahabi de söylediklerini tekrarlamıştır[114].

Veda Haccı esnasında irad edilen hutbelerin sahih senetler ile günümüze kadar ulaşılan metinlerine bakıldığında yukarıda ki sahabilerin dışında birkaçının daha ismi geçmektedir. Bu kişilerin gerek koruma gerekse de birtakım ihtiyaçlarını karşılamak için çok yakınında olmalarının yanı sıra, sesinin o günkü ortamda daha uzaklara ulaşamamasından da kaynaklandığı dikkatlerden kaçmamalıdır. **İbn Abbas** (ra), **Ebu Bekre** (ra), **İbn Ömer** (ra), **Sera bt. Nebhan** (ra), ve **Ammu Ebi Hirre er-Rekkaşi** (ra) diğer muteber sayılan ravilerdir[115].

2.3.1. İslam Kaynakları Açısından Veda Hutbesi Hakkında Çalışma Yapan Kişiler

Veda Hutbesi konusu araştırmalarında kaynak olarak kullanılan ve isimleri zikredilenler şunlardır[116]. Aşağıda isimleri zikredilen şahısların çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşmak isteyenler, kaynak olarak alınan Murat Gökalp'in tezine bakabilir. Kişilerin yanında verilen bilgilerin tümü özet niteliğindedir.

İbn İshak (151/768)

İbn İshak'ın Sire'sinde Veda Haccı hutbelerine ve Veda Hutbesine dair bir kayda rastlanmamaktadır. Ancak Siyer adlı eserinin bir fıkrasında sadece Veda Hutbesi ile ilgili bir rivayetten bahsetmektedir, metin yoktur.

Vakıdi (207/822)

Vakıdi, Arefe günü ve Kurban Bayramı günlerine ait iki hutbe zikretmektedir.

İbn Hişam (218/833)

Es-Siretü'n Nebeviyye adlı eserinde, İbn İshak'tan naklen verdiği Veda Hutbesi metni vardır.

---

[114] Erul, a.g.e., s 591.
[115] Gökalp, a.g.e., s 97.
[116] Gökalp, a.g.e., s 65 vd.

İbn Sa'd (230/844)

Et-Tabakatu'l-Kübra adlı eserinde yaklaşık on sekiz sayfalık Veda Haccı ile ilgili malumata yer veren İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in (sav) Veda Haccı'nda irad ettiği hutbelerle ilgili olarak üç sayfalık bilgi vermektedir.

Yakubi (292/905)

Hz. Peygamber'in (sav) Terviye günü öncesi, Arefe günü ve ertesi gün yani Kurban Bayramı günü hutbe irad ettiğini beyan etmektedir. En uzun rivayetlerden birisidir.

Taberi (310/922)

Veda Haccı esnasında hutbe ile ilgili metinde açıkça yer ve gün belirtmemekle birlikte hutbe metni vermektedir.

Mesudi (346/957)

Veda Haccı'ndan bahseder ve senet belirtmeksizin bir cümle aktarmaktadır.

İbn Hibban (354/965)

Eserinde Veda Haccı'ndan beş sayfa zikreder ve senet vermeksizin bir hutbe metni vermektedir.

İbn Hazm (456/1063)

Siyer ile ilgili önemli üç eseri vardır. Özellikle Veda Haccı'na dair müstakil bir eser kaleme almıştır ancak eserde bir hutbe metnine yer verilmemektedir.

İbn Abdilber (463/1070)

Müslim ve Ebu Davud'un da tahriç ettikleri Cabir b. Abdullah'ın Veda Haccı'nı tasvir ettiği uzunca rivayetine eserinde yer vermektedir.

Cahız (255/868)

Cahız'ın el-Beyan ve't-Tebyin adlı eseri konuyla ilgili bilgi vermesi açısından önemlidir. En uzun metinlerdendir.

İbn Abdirabbih (327/938)

İbn Abdirabbih'in el-Ikdu'l-Ferid adlı eseri konuyla ilgili bilgi vermesi açısından önemlidir. En uzun metinlerdendir.

Aşağıda isimleri zikredilen kaynaklar ise; Veda Hutbesi metninin günümüzde en çok muteberi olarak zikredilen Muhammed Hamidullah'ın el-Vesaiku's-Siyasiyye (Hz. Peygamber Döneminin siyasi-idari belgeleri) adlı eserinde yer almaktadır. Konuyla ilgili araştırma yapacaklar için ayrıca zikredilmektedir.

Cahız; el-Beyan ve't-Tebyin, İbn Hişam; Siret, Yakubi; Tarih, Taberi, Makrizi; İmtau'l-Esma, Bakıllani; İcazu'l-Kur'an, Vakıdi; Megazi, Tirmizi; Tefsir, İbn Mace, Beyhaki; es-Sünenu'l-Kubra, Tayalisi; Müsned, İbn Abdirabbih; el-Ikdu'l-Ferid, Halebi, İbn Sa'd, Müslim; Sahih, Buhari; Sahih, İbnu'l-Esir, İbnu'l Cevzi; Vefa, İbn Hacer; el-Meralibu'l-Aliye, Kandehlevi; Haccet'ul-Veda ve Umratu'n-Nebi, Habiburrahman el-A'zami; Hutbati'n-Nebi, İbn Hazm; Şerh-u Haccet'il-Veda.

Muhammed Hamidullah kaynakları eser adı vererek zikretmektedir, ne kadar bilgiye ulaştığı konusunda ayrıntıya girilmemektedir. Veda Hutbesi'ne kaynaklarını belirtmek suretiyle eklemeli ifadeleri de ilave ederek aynı eserinde yer vermektedir.

2.4. Veda Hutbesi Mahiyeti

Veda Hutbesi'nin açıklanması ile ilgili tefsir ve şerhler incelendiğinde görülecektir ki mesajların hepsi evrenseldir. Çünkü açıklama kaynakları ayet ve sahih hadislerdir. İnsan hakları başta olmak üzere birçok haktan açıkça ya da zımni bir şekilde bahsedilir. İnsanın hem itikadi konulardaki hassasiyetlerine hem de toplumsal düzen ve barışına son derece katkısı olacak hukuk devleti anlayışı çerçevesinde birçok kanuni hüküm görülür.

Resul-i Ekrem Efendimiz (sav) Veda Hutbesi'nde can dokunulmazlığı, riba ile kan davalarının kaldırılması, suçun şahsiliği, karı-koca arasındaki hak ve sorumluluklar, çocuğun babasından başkasına nispet edilememesi, Müslüman kardeşliği, Müslümanların birbirleriyle savaşmaması, emanetlerin sahiplerine iade edilmesi, kul hakkı, kendisinin son Peygamber olması, ümmetine miras olarak Kur'an ve Sünnet'ini bırakması hususlarını açıkça ifade eder[117].

Bir hutbede bulunması gereken tüm belagat özelliklerini bünyesinde bulunduran hatta en mükemmeli olan Veda Hutbesi, Resul-u Ekrem'in (sav) aynı zamanda vedasıdır, zira vefatı üç ay sonradır. Nasr Suresi ve "Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam'ı seçtim[118]" ayeti de Veda Haccı'nda nazil olmuştur.

Veda Hutbesi'nin, asırlar önce 140.000 kişinin huzurunda okunan ve insanların şahsi hakları, kadınların hakları ve insanlar arasındaki hukuki eşitlik gibi hususları

[117] Erul, a.g.e., s 591.
[118] Maide 3.

zikreden, adeta bir anayasa mahiyetinde olup, Hz. Peygamber'in gerçek manada bir vasiyetini teşkil ettiği de bir gerçektir.[119]

Veda Hutbesi'nde zikredilen başlıklar paragraflar halinde okunduğunda görülse de bu konuda açıklayıcı başlıklar halinde zikretmek daha faydalı olacaktır. Veda Hutbesi'nde belirtilen konuları tüm insanlığa yöneltildiği aşikardır. Başlıklar halinde zikredilecek olunur ise[120]:

* Her işe ve her söze "hamdele" ile başlamak, her zaman "istiaze-sığınma" nefislerin şerrinden ve kötü amellerden Allah'a sığınmak.

* Kelime-i Tevhidi tekrarlamak ve hidayeti hatırlatmak.

* Takvayı tavsiye etmek, Allah'a itaate teşvik etmek.

* Sözlerinin dinlenmesini ve orada bulunanların, bulunmayanlara aktarılmasını tavsiye etmek.

* Müslümanların ve insanların kanlarının yani canlarının, ırz ve namuslarının ve mallarının birbirine haram olduğunu bildirmek.

* Tebliğ ve sorumluluğunu hatırlatmak. Tebliğine şahit tutmak ve insanların Rablerine kavuştuklarında, tebliğe konu olan sorumluluklardan sorguya çekileceklerini bildirmek.

* Emanetlerin sahiplerine iadesini hatırlatmak.

* Cahiliye dönemine ait adetlerin hükümsüz olduğunu bildirmek.

* Faizin kaldırıldığını ve sadece ana paranın alınacağını bildirmek.

* Kan davalarına son vermek ve icrasını kendi ailesinden birini söyleyerek yapmak.

* Kasten ve tasarlayarak adam öldürmenin cezasının kısas (idam) olduğunu bildirmek.

* Şeytanın ümidinin kesildiğini bildirmek ancak dikkatli olunması gerektiğini hatırlatmak.

* Takvimin ve ayların orijinal haline döndüğünü söylemek, ayrıntıları bildirmek.

---

[119] Akgündüz, a.g.e., s 85.
[120] Arslantürk, Mustafa (2016), "*Peygamber Buyruğu Işığında İnsan Hakları"*, Adalet Yayınevi, Ankara, s 496 vd.

* Kadın ve erkek haklarını ve eşlerin birbirlerine olan haklarını açıkça belirtmek.

* İstikamet ve doğru yol için Kuran ve Sünnet'e sımsıkı sarılmayı bildirmek.

* Kardeşlik kavramı ve kurumuna vurgu yapmak ve küfre dönmemeyi hatırlatmak.

* Müslümanların kardeş olduğunu bildirmek, insanlara gıybet etmek, aldatmak ve hıyanet etmenin yasak olduğunu ifade etmek.

* İnsanın gönül rızası olmadıkça kimsenin malının kimseye helal olmayacağını açıklamak.

* Kimsenin kimseye ve kendilerine zulmetmemelerini bildirmek.

* Eşitlik vurgusu ve ayrımcılık yasağı vurgusu bağlamında;

- İnsanların Rablerinin de babalarının da bir olduğu,

- Dinde eşit olduklarını,

- Herkesin Âdem'in soyundan olduğu,

- Âdem'in ise topraktan olduğu,

- Allah katında en şerefli olan insanın O'ndan en çok sakınan olduğu,

- Arap'ın Arap olmayana üstünlüğünün ancak takva ile olduğunu hatırlatmak.

* Meşru müdafaa (nefsini savunma) vurgusu bağlamında; kendisini öldürmek isteyenin dışındakini öldürenin Allah'a karşı en azılı düşmanı olduğunu bildirmek.

* Alım satımda, ticarette, hukukta, şahitlikte doğruluk, dürüstlük ve güvenilirlik vurgusu bağlamında;

- Allah'tan korkmak, yeryüzünde fesat çıkarmamak.

- Mallarını eksik vermemek.

- İnsanların mirastaki paylarının belli olduğunu hatırlatmak, varis için vasiyete gerek olmadığını hatırlatmak.

- Vasiyetin ancak belli oranda olabileceği, diğer murislere mutlaka pay bırakılması gerektiğini bildirmek.

- Çocuk kimin döşeğinde doğmuş ise onun olacağı, keyfi olarak babalığın ya da çocuğun reddinin mümkün olamayacağını açıklamak.

* Devlet idaresinde ve kamu yönetiminde "liyakat-yetenek" vurgusu bağlamında ayrımcılığın yasak olması;

- Azası kesik bir Habeşli de baş ve amir olsa, Allah'ın hükmü ile amel ettiği sürece itaat edilmesi gerektiğini bildirmek.

- Irkçılığı reddederek, liyakat ve üstünlüğün fırsat eşitliğine dayalı bir kaideye bağlamayı belirtmek.

2.5. Veda Hutbesi Metninin Günümüz İnsan Hakları ile İfadeleri

Yukarıda mahiyeti özetlenen Veda Hutbesi'nde yer alan İnsan Hakları başlıklar halinde şöyle sıralanabilir. Öncelikle hakka konu edilen hak ismi verilecek, sonrasında Veda Hutbesi'nde geçen cümleler aktarılacaktır. İslam'da Temel Hak ve Hürriyetler başlığı altında ilgili ayetlerden bahsedildiğinden burada ayrıca hakkın kaynağı olan ayetler zikredilmeyecektir.

Veda Hutbesi'nin aşağıda verilecek genel hükümler niteliğindeki cümleleri İslam Temel Hak ve Hürriyetlerinin Veda Haccı günü tüm insanlığa bir kez daha kodlanarak ifade bulmuş halidir, özetidir, özüdür. Tüm İnsan Hak ve Hürriyetlerinin kaynağı olan Kur'an'ı açıklar ve hatırlatır. Dolayısıyla bu cümleler tüm başlıkları kapsar. Zira bu cümleler İslam'ın temel taşı olan Tevhid akidesini belirtir ve iyiliği emretmek, kötülükten men etmek olarak özetlenecek temel taşların anahtarlarını da verir. İnsan en şerefli mahluk olduğunun bilinciyle, hür iradesi ile doğduğunu, yaptığı tüm ibadet ve amellerinden de Rabbine karşı sorumlu olduğunu bilmesi zaten onu zulümden ve İnsan Haklarını yok saymaktan men edecektir.

Veda Hutbesi'nin temel taşları niteliği olarak sayılacak aşağıdaki cümleler İslam'da insanın yeri ve yaratılışı hakkında özet niteliği de taşır. Çünkü insanın Hz. Allah katında nasıl bir varlık olduğu temel kaideleri ile açıklandığında, bu cümlelerin her biri temel insan hak ve hürriyetleri açısından anahtar olur.

İnsan yaratılmışların en şereflisidir. "Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.[121]" İnsan bu haliyle övülürken öte yandan vazifeleri de açıklanır. Ayette Hz. Allah insanı şerefli kıldığını, çeşitli özellikler ile yarattığını, diğer varlıkları da hizmetine verdiğini açıklar. Vazife ve sorumluluklarını açıklarken insanı halife seçeceğini açıkça zikreder. "Hani Rabbin

[121] İsra 70.

meleklere, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Biz seni eksiksiz bilirken ve durmadan övgü ile tenzih ederken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?" dediler. Allah "Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim" buyurdu.[122]" Dolayısıyla insana, her yönüyle hilafetin gereklerini yerine getirmekle mükellef olduğu da bildirilir.

"Ağırlıklı yoruma göre hilâfet, esas itibariyle yeryüzünü imar ve ıslah görevi olup insan bu görevin gerektirdiği güçlerle donatılmıştır. Halife kelimesinin sözlük anlamının da işaret ettiği gibi artarda gelen nesiller boyunca insan bu görevin yükümlülük ve sorumluluğu altındadır. İnsana iyilik ve kötülüğü kavrayıp bunlardan birini seçme yeteneği verilmiştir; bu sebeple insan kendini sorumlu kılmaya yetecek bir özgürlüğe sahiptir. Olayları gözlemlemesi ve değerlendirmesi için ona göz, kulak ve kalp (akıl) verilmiş, kendisine doğru yol gösterilmiş, böylece değerlerin bilincine varmasını ve onlardan ahlak kanununun buyurduklarını, aynı zamanda son tahlilde kendisinin de iyiliğine olanları seçmesini sağlayacak şekilde donatılmıştır.[123]"

İnsan halife sıfatıyla bu görevi üstlendiğinin çoğu kez farkında bile değildir. Çünkü ne için ya da nasıl yaratıldığının farkında olmadan yaşar. Kur'an bu hususta insanın her ne kadar yaratılmışların en şereflisi de olsa manevi anlamda yaşayacağı ve aldığı emanete uygun hareket edemeyeceği konularına da açıklık getirir. "Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yüklendi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.[124]"

Emanet konusunun izahı yapılmalıdır. Zira insan her iyi özelliği bünyesinde taşıdığı gibi kötü istek ve arzuları da barındırdığından bu hususta daima kendisi ile çelişki içindedir. Bu konuda tefsirde şu bilgi aktarılır.

> "Emanet, ilk bakışta insandan daha büyük, güçlü ve dayanıklı gibi görülen göklerin, yerin ve dağların taşıyamayacağı kadar ağır ve önemlidir. Bu ağırlık ve önemdeki emaneti insan yüklenmiştir. Çünkü o, bir yandan bunu yüklenecek kabiliyet ve yetenektedir, ama öte yandan neyi yüklendiğinin farkında değildir, onu hakkıyla

[122] Bakara 30.
[123] Kutluer, İlhan (2000), "İnsan", *DİA*, C. 22, s 320.
[124] Ahzab 72.

taşımada başarılı olamamaktadır. Yani insan şuursuz ve cahil olmamalı, kimliğinin, kabiliyetinin ve yüklendiği emanetin farkında olmalıdır; bu konulardaki bilgisizlik büyük bir cehalettir. Taşıdığı emanetin hakkını yerine getirmeye de gayret etmelidir, onun hakkını yerine getirmemek büyük bir zulümdür. Bir din terimi olarak emanete birçok anlam yüklenmiştir. Bunlar içinde maksada en yakın bulduklarımız, "tevhid kelimesi ve inancı, adalet, okuma-yazma, akıl ve yükümlü (mükellef) olma kabiliyeti ve Türkçe'deki anlamıyla emanet"tir (Ragıb el-İsfahanî, el-Müfredat, "emn" md.; Razî, XXV, 202; İbn Aşur, XXII, 126). Bunların da tamamını, "insanın, akıl ve hür iradeye dayalı yükümlülüğü" kavramı içinde toplamak mümkündür. İnsandan başka her şey, Yaratıcı tarafından nasıl programlanmışsa öyle işler, tabiatının dikte ettiği davranış biçimini değiştiremez. Bu sebeple dünyada ve ahirette göklere, yerlere, canlı ve cansız varlıklara "Niçin böyle yaptın?" diye sorulmaz. İnsana gelince onda akıl, bilgi edinme, bilgisini, kararını ve davranışını değiştirme kabiliyeti vardır. Ancak gerek din ve ahlak alanlarında doğruyu bilme ve gerekse doğru, iyi ve hayırlı olanı yapma konusunda insanın önünde önemli engeller de vardır. Bu yüzden –ilahi bir bilgi ve hidayet desteğinden mahrum olan– insanların bilmedikleri bildiklerinden fazladır (72. ayetteki deyimiyle insan cehuldür, çok bilgisizdir); din ve ahlak konusunda kötülükleri iyiliklerinden çoktur (aynı ayetteki ifadeyle insan zalumdur, gerekeni yapma, her şeyin hakkını verme konusunda başarısızdır). Belki her devirde ama kesin olarak çağımız insanları arasında, Allah'ın razı olduğu bir inanç, ibadet ve ahlak hayatını yaşayanların sayısı, böyle olmayanlara göre oldukça azdır. İnsana tevdi edilen yükümlülük kabiliyeti çok değerli bir emanettir, iyi muhafaza edildiği, hakkı verildiği takdirde insan, onun sayesinde eşref-i mahlukat (yaratılmışların en değerlisi ve şereflisi) olur; hakkını veremezse, sermayeyi kötüye kullanırsa, şeytana uyarsa aşağıların aşağısına yuvarlanır. İşte bu yüzden emanet, insandan

başka bir mahlukun yüklenmeye cesaret edemeyeceği kadar büyüktür, önemlidir ve değerlidir.[125]"

Bu noktadan bakıldığında insan yaratılmışların en şereflisi olma özelliğini kendine yüklenen emanete ne kadar sadık kalıp kalmadığı ile ilgili yaşadığı sınavda gösterir. Bu önünde sonunda ölümü tattığında göreceği sorgudur. Her insan yaptıklarından sorumludur. İnsan Kur'an'da birçok ayette zikredildiği üzere bazı özelliklere de haizdir. Nankörlük, geçici hazlar düşkünlük, cimrilik, umutsuzluk, unutkanlık, böbürlenme, acelecilik, gerçeğe karşı direnme, inkarcılık vb. Sayıları daha da çoğaltılacak bu zaafları yendiği ölçüde en şerefli varlık özelliğini koruyacak, yaratılış kodlarına sadık kalarak verdiği sözü hatırlayacak ve emanetine sahip çıkarak, özüne dönecektir. Bu bağlamda her daim Yaratıcı'sına itaatin en temel prensip olduğunu hatırlar ve ona göre davranır. Kur'an'da insanın özellikleri ile ilgili ayetler[126]:

"Nefsani arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici kılındı. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Halbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır.[127]"

"Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırır da sonra ondan çekip alırsak tamamen ümitsizliğe düşer, nankörleşir.

Eğer başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırırsak, "(Oh!) Kötü durumlar benden uzaklaşıp gitti" der. Artık onun bütün yaptığı sevinmek ve övünmektir.

Ancak sabredip, dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bir bağış ve büyük bir mükafat vardır.[128]"

"Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, Rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder; şüphesiz Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir.[129]"

[125] https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Ahzâb-suresi/3605/72-73-ayet-tefsiri.
[126] Kutluer, a.g.e., s. 320.
[127] Al-i İmran 14.
[128] Hud 9-11.
[129] Yusuf 53.

"İnsanı bir damla sudan yarattı; fakat görürsün ki o, Yaratıcı'sına apaçık bir muhalif olup çıkmıştır![130]"

"İnsana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirip yan çizer; başına bir kötülük gelince de hemen karamsarlığa düşer.[131]"

"De ki: "Rabbimin rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kıstıkça kısardınız. İnsan oğlu pek eli sıkıdır![132]"

"Senden önce de hiçbir insana ölümsüzlük vermedik. Şimdi sen ölürsen, onlar ebedi mi kalacaklar?

Her can ölümü tadacaktır. Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz.[133]"

"Sizi gözler, kulaklar ve akıllarla donatan O'dur. Ne de az şükrediyorsunuz![134]"

"De ki: "Sizi yaratan, size işitme duyusu, gözler ve kalpler veren O'dur. Ne az şükrediyorsunuz![135]"

"Hayır (ey insanlar)! Doğrusu siz çabucak gelip geçeni seviyorsunuz,

Ahireti ise bir yana bırakıyorsunuz.[136]"

"Nefse ve onu (insanın özü olarak) şekillendirip düzenleyene;

Ona kötü ve iyi olma kabiliyetlerini verene!

Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir.

Onu arzularıyla baş başa bırakan da ziyan etmiştir.[137]"

"Elbette çabalarınız farklıdır.[138]"

"Biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır.

Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik.

Ancak iman edip iyi dünya ve ahiret için yararı işler yapanlar başka; onlar için kesintisiz bir ödül vardır.[139]"

---

[130] Nahl 4.
[131] İsra 83.
[132] İsra 100.
[133] Enbiya 34-35.
[134] Mü'minun 78.
[135] Mülk 23.
[136] Kıyame 20-21.
[137] Şems 7-10.
[138] Leyl 4.
[139] Tin 4-6.

"İnsan, rabbine karşı pek nankördür.

Şüphesiz buna kendisi de şahittir;

O, mal sevgisine aşırı derecede kapılmıştır.[140]"

İnsan kendisinin farkında olmalıdır. Bir ve tek olan Yaratıcı'sına karşı her daim minnettar ve şükreden konumunu korumalıdır. Aslında yüklendiği emanetin ve verdiği sözün önemini hatırlamalı ve ona uygun hareket etmelidir. Bütün eşyanın isimleri meleklerden önce kendisine öğretilen insan bu bilinç ile kulluk vasfına haiz olduğunun farkına varmalıdır.

"Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklere gösterip "Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin" dedi.

"Seni tenzih ederiz! Bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. En kâmil ilim ve hikmet sahibi şüphesiz Sensin" cevabını verdiler.

"Ey Âdem! Bunların isimlerini onlara bildir" dedi. Onlara bunların isimlerini bildirince de "Size ben göklerin ve yerin gizlisini kesinlikle bilirim; yine sizin açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilirim, demedim mi!" buyurdu.[141]"

İnsan Hz. Allah'ın kendine verdiği akıl sayesinde kendi hakiki varlığını da anlama gücü ve yetkinliğine sahiptir. Meleklerden önce kendisine maddi ve manevi alemlere ait bütün isimler öğretildi ve üstün kılındı. Ancak yukarıdaki ayetlerde zikredilen tüm özellikleri de bünyesinde taşıdığı için bu üstün vasfına layık olabilmeyi başarması için emredilene uymak ve yasaklardan kaçmayı kendine şiar edinmelidir. Bu bağlamda mutlaka Kur'an ve Sünnet'e uymak zorunluluğu ortaya çıkacağı aşikardır.

İslam, mükemmel bir varlık olma yolunda kendine rehber olarak insana Hz. Muhammed'i (sav) gösterir. İslam'ı tebliğ ile gönderilen son Peygamber de Hz. Allah'ın buyruklarını insana vahyeder. Bu insanın fıtratına en uygun olanıdır. "O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.[142]" İslam dininin fıtri olduğunun kanıtı olan bu ayet

[140] Adiyat 6-8.
[141] Bakara 31-34.
[142] Rum 30.

ile anlaşılan o dur ki insan kendine en uygun olanı sadece aklı ve özgür iradesi ile bulmalıdır ve fıtratından uzağa düşmemelidir.

İnsan halifelik vasfı ile dünyada helalinden Hz. Allah'ın rızasına en uygun biçimde çalışıp kazanmakla mükelleftir. Bu onun dünyayı ne kadar imar ettiği ile de doğrudan ilgilidir, çünkü insan hür doğar, diğerine bir üstünlüğü yoktur. Ancak tek mesuliyeti kendine karşı değildir. Ailesine, komşusuna, akrabalarına ve daha geniş ifade ile de topluma karşı çeşitli sorumlulukları vardır. Görevlerini halifelik vasfından alır ve dünyayı imar eder ki bir sonra ki nesle tüm güzellikler intikal edebilsin. Bu hususta çalışmak çabalamak da en önemli vazifelerinden biridir.

"Namaz kılındı mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasip arayın. Allah'ı da daima çok anın ki kurtuluşa eresiniz.[143]"

Cuma ayetinde zikredilen konu diğer bir açıdan hem çalışma hak ve hürriyetini düzenlerken hem de malın dokunulmazlığı ve hürriyetinden de bahseder.

> "Ragıb el-İsfahanî'ye göre Allah, insanları çeşitli yeteneklerle donatıp farklı maddi imkanlara sahip kılmak suretiyle hayatın çok yönlü gelişmesine imkân vermiştir. Bu gelişmeye katkı sağlayacak şekilde dünyada çalışıp kazanmak bir yönden mubah sayılırsa da belirtilen ilahi düzene hizmet yönü dikkate alındığında aynı zamanda farz olan işlerden kabul edilmesi gerekir (ez-Zeri'a, s 375-376, 380). Aynı âlimin, başta Gazali olmak üzere kendisinden sonraki ilim ve fikir adamlarınca da benimsenen anlayışına göre her varlığın kendi türüne özgü başlıca işlevlerinden biri dünyanın imarıdır. İnsan varlığının ilahi irade tarafından belirlenen bu temel amacı, her insana diğer insanları rahata kavuşturma ve geçim şartlarını iyileştirme sorumluluğu yükler. Bu yöndeki bütün faaliyetler, dünyayı mamur etme hususundaki ilahi iradenin gereğini yerine getirmek anlamına geldiğinden Allah yolunda cihat ve ibadet sayılır. İslam âlimleri çoğunlukla, insanın halifeliğiyle ilgili ayetleri yeryüzünün imar edilmesi ve uygarlığın geliştirilmesi yükümlülüğünü içine alacak şekilde yorumlamışlardır. Çünkü

[143] Cuma 10.

dünyanın imarı ve insanlığın huzuru için yapılan her iş bir yönüyle Allah'a halefliktir.[144]"

İnsanın halifelik vasfı ile özgür iradesini kullanması ancak akıl etmesi ile mümkün olacaktır. Kur'an'da düşünmenin önemi hakkında birçok ayetin varlığı bu hürriyetin önemini de beraberinde taşır. Bu hususta irade sahibi olan insan mutlak ve sonsuz irade sahibi olan Hz. Allah'ın kendisine tanıdığı cüzi iradesi ile düşünüp kendisi için en uygun kararlar verebilecektir. İnsan bazı haklara sahip olması için bazı koşullara da haiz olması gerekir. Dini ve hukuki hükümlere konu olmaya elverişli olmak için temel şart akıldır. Dolayısıyla insanın akletmesi ve düşünmesi halifelik vasfının da temelini oluşturur. Düşünme hürriyeti olmaz ise kişi en temel konularda dahi ehil olamaz demektir ki bu engellenemez. Çünkü dinin asıl amacı can, mal, namus, din ve aklın korunması ve bu hususta gereğinin yapılmasıdır.

> "Akletmek" manasındaki akl masdarı "teorik ve pratik meseleler üzerinde düşünmek" anlamında kullanılmaktadır. Buna göre akıllı kişi, tutarlı bir şekilde düşünen ve tutkulara karşı kendisini kontrol edebilen kimsedir. Ma'kul ise "akılla kavranan şey" demektir. İsim olarak akıl kalp ile aynı anlama gelir ve insanı, düşünemeyen canlılardan farklı kılan temyiz gücünü ifade eder. Bir şeyi akletmek onu anlamaktır. Bir kimsenin akleden bir kalbi olduğundan söz edilirse bundan onun anlayışının yerinde olduğu sonucu çıkar.
>
> İnsanı düşünmeye sevk ve teşvik eden çok sayıda ayete topluca bakıldığında düşünmenin önemli bir kulluk görevi, bir ibadet olduğu sonucuna varılabilir. Düşünmenin konusu ise başta bizatihi Kur'an'ın mesajı olmak üzere bu mesajın aydınlatıcı ve yol gösterici ışığı altında Allah-âlem, âlem-insan, Allah-insan ilişkisidir. Kur'an'ın, kâinatı ve insanı belli bir yaratılış sürecinde ve süreklilik arz eden ilahi yasalar çerçevesinde anlamlandıran, insanı var oluşun ilahi kanunlarına paralel olarak doğru bilgi ve

[144] Çağrıcı, Mustafa (2002), "Kesb", *DİA*, C. 25, s 302-304.

doğru eylemin gereklerine uygun şekilde yönlendiren ayetleri, düşünmenin konusunu kendiliğinden belirlemektedir.

Elmalılı Muhammed Hamdi'ye göre akletmek fiilinin özü gözlemden teoriye, duyulardan akledilir olana intikaldir ve bu intikal illiyyet prensibinin gereklerine uygun şekilde gerçekleşir. Kur'an'da akletmeye bu yoğun teşvikin hedefi insanoğlunun gözle görülür, elle tutulur duyu planından teorik alana sevk edilmesidir; dolayısıyla Kur'an, hissi mucizelerin delil teşkil ettiği bir imandan ziyade akletmenin, yani ilmi ve fikri araştırmalarla çözümlenen Kur'an ve kâinat ayetlerinin delil teşkil ettiği bir iman üzerinde durmaktadır (Hak Dini, I, 564-570).[145]"

Yukarıdaki tüm bu bilgilerin özeti şudur. İnsan Hz. Allah tarafından topraktan çeşitli evrelerde yaratılır. Yaratılmışlar içinde en şerefli varlıktır. Kendisine emanet verilir. Aralarındaki sözleşme gereği fitri birtakım özelliklere haizdir. Tüm zaaflarına rağmen kendisine gönderilen elçiye itaati sayesinde, kendisini fıtratına yakınlaştıran fiil ve davranışlarda bulunur. Önce kendisine sonra da topluma faydalı biri haline gelir. Fıtratına en uygun din olan İslam'dan ayrıldığı her an en aşağı derekeye düşer. Bu bilinç ile Kur'an ve Sünnet'e ittiba etmesi gerektiğini düşünür ve akleder. İnsan kendine verilen aklı ve hürriyeti sayesinde Hz. Allah'ın rızasına uygun amelleri işler. Çünkü bilir ki yaptıklarından mutlaka bir gün sorguya çekilecektir. Maddi ve manevi gelişimini tamamlarken her insan temel hak ve hürriyetlere sahiptir. Bu haklar ona bizzat Hz. Allah tarafından verilmiştir, dokunulmaz, değiştirilemez ve devredilemezler. Can, akıl, namus, din ve malın korunması olarak özetlenen bu unsurlar İslam dininin temel amacıdır. Temel insan hak ve hürriyetlerinin de temel taşıdırlar. Evrenseldirler.

"İslam bilginleri ve düşünürleri dinin amacının "zarurat-ı hamse" denilen canın, aklın, namus ve haysiyetin, dinin ve malın korunması şeklinde beş temel ilkeyi yerleştirmek olduğunu ifade etmişlerdir. İnsanın yeryüzünde varlığını sürdürebilmesi ve beşerî sorumluluğunu yerine getirebilmesi için korunması gereken ve

[145] Kutluer, a.g.e., s 53.

bugün insan hakları çerçevesinde düşünülen hemen bütün temel hak ve özgürlükleri kapsayan bu beş ilke, bir yönüyle Allah'ın Peygamber göndermedeki maksatlarını teşkil ederken bir yönden de Müslüman olup olmadığına bakmaksızın evrensel olarak bütün insanların temel hak ve yararlarını belirlemeye yöneliktir. Hakların Allah hakkı-kul hakkı şeklindeki klasik ayırımında birinci grup genelde toplum ve kamu düzenini, ikinci grup ise ferdi hakları korumayı amaçlar. İslam hukukunda naslardaki emir ve tavsiyeler doğrultusunda ayrıca, "Kanlarda (hayat) asıl olan dokunulmaz oluştur", "İnsanda asıl olan hürriyettir" şeklinde genel kurallar vazedilmiş, insanın sahip olduğu can ve mal dokunulmazlığının dayanağının insan olma vasfı olduğu, ırk, cins ve inanç farklılığının buna engel teşkil etmeyeceği belirtilmiştir. Buna ceza hukuku alanında suç ve cezada kanunilik ilkesinin konması, kesinleşmiş bir suç olmadıkça kimsenin suçlu işlemi görmemesi, sanık haklarının korunması, işkence yasağı, cezalandırmada denklik gibi ilkeler, hayvanların haklarını korumaya matuf tedbir ve uygulamalar, sosyal amaçlı vakıflar, zekât, nafaka ve yardımlaşma anlayışı, sosyal dayanışmayı ve bütünlüğü amaçlayan ahlaki değerler de eklenmelidir.[146]"

Aşağıda verilen cümleler yukarıda kısaca anlatılan insan haklarının Veda Hutbesi'nde vücut bulmuş halidir. Her cümle insanın Hz. Allah katındaki anlamını ifade eder. Yukarıdaki haklara haiz olan insanın Peygamberi aracılığı ile ilan ettiği hükümlerinin bizzat muhatabı olduğunu beyan eder. Temel prensipleri bir kez daha hatırlatır. İnsanın ne olursa olsun, kim olursa olsun kardeş olduğunu, eşit olduğunu ve hiçbir ayrımcılığa tabi tutulamayacağını açıkça ifade eder. Can, akıl, namus, din ve mallarının dokunulmazlığı, kutsallığı bir kez daha derinden açıklanır. Ne olursa olsun insanın temel vazifesinin kulluk olduğu, yüklendiği emanete sahip çıkması ve fıtratına uygun olarak verdiği sözde durması gerektiği vurgulanır. Dolayısıyla aşağıdaki cümleler Mesnevi'nin tüm beyitlerinin özüdür. Zira Kur'an ve Sünnet'ten

[146] Şentürk, Recep (2000), "İnsan Hakları", *DİA*, C. 22, s 327-330.

başka bir konu konuşmadığını ifade eden Hz. Mevlâna, son Peygamber'in sözleri olan Veda Hutbesi'nin her cümlesine de kendiliğinden değinmiş olur.

"Nefislerimizin şerrinden ve amellerimizin günahlarından Allah'a sığınırız. Allah'ın doğru yola ilettiğini saptıracak, saptırdığını da doğru yola iletecek yoktur. Allah'tan başka Tanrı olmadığına, O'nun tek ve ortağı bulunmadığına şehadet ederim. Ve yine şehadet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve Resul'üdür.

Ey Allah'ın kulları! Size Allah'tan sakınmanız tavsiye eder ve O'na itaate sizi teşvik ederim. Sözlerime hayır ile başlamak ister ve bundan sonra derim ki:

Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyin! Vallahi bilmiyorum, belki de bu seneden sonra burada sizinle bir daha buluşamayabilirim.

Sözlerimi iyice dinleyip ezberleyen kimseye Allah rahmet etsin! Belki anlayan, anlamayana iletip anlatır. Anlayan, belki kendisinden daha anlayışlı olana iletir.

İyi biliniz ki, üç şey Müslümanların kalplerine kin ve kıskançlık sokmaz; Allah'a ihlâs ile ibadet etmek, emir sahiplerine nasihatte bulunmak ve Müslümanların cemaatine (ki onlar dua ederlerse, duaları müstecab ve arkalarındakilere de şamildir) itikad ve salih amelde tabi olmak.

Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol! Sizler muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. Amellerinizden sorguya çekileceksiniz. Ben tebliğde bulundum. Kimin yanında bir emanet varsa, onu hemen sahibine teslim etsin.

Sizlere, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız apaçık öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah'ın Kitab'ı ile Peygamber'inin Sünneti'dir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!

Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez. Kanı da haramdır onun ve kimseye kardeşinin malı, gönül rızası olmadıkça helal olmaz. Kendinize zulmetmeyiniz.

Ey insanlar! Rabbiniz bir, babanız da birdir. İslam dininde insanlar eşittirler. Hepiniz Âdem'in soyundansınız. Âdem ise topraktandır. Allah katında sizin en şerefliniz, O'ndan en çok sakınanınızdır. Arap'ın Arap olmayana üstünlüğü ancak takva iledir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol"

2.5.1. Şahsi Hürriyetler; Kişi dokunulmazlığı, Yaşam Hakkı

"Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!"

"Ey insanlar! Rabbiniz bir, babanız da birdir. İslam dininde insanlar eşittirler. Hepiniz Âdem'in soyundansınız. Âdem ise topraktandır. Allah katında sizin en şerefliniz, O'ndan en çok sakınanınızdır. Arap'ın Arap olmayana üstünlüğü ancak takva iledir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol."

"Cahiliye devrinde güdülen kan davaları da tamamen kaldırılmıştır, ayaklarımın altındadır. Kaldırdığım ilk kan davanız da İbn Rebi'a b. Haris b. AbdülMuttalib'in kan davasıdır. Onu, Beni Leys'de süt emzirilmek için bulunduğu sırada Hüzeyl kabilesi katletmişti. Bu, Cahiliye kanlarından kendisiyle ilk başlanan kandır."

"Taammüden adam öldürmenin cezası, kısastır. Taammüden öldürmeye benzeyen cinayet, sopa ve taşla öldürmedir. Cezası, yüz devedir. Kim daha fazlasını isterse, o cahiliye insanlarındandır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!"

"Sakın benden sonra küfre dönüp de birbirinizin boynunu vurmayın!"

"Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez. Kanı da haramdır onun ve kimseye kardeşinin malı, gönül rızası olmadıkça helal olmaz. Kendinize zulmetmeyiniz."

"Allah'a karşı en azılı düşman, kendisini öldürmek isteyenin dışındakini öldüren ve kendisini dövenden başkasını dövmeye kalkışandır."

İnsan, Tin Suresi 4. Ayetinde belirtildiği gibi "en güzel şekilde yarattığı", İsra 70. Ayetinde buyurduğu gibi "yaratılmışların en şereflisi" olarak tanımlanan varlıktır. Dolayısıyla insana can hakkı, yaşama hakkı ve hayat hakkı doğuştan verilmiştir. Cana kıymak da kişinin yaşama hakkını elinden almak demektir. Allah'tan başka hiçbir güç bu hakkı insandan alamaz.[147]

[147] Arslantürk, a.g.e. s. 119.

2.5.2. Şahsi Hürriyetler; Kişi dokunulmazlığı, İşkence Yasağı

"Ey insanlar! Kanlarınız (yaşama hakkınız), mallarınız, haysiyet ve şerefleriniz Rabbinizle buluşacağınız güne dek, bu ayda, bu yerde, tıpkı bugününüz gibi, birbirinize haramdır (birbirinize karşı korunmuştur)."

Kişi dokunulmazlığı insanın hem maddi hem de manevi hayatı bakımından söz konusudur. Kısacası insanlara zulüm edilmez. Zulüm kapsamlı bir tabirdir. Kur'an'da müteaddit ayetlerde çeşitli manalarda kullanılmıştır. İslam her türlü zulmü haram kılmıştır. Namus, hayat ve bedene tecavüz eden ve zarar verenler için ceza koymuştur. Bu bağlamda kimsenin şeref ve haysiyeti ile alay edilemez çünkü İslam'da yasaklanmıştır. Kan davaları da yaşam hakkına müdahale olduğundan yasaktır.[148]

"Cahiliye devrinde güdülen kan davaları da tamamen kaldırılmıştır, ayaklarımın altındadır. Kaldırdığım ilk kan davanız da İbn Rebi'a bin Haris bin AbdülMuttalib'in kan davasıdır."

"Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez."

"Allah'a karşı en azılı düşman, kendisini öldürmek isteyenin dışındakini öldüren ve kendisini dövenden başkasını dövmeye kalkışandır."

"Sakın benden sonra küfre dönüp de birbirinizin boynunu vurmayın!"

"Taammüden adam öldürmenin cezası, kısastır. Taammüden öldürmeye benzeyen cinayet, sopa ve taşla öldürmedir. Cezası, yüz devedir. Kim daha fazlasını isterse, o cahiliye insanlarındandır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!"

"Cahiliye devrinde güdülen kan davaları da tamamen kaldırılmıştır, ayaklarımın altındadır."

2.5.3. Şahsi Hürriyetler; Seyahat ve Yerleşme Hürriyeti

"Ey Allah'ın kulları! Size Allah'tan sakınmanız tavsiye eder ve O'na itaate sizi teşvik ederim. Sözlerime hayır ile başlamak ister ve bundan sonra derim ki:

[148] Armağan, a.g.e., s. 97.

Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyin! Vallahi bilmiyorum, belki de bu seneden sonra burada sizinle bir daha buluşamayabilirim.

Sözlerimi iyice dinleyip ezberleyen kimseye Allah rahmet etsin! Belki anlayan, anlamayana iletip anlatır. Anlayan, belki kendisinden daha anlayışlı olana iletir."

"Hiç şüphesiz ki sizler, mesulsünüz. Bu sebeple, burada bulunanlar bulunmayanlara (sözlerimi) tebliğ edip ulaştırsın."

2.5.4. Şahsi Hürriyetler; Özel Hayatın Gizliliği

"Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Babasından başkasına mensubiyet öne süren veya efendisinden başkasını veli edinen; Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğrasın! Böylesinin ne tövbesi ne de adalet ve şehadeti kabul edilir."

"Cahiliye devrine ait her şey ayaklarımın altındadır, hükümsüzdür."

"Ey insanlar! Kanlarınız (yaşama hakkınız), mallarınız, haysiyet ve şerefleriniz Rabbinizle buluşacağınız güne dek, bu ayda, bu yerde, tıpkı bugününüz gibi, birbirinize haramdır (birbirinize karşı korunmuştur). Acaba size olayı bildirmiş bulunuyor muyum? Allah'ım, sen tanık ol."

"Şunu belirteyim ey insanlar! Kadınlarınızın sizde hakkı, sizin kadınlarınızda hakkınız vardır."

"Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez."

"Ey insanlar! Allah, her mirasçının mirastaki payını belirlemiştir. Varis için vasiyete gerek yoktur. Vasiyet, üçte birden fazlasında olmaz. Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Babasından başkasına mensubiyet öne süren veya efendisinden başkasını veli edinen; Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğrasın! Böylesinin ne tövbesi ne de adalet ve şehadeti kabul edilir."

2.5.5. Manevi Hürriyetler; Din ve Vicdan Hürriyeti, Fikir Açıklama Hürriyeti; Öğrenme ve Öğretme Hakkı, Bilim ve Sanat Hürriyeti

"Ey Allah'ın kulları, size Allah'tan sakınmanızı öğütlerim. Size O'na itaati tavsiye ederim. Sözlerime en iyisiyle başlamak isterim."

"Sözlerimi iyice dinleyip ezberleyen kimseye Allah rahmet etsin! Belki anlayan, anlamayana iletip anlatır. Anlayan, belki kendisinden daha anlayışlı olana iletir."

"Ey insanlar! Kanlarınız (yaşama hakkınız), mallarınız, haysiyet ve şerefleriniz Rabbinizle buluşacağınız güne dek, bu ayda, bu yerde, tıpkı bugününüz gibi, birbirinize haramdır (birbirinize karşı korunmuştur). Acaba size olayı bildirmiş bulunuyor muyum? Allah'ım, sen tanık ol."

"İyi biliniz ki, üç şey Müslümanların kalplerine kin ve kıskançlık sokmaz; Allah'a ihlâs ile ibadet etmek, emir sahiplerine nasihatte bulunmak ve Müslümanların cemaatine (ki onlar dua ederlerse, duaları müstecab ve arkalarındakilere de şamildir) itikad ve salih amelde tabi olmak."

"Benden sonra, birbirini boğazlayan kafirler olmayın. Size öylesini bırakıyorum ki, sımsıkı sarılırsanız asla sapıtmazsınız: Allah'ın kitabı ve Peygamber'inin sünneti. Size iletmiş bulunuyor muyum? Allah'ım, sen tanık ol."

"Şu hâlde ey insanlar! Muhakkak ki şeytan, şu toprağınızda kendisine tapılmaktan bugünden sonra temelli olarak ümidini kesmiştir. Fakat siz, bunun dışındaki ufak tefek işlerinizde ona itaatte bulunursanız, bu da onu memnun edecektir. Dininiz hususunda ondan sakınınız."

"Hiç şüphesiz ki sizler, mesulsünüz. Bu sebeple, burada bulunanlar bulunmayanlara (sözlerimi) tebliğ edip ulaştırsın.

Allah'a karşı en azılı düşman, kendisini öldürmek isteyenin dışındakini öldüren ve kendisini dövenden başkasını dövmeye kalkışandır.

Allah'tan sakınınız! "İnsanların mallarını eksik vermeyin ve yeryüzünde fesat çıkartmayın."

"İnsanlar Allah'tan başka ilâh olmadığını ve benim Allah'ın Resulü olduğumu deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum. Onlar bunu söyledikleri zaman (haklı olunması müstesna) kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Hesapları ise Allah'a aittir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!"

2.5.6. Manevi Hürriyetler; Cezaların Kanuni ve Şahsiliği

"Taammüden adam öldürmenin cezası, kısastır. Taammüden öldürmeye benzeyen cinayet, sopa ve taşla öldürmedir. Cezası, yüz devedir. Kim daha fazlasını

isterse, o cahiliye insanlarındandır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!"

"Ey insanlar "(Haram ayları) ertelemek, sadece kafirlikte ileri gitmektir. Çünkü onunla, kafir olanlar saptırılır. Allah'ın haram kıldığının sayısını bozmak ve O'nun haram kıldığını helal kılmak için (haram ayını) bir yıl helal sayarlar, bir yıl da haram."

Oysa ki zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gündekine benzeyen şekline, eski haline dönmüştür. *"Gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın yazısına göre Allah katında ayların sayısı on iki olup, bunlardan dördü haram aylardır."* Ki üçü, birbiri ardınca gelir. Biri ise, tektir; Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Mudar'ın Cemaziyelahir ile Şaban arasındaki Recep ayıdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!"

"Sizlere, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız apaçık öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah'ın Kitab'ı ile Peygamber'inin Sünneti'dir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!"

"Allah'a karşı en azılı düşman, kendisini öldürmek isteyenin dışındakini öldüren ve kendisini dövenden başkasını dövmeye kalkışandır."

"Sizler muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. Amellerinizden sorguya çekileceksiniz. Ben tebliğde bulundum."

2.5.7. İktisadi ve Sosyal Haklar ve Hürriyetler; Mülkiyet ve Çalışma Hakkı ve Hürriyeti, Çevre ve Sağlık Hakkı

"Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol! Sizler muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. Amellerinizden sorguya çekileceksiniz. Ben tebliğde bulundum. Kimin yanında bir emanet varsa, onu hemen sahibine teslim etsin."

"Cahiliye devrine ait bütün faizler de kaldırılmıştır, ayaklarımın altındadır. Ancak ana paralarınız sizindir. Ne bundan fazlasını isteyip borçlulara zulmediniz, ne de hakkınızdan aşağı alıp mazlum duruma düşünüz. Allah, bundan böyle riba (faiz) yoktur diye hükmetmiştir. İlk kaldırdığım faiz de bizim, yani amcam Abbas bin AbdülMuttalib'e ait faizdir. Onun tümü kaldırılmış, hükümsüz sayılmıştır."

"Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez. Kanı da haramdır onun ve kimseye kardeşinin malı, gönül rızası olmadıkça helal olmaz. Kendinize zulmetmeyiniz."

"Allah'tan sakınınız! "İnsanların mallarını eksik vermeyin ve yeryüzünde fesat çıkartmayın."

2.5.8. İktisadi ve Sosyal Haklar ve Hürriyetler; Sosyal Güvenlik Müessesesi

"Ey insanlar! Rabbiniz bir, babanız da birdir. İslam dininde insanlar eşittirler. Hepiniz Âdem'in soyundansınız. Âdem ise topraktandır. Allah katında sizin en şerefliniz, O'ndan en çok sakınanınızdır. Arap'ın Arap olmayana üstünlüğü ancak takva iledir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!"

"Kadınlar hakkında hayırlı olmanızı tavsiye ederim. Çünkü onlar sizin himayenize muhtaçtırlar, kendileri için hiçbir şeye malik de değildirler. Siz onları Allah'ın emaneti olarak aldınız, Allah'ın kelimelerini anarak onların namuslarını helal edindiniz. Kadınlar konusunda Allah'tan sakının."

"Cahiliye devrine ait bütün faizler de kaldırılmıştır, ayaklarımın altındadır. Ancak ana paralarınız sizindir. Ne bundan fazlasını isteyip borçlulara zulmediniz, ne de hakkınızdan aşağı alıp mazlum duruma düşünüz."

"Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez. Kanı da haramdır onun ve kimseye kardeşinin malı, gönül rızası olmadıkça helal olmaz. Kendinize zulmetmeyiniz."

2.5.9. Siyasi Haklar, Seçme ve Seçilme Hakkı

"Ey insanlar! Allah'tan sakınınız. Azası kesik bir Habeşli dahi başınıza amir tayin edilse, Allah'ın Kitabı ile idare ettiği sürece, onu dinleyip itaat ediniz."

"Ey insanlar! Rabbiniz bir, babanız da birdir. İslam dininde insanlar eşittirler. Hepiniz Âdem'in soyundansınız. Âdem ise topraktandır. Allah katında sizin en şerefliniz, O'ndan en çok sakınanınızdır. Arap'ın Arap olmayana üstünlüğü ancak takva iledir."

"Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez."

"İyi biliniz ki, üç şey Müslümanların kalplerine kin ve kıskançlık sokmaz; Allah'a ihlâs ile ibadet etmek, emir sahiplerine nasihatte bulunmak ve Müslümanların cemaatine (ki onlar dua ederlerse, duaları müstecab ve arkalarındakilere de şamildir) itikad ve salih amelde tabi olmak."

2.6. Veda Hutbesi Metinleri

Tüm kaynaklarda görülmektedir ki Veda Hutbesi'ne dair Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde yer alan Cabir b. Abdullah (ra) rivayeti en uzun ve en çok işaret edilenidir.

2.6.1. Diyanet İşleri Başkanlığı Veda Hutbesi Metni

Günümüzde en çok itibar edilen metinlerden birisi hiç şüphesiz Diyanet İşleri Başkanlığı'nın arz ettiğidir[149].

(Bu hutbe, M. S. 632 yılında Hz. Peygamber (sav) Efendimiz tarafından yüz bini aşkın Müslüman'a irad edilmiştir. Hz. Peygamber Allah'a hamd ve senadan sonra şöyle buyurdular:)

"Ey İnsanlar!

Sözümü iyi dinleyiniz! Bilmiyorum belki bu seneden sonra sizinle burada ebedi olarak bir daha birleşemeyeceğim. İnsanlar! Bugünleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz (Mekke) nasıl mübarek bir şehir ise, canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur.

Ashabım!

Yarın Rabbinize kavuşacaksınız ve bugünkü her hal ve hareketinizden muhakkak sorulacaksınız. Sakın benden sonra eski sapıklıklara dönüp de birbirinizin boynunu vurmayınız! Bu vasiyetimizi burada bulunanlar, bulunmayanlara bildirsin! Olabilir ki bildirilen kimse, burada bulunup da işitenden daha iyi anlayarak muhafaza etmiş olur.

[149] Gökalp, a.g.e, s 117.

Ashabım! Kimin yanında bir emanet varsa onu sahibine versin! Faizin her çeşidi kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Lakin borcunuzun aslını vermek gerektir. Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız. Allah'ın emriyle faizcilik artık yasaktır. Cahiliyetten kalan bu çirkin adetin her türlüsü ayağımın altındadır. İlk kaldırdığım faiz de Abdülmuttalib'in oğlu (amcam) Abbas'ın faizidir.

Ashabım! Cahiliyet devrinde güdülen kan davaları da tamamen kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası Abdülmuttalib'in torunu (amcazadem) Rebia'nın kan davasıdır.

İnsanlar!

Bugün şeytan sizin şu topraklarınızda yeniden tesir ve hakimiyetini kurmak gücünü ebedî surette kaybetmiştir. Fakat siz; bu kaldırdığım şeyler dışında, küçük gördüğünüz işlerde ona uyarsanız bu da onu memnun edecektir. Dininizi korumak için bunlardan da sakınınız!

İnsanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları, Tanrı emaneti olarak aldınız; onların namuslarını ve iffetlerini Allah adına söz vererek helal edindiniz. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız, onların, aile yuvasını, sizin hoşlanmadığınız hiçbir kimseye çiğnetmemeleridir. Eğer razı olmadığınız herhangi bir kimseyi aile yuvasına alırlarsa, onları hafifçe dövüp sakındırabilirsiniz. Kadınların da sizin üzerinizdeki hakları, memleket göreneğine göre, her türlü yiyim ve giyimlerini temin etmenizdir.

Mü'minler!

Size bir emanet bırakıyorum ona sıkı sarıldıkça yolunuzu hiç şaşırmazsınız. O emanet Allah Kitabı Kur'an'dır. Mü'minler! Sözümü iyi dinleyiniz ve iyi belleyiniz! Müslüman Müslüman'ın kardeşidir, böylece bütün Müslümanlar kardeştir. Din kardeşinize ait olan herhangi bir hakka tecavüz başkasına helâl değildir. Meğer ki gönül hoşluğu ile kendisi vermiş olsun.

Ashabım! Kendinize de zulmetmeyiniz. Kendinizin de üzerinizde hakkı vardır.

İnsanlar! Cenab-ı Hak her hak sahibine hakkını (Kur'an'da) vermiştir. Varise vasiyet etmeğe lüzum yoktur. Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Zina eden için mahrumiyet vardır. Babasından başkasına ait soy iddia eden soysuz yahut efendisinden başkasına intisaba kalkan nankör, Allah'ın gazabına, meleklerin

lanetine ve bütün Müslümanların ilencine uğrasın! Cenab-ı Hak, bu gibi insanların ne tövbelerini ne de adalet ve şehadetlerini kabul eder.

İnsanlar!

Rabbiniz birdir. Babanız birdir; hepiniz Âdem'in çocuklarısınız. Âdem ise topraktandır. Allah yanında en kıymetli olanınız O'na en çok saygı göstereninizdir. Arap'ın Arap olmayana (Allah saygısı ölçüsünden başka) bir üstünlüğü yoktur.

İnsanlar! Yarın beni sizden soracaklar, ne diyeceksiniz? "Allah'ın elçiliğini ifa ettin, vazifeni yerine getirdin, bize vasiyet ve öğütte bulundun, diye şehadet ederiz" (Bunun üzerine Resul-ü Ekrem mübarek şehadet parmağını göğe doğru kaldırarak, sonra da cemaat üzerine çevirip indirerek şöyle buyurdu:) Şahit ol ya Rab! Şahit ol ya Rab! Şahit ol ya Rab!"[150]

2.6.2. El-Vesaiku's-Siyasiyye'deki (Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri) Veda Hutbesi Metni

Muteber olan diğer metin Muhammed Hamidullah'a ait olandır[151].

"Hamd Allah'a özgüdür, O'na hamd ederiz, ondan yardım isteriz. O'ndan bağışlanma dileriz, O'na yöneliriz. Nefislerimizin kötülüklerinden ve kötü davranışlarımızdan Allah'a sığınırız. Allah kimi doğruya eriştirirse, kimse onu saptıramaz. Kimi de saptırırsa, kimse onu doğruya eriştiremez. Allah'tan başka Tanrı olmadığını, tek ve ortaksız olduğunu kabul ederim. Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğunu kabul ederim.

Ey Allah'ın kulları, size Allah'tan sakınmanızı öğütlerim. Size O'na itaati tavsiye ederim. Sözlerime en iyisiyle başlamak isterim.

Ey insanlar! Beni dinleyin, size açıklayayım. Çünkü bilemem, belki de bu yıldan sonra, bu yerde sizinle buluşmayabilirim.

Ey insanlar! Kanlarınız (yaşama hakkınız), mallarınız, haysiyet ve şerefleriniz Rabbinizle buluşacağınız güne dek, bu ayda, bu yerde, tıpkı bugününüz gibi, birbirinize haramdır (birbirinize karşı korunmuştur). Acaba size olayı bildirmiş bulunuyor muyum? Allah'ım, sen tanık ol.

Kimin yanında bir emanet varsa, bu emaneti sahibine geri versin.

---

[150] Gökalp, a.g.e, s 117.
[151] Hamidullah, Muhammed, "*El-Vesaiku's-Siyasiyye, Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri",* (Çeviren: Vecdi Akyüz), Kitabevi.

Cahiliye ribası kaldırılmıştır. Ancak anaparalarınız sizindir. Ne siz haksızlık edeceksiniz ne de size haksızlık edilecektir. Allah, bundan böyle riba olmayacağını buyurdu. Kaldıracağım ilk riba, amcam el-Abbas bin Abdülmuttalib'in ribasıdır.

Cahiliye kanları (kan davaları) kaldırılmıştır, kaldıracağım ilk kan davası, Amir bin Rebia bin el-Haris bin Abdülmuttalib'in kan davasıdır.

Cahiliye devrinin hükümet görevleri, Kâbe muhafızlığı (sidane) ve hacıları sulama (sıkaye) dışında, kaldırılmıştır.

Taammüden adam öldürmenin cezası, kısastır. Taammüden öldürmeye benzeyen cinayet, sopa ve taşla öldürmedir. Cezası, yüz devedir. Kim daha fazlasını isterse, o cahiliye insanlarındandır. Acaba size iletmiş bulunuyor muyum? Allah'ım, sen tanık ol.

Şu halde ey insanlar! Şeytan, bu ülkenizde tapınılmaktan ümit kesmiş bulunuyor. Ancak, bunun dışındaki önemsiz gördüğünüz davranışlarınızda, sözünün dinlenmesinden hoşnut olacaktır.

Ey insanlar! "Sapıtmak için haram ayların yerlerini değiştirip geciktirmek, küfürde gerçekten ileri gitmektir. İnkâr edenler, Allah'ın haram kıldığı ayların sayısına uydurmak için, onu bir yıl helal, bir yıl haram sayarlar. (Tevbe, 9/37) Böylece Allah'ın helal kıldığını haram sayıyorlar. Oysa zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü gibi akıp durur. "Allah'a göre ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aydır." (Tevbe, 9/36) Üç tanesi peş peşedir, bir tanesi tektir: Zilka'de, Zilhicce, Muharrem ve Mudar'ın Cumadi(l'ahir) ile Şaban arasındaki Recep ayıdır. Acaba size iletmiş bulunuyor muyum? Allah'ım sen tanık ol.

Şunu belirteyim ey insanlar! Kadınlarınızın sizde hakkı, sizin kadınlarınızda hakkınız vardır. Sizin onlardaki hakkınız, döşeğinizi sizden başkasına çiğnetmemeleri, hoşlanmadığınız kişileri izniniz olmadan eve sokmamaları ve çirkin (fahişe) davranışta bulunmamalarıdır. Şayet yaparlarsa, Allah onları engellemenize, yatakları ayırmanıza hafifçe vurmanıza izin vermiştir. Bunlardan vazgeçer ve size itaat ederlerse, herkesçe makul (normal) bilinen (maruf) ölçülerde rızkını ve giyimini sağlamak borcunuzdur. Kadınlara iyi davranmalısınız. Çünkü onlar size sığınmışlardır, kendileri için hiçbir şeye sahip değillerdir. Siz onları Allah emaneti olarak aldınız. Allah adını anarak onların namuslarını helal edindiniz. Kadınlar

konusunda Allah'tan sakının, onlara iyi davranın. Size iletmiş bulunuyor muyum? Allah'ım, sen tanık ol.

Ey insanlar! Mü'minler kardeştir. Kimseye kardeşinin malı, gönül rızası olmadıkça, helal olmaz. Size iletmiş bulunuyor muyum? Allah'ım, sen tanık ol.

Benden sonra, birbirini boğazlayan kafirler olmayın. Size öylesini bırakıyorum ki, sımsıkı sarılırsanız asla sapıtmazsınız: Allah'ın kitabı ve Peygamber'inin sünneti. Size iletmiş bulunuyor muyum? Allah'ım, sen tanık ol.

Ey insanlar! Rabbiniz tektir, babanız tektir. Hepiniz Âdem'den türediniz, Âdem de topraktandır. Allah katında en üstününüz, en çok sakınanızdır. Bir Arap'ın, Arap olmayana takvadan (Allah'a karşı yüksek sorumluluk bilincinden) başka üstünlüğü yoktur. Size iletmiş bulunuyor muyum? Dediler ki: Evet. Dedi ki: Burada bulunanlar, bulunmayanlara iletsinler.

Ey insanlar! Allah, her mirasçının, mirastaki payını belirlemiştir. Mirasçıya vasiyet yapılamaz. Vasiyet üçte birden fazlasında olmaz. Çocuk döşeğe (babaya) aittir. Zina edenin cezası, taşlamadır. Babasından başkasına mensubiyet öne süren veya efendisinden başkasını veli edinen, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğrasın. Böylesinin ne nafile ne de farz ibadeti kabul edilir.

Size esenlik diliyorum."[152]

2.6.3. İlavelerin de bulunduğu tez çalışması olan Veda Hutbesi Metni

Tez sahibi Murat Gökalp'in diğer bütün rivayetleri eklemek suretiyle birleştirdiği Veda Hutbesi metnidir.[153].

"Hamd, Allah'a mahsustur. O'na hamd eder, O'ndan yardım ve bağışlanma diler, O'na tövbe ederiz.

Nefislerimizin şerrinden ve amellerimizin günahlarından Allah'a sığınırız. Allah'ın doğru yola ilettiğini saptıracak, saptırdığını da doğru yola iletecek yoktur. Allah'tan başka Tanrı olmadığına, O'nun tek ve ortağı bulunmadığına şehadet ederim. Ve yine şehadet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve Resul'üdür.

Ey Allah'ın kulları! Size Allah'tan sakınmanız tavsiye eder ve O'na itaate sizi teşvik ederim. Sözlerime hayır ile başlamak ister ve bundan sonra derim ki:

[152] Hamidullah, a.g.e., s 380.
[153] Gökalp, a.g.e, s 165.

Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyin! Vallahi bilmiyorum, belki de bu seneden sonra burada sizinle bir daha buluşamayabilirim.

Sözlerimi iyice dinleyip ezberleyen kimseye Allah rahmet etsin! Belki anlayan, anlamayana iletip anlatır. Anlayan, belki kendisinden daha anlayışlı olana iletir.

İyi biliniz ki, üç şey Müslümanların kalplerine kin ve kıskançlık sokmaz; Allah'a ihlas ile ibadet etmek, emir sahiplerine nasihatte bulunmak ve Müslümanların cemaatine (ki onlar dua ederlerse, duaları müstecab ve arkalarındakilere de şamildir) itikad ve salih amelde tabi olmak.

Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol! Sizler muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. Amellerinizden sorguya çekileceksiniz. Ben tebliğde bulundum. Kimin yanında bir emanet varsa, onu hemen sahibine teslim etsin.

İyi biliniz ki; Kâbe muhafızlığı ve hacıları sulama işi dışında, Cahiliye devrine ait her şey ayaklarımın altındadır, hükümsüzdür.

Cahiliye devrine ait bütün faizler de kaldırılmıştır, ayaklarımın altındadır. Ancak ana paralarınız sizindir. Ne bundan fazlasını isteyip borçlulara zulmediniz, ne de hakkınızdan aşağı alıp mazlum duruma düşünüz. Allah, bundan böyle riba (faiz) yoktur diye hükmetmiştir. İlk kaldırdığım faiz de bizim, yani amcam Abbas b. AbdülMuttalib'e ait faizdir. Onun tümü kaldırılmış, hükümsüz sayılmıştır.

Cahiliye devrinde güdülen kan davaları da tamamen kaldırılmıştır, ayaklarımın altındadır. Kaldırdığım ilk kan davanız da İbn Rebi'a b. Haris b. AbdülMuttalib'in kan davasıdır. Onu, Beni Leys'de süt emzirilmek için bulunduğu sırada Hüzeyl kabilesi katletmişti. Bu, Cahiliye kanlarından kendisiyle ilk başlanan kandır.

Taammüden adam öldürmenin cezası, kısastır. Taammüden öldürmeye benzeyen cinayet, sopa ve taşla öldürmedir. Cezası, yüz devedir. Kim daha fazlasını isterse, o cahiliye insanlarındandır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!

Şu hâlde ey insanlar! Muhakkak ki şeytan, şu toprağınızda kendisine tapılmaktan bugünden sonra temelli olarak ümidini kesmiştir. Fakat siz, bunun dışındaki ufak tefek işlerinizde ona itaatte bulunursanız, bu da onu memnun edecektir. Dininiz hususunda ondan sakınınız.

Ey insanlar "(Haram ayları) ertelemek, sadece kafirlikte ileri gitmektir. Çünkü onunla, kafir olanlar saptırılır. Allah'ın haram kıldığının sayısını bozmak ve O'nun haram kıldığını helal kılmak için (haram ayını) bir yıl helal sayarlar, bir yıl da haram."

Oysa ki zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gündekine benzeyen şekline, eski haline dönmüştür. *"Gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın yazısına göre Allah katında ayların sayısı on iki olup, bunlardan dördü haram aylardır."* Ki üçü, birbiri ardınca gelir. Biri ise, tektir; Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Mudar'ın Cemaziyelahir ile Şaban arasındaki Recep ayıdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!

Ey insanlar! (Şunu ifade etmeliyim ki;) sizin kadınlarınız üzerinde hakkınız, onların da sizlerin üzerinde hakkı vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız; yatağınıza sizden başkasına çiğnetmemeleri, hoşlanmadığınız kimseleri izniniz olmadıkça evlerinize sokmamaları ve çirkin davranışta bulunmamalardır. Eğer bunun aksine davranırlarsa; Allah, onları yataklarında yalnız bırakmanıza ve daha olmazsa hafifçe dövüp sakındırmanıza izin vermiştir. Bunlardan vazgeçer ve size itaat ederlerse, herkesçe makul bilinen ölçülerde yiyecek giyeceklerini sağlamak ve borcunuzdur. Kadınlar hakkında hayırlı olmanızı tavsiye ederim. Çünkü onlar sizin himayenize muhtaçtırlar, kendileri için hiçbir şeye malik de değildirler. Siz onları Allah'ın emaneti olarak aldınız, Allah'ın kelimelerini anarak onların namuslarını helal edindiniz. Kadınlar konusunda Allah'tan sakının. Ey insanlar! Sözümü iyice aklınızda tutunuz. Zira ben, tebliğde bulundum. Allah'ım sen şahit ol!

Sakın benden sonra küfre dönüp de birbirinizin boynunu vurmayın!

Sizlere, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız apaçık öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah'ın Kitab'ı ile Peygamber'inin Sünneti'dir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!

Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez. Kanı da haramdır onun ve kimseye kardeşinin malı, gönül rızası olmadıkça helal olmaz. Kendinize zulmetmeyiniz.

Ey insanlar! Rabbiniz bir, babanız da birdir. İslam dininde insanlar eşittirler. Hepiniz Âdem'in soyundansınız. Âdem ise topraktandır. Allah katında sizin en

şerefliniz, O'ndan en çok sakınanınızdır. Arap'ın Arap olmayana üstünlüğü ancak takva iledir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol."

Hiç şüphesiz ki sizler, mesulsünüz. Bu sebeple, burada bulunanlar bulunmayanlara (sözlerimi) tebliğ edip ulaştırsın.

Allah'a karşı en azılı düşman, kendisini öldürmek isteyenin dışındakini öldüren ve kendisini dövenden başkasını dövmeye kalkışandır.

Allah'tan sakınınız! "İnsanların mallarını eksik vermeyin ve yeryüzünde fesat çıkartmayın."

Kölelerinize karşı iyi davranınız. Onlara yediklerinizden yedirip, giydiklerinizden giydiriniz. Bir suç işledikleri takdirde ise, onların cezalarını içinizdeki (hür) kötülerinize kıyas ediniz, Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!

İnsanlar Allah'tan başka ilah olmadığını ve benim Allah'ın Resulü olduğumu deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum. Onlar bunu söyledikleri zaman -haklı olunması müstesna- kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Hesapları ise Allah'a aittir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!

Ey insanlar! Allah'tan sakınınız. Azası kesik bir Habeşli dahi başınıza amir tayin edilse, Allah'ın Kitabı ile idare ettiği sürece, onu dinleyip itaat ediniz.

Haberiniz olsun ki, ben Havz'ın başında sizi dört gözle bekleyeceğim. Başka ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim. Sakın çok günah işleyip de yüzümü kara çıkarmayın.

Ey insanlar! Allah, her mirasçının mirastaki payını belirlemiştir. Varis için vasiyete gerek yoktur. Vasiyet, üçte birden fazlasında olmaz. Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Babasından başkasına mensubiyet öne süren veya efendisinden başkasını veli edinen; Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğrasın! Böylesinin ne tövbesi ne de adalet ve şehadeti kabul edilir.

Allah'ın selamı, rahmet ve bereketleri üzerinize olsun!"[154]

[154] Gökalp, a.g.e., s 165.

III. BÖLÜM

3. MESNEVİ'NİN 1. DEFTERİ'NDEKİ İNSAN HAKLARI

Mesnevi kelimesi; "Sözlükte "ikişer ikişer" anlamındaki mesnâ kelimesinin nisbet eki almış biçimi olan mesnevi edebiyat terimi ve nazım şekli olarak ilk defa Fars edebiyatında kullanılmıştır[155]" şeklinde tanımlanmaktadır. Günümüzde bu edebiyat terimi söylenince ilk akla gelen eser, Hz. Mevlâna'nın Mesnevi'sidir. Nedeni ise yazıldığı XIII. yüzyıldan bu yana okunan ve geçerliliğini sürdüren bir eser olmasıdır. Mesnevi'nin temel konusu, insanın kendi nefsi ile mücadelesi ve bu yolda başına gelenlerdir. Dolayısıyla bu denli ağır bir konuyu anlatırken kendisine kaynak olarak Kur'an ve Sünnet'i seçmiş, hikayeler ile de açıklamıştır. "Mesnevi, Kur'an ile aynı kaynaktan gelen mutlak manayı açıklayan ve külli manadan pay alan manadır (mağz-ı Kur'an). Mevlâna, Mesnevi'yi Kur'an'ın batın manalarını keşfeden remiz ve işaretleri te'vil ve tahkik eden (keşşafü'l-Kur'an) bir kitap olarak da tanımlar.[156]"

Hz. Mevlâna zamanının bütün bilgilerine vakıf bir ilim adamıdır. Aynı zamanda çok ince bir ruha, eşsiz ve emsalsiz bir aşka sahip, mana aleminde derin bir şahsiyettir. Eserindeki anlatım kabiliyeti, seziş ve buluşları eşsiz ve hayranlık uyandırıcıdır. Mesnevi'de konuya bir hikâye ile başlar, onu bırakır başka bir hikâyeye geçer, sonra diğerine ve bazen iç içe birkaç hikâye neticesinde birçok bilgi ve mana açıklar. Mesnevi aynı zamanda Mevlevilik tarikatına intisap edenler için bir el kitabıdır. Zira bu yola koyulan canlar için yaşanılacak ayrılık, gam, keder, tasa, neşe, vuslat ve aşk ayrıntıları ile anlatılır. Mevlevi olmak isteyenler hem bu dünyaları için hem de asıl maksat olan nefsi ile mücadelesinde başına geleceklerde başarıya ulaşmak için rehber edinirler. Mesnevi'de birçok semboller kullanılır, tasavvufi anlatımları ihtiva eden beyitlere sıkça rastlanır. Dolayısıyla Mesnevi şiiri, insana verdiği manevi sarhoşluktan ziyade hakikati idrak etme bağlamında eşsiz bir şekilde kullanır.

Çalışma konusu olan tezde insan hakları, her bir hikâyede ve beyitte hem okunan hem de işaret edilenler yönüyle tespit edilmeye çalışılmıştır.

---

[155] Çiçekler, Mustafa, "Mesnevi", *DİA*, C. 29, s. 320-322.
[156] Çiçekler, a.g.e., s. 320.

Mesnevi'nin 1. Defteri 28 hikâye ve 4017 beyitten müteşekkildir[157].

Hikâyeler ile bazı beyitlerde hak ve insan haklarının, Veda Hutbesi cihetinden tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bazı beyitlerin mahiyeti gereği daha önce ki beyitlerle alakasından mütevellit şerhlerine de kısaca değinilmek suretiyle insan haklarından bir ya da birkaçından bahsedilmiştir. Tahir Olgun, Abdülbaki Gölpınarlı, Şefik Can, Hüseyin Top ve Ahmed Avni Konuk'un Mesnevi Şerhlerinden faydalanılmıştır. Aslında Mesnevi'nin baştan sona konusu Hz. İnsan yani Mürşid-i Kâmil olduğu için ve tamamen insanın manevi dünyasındaki tekamülü daha önde tutulduğu için her beytinin şerhleri dikkate alındığında, bir hakka kendiliğinden tekabül ettiği görülmektedir. O sebeple de gözden kaçan tespitler olacağı muhakkaktır.

Öncelikle hikâyeler Abdülbaki Gölpınarlı'nın Mesnevi Tercüme ve Şerhi esas alınmak suretiyle aktarılmıştır. Sonuç kısımlarında yukarıda belirtilen Veda Hutbesi açısından İnsan Haklarının hangisine değinildi ise belirtilmiştir. Aynı usul beyitler açısından da geçerlidir.

[157] Gölpınarlı, Abdülbaki (1983), *Mesnevi Tercümesi ve Şerhi*, I. ve II. Cilt, 6. Baskı, İnkılâp.

3.1. Hikâyeler

3.1.1. Hikâye 1

Padişahın, hasta cariyeye âşık olması onu iyileştirmeye savaşması

Bundan önceki zamanda bir padişah vardı hem dünya padişahlığını elde etmişti hem din padişahlığını.

Tesadüf bu ya, padişah günün birinde yakınları ile, avlanmak için atına bindi.

Ana caddede bir cariye gördü, o cariyeye kul-köle kesildi.

Can kuşu kafeste çırpınmaya koyulmuştu, mal-mülk verdi, o cariyeyi satın aldı.

Onu aldı, muradına erdi, ama kader bu ya cariye hastalandı.

Padişah, sağdan-soldan hekimleri toplattı; dedi ki ikimizin canı sizin elinizde.

Benim canım bir şey değil, canımın canı o, dertliyim, yaralıyım, dermanım o.

Canıma kim derman bulursa definemi de aldı-gitti, incimi de mercanımı da.

Hekimlerin hepsi, canımızla oynayalım, beraberce düşünelim; beraberce bir karara varalım.

Bizim her birimiz alemin bir Mesih'idir; elimizde her derde bir merhem vardır dedi.

Daldılar da Allah isterse demediler; Allah da onlara insanın aczini gösterdi.

İlaç olarak ne verdilerse ne biçim tedaviye başvurdularsa hastalık arttı, dilek ele girmedi.

O cariye hastalıktan kıla döndü; padişahın gözü de kanlı yaşlarla bir ırmak kesildi.

Kader bu ya; sirkencübin (sirke ile bal ve çörek otundan ibaret bir şurup) safrayı artırdı; badem yağı peklik meydana getirdi.

Halileden (ağrı kesici bir çeşit bitki) peklik peydahlandı, ferahlık gitti; su, neft (kuruluğu artırıcı bir çeşit yağ) gibi ateşe yardımcı oldu.

Padişah hekimlerin aciz kaldıklarını görünce, yalınayak mescide koştu.

Mescide girdi, mihraba yöneldi; secde yeri, padişahın gözyaşı ile su içinde kaldı.

Baktığı yokluk denizinden çıkıp kendine gelince hamd etmek, dua etmek için bir hoşça dilini açtı da.

Dedi ki; ey en aşağılık bağışı, dünya mülkü olan, ben ne diyeyim, zaten gizlileri de bilirsin sen.

Boyuna dileklerimize sığınak olan, bir kere daha yolu yitirdik biz.

Fakat içinde ne varsa ben bilirim ama, gene de sen onları dile getir, meydana dök dedin.

Padişah candan çoşunca bağışlama denizi de çoşup köpürdü.

Ağlarken padişahı uyku bastırdı; rüyada gördü ki bir pir yüz göstermiş.

Padişaha, a padişah dedi, müjde, dileğin kabul oldu; yarın sana bir garip gelirse bizdendir o.

Gelirse, işinin ehli bir hekimdir o; gerçek bil onu; emindir çünkü, gerçektir o.

İlacında, hiçbir bağla bağlanmayan sihri gör; varlığında Allah gücünü seyret.

O sözleşme çağı geldi-çattı; sabah oldu, güneş yıldızları yakıp yandıran, doğudan göründü mü?

Padişah, pencerenin önüne oturdu, gizlice kendisine gösterdiklerini, görmek için beklemeye koyuldu.

Derken bir de gördü ki üstün, hünerle dopdolu bir kişi geliyor, gölge içinde bir güneş sanki.

Uzaktan, yeni ay gibi gelmedeydi, hayal gibi hem yoktu hem vardı.

Padişahın, rüyada gördüğü hayal konuğun yüzünde belirip durmadaydı.

Padişah, perdecilerin bulunduğu yere dek yürüdü, o gayb âleminin konuğunun tapısına vardı.

İkisi de yüzgeçlik öğrenmiş, birbirine tanış olmuş tek bir denizdi, iki can da dikilmeden birbiriyle birleşmiş, bir olmuştu.

Padişah, sevgilim senmişsin, o değil. Fakat dünyada iş, işten meydana gelir dedi.

De ki; sen bana Mustafa'sın, bense Ömer'im sanki; sana hizmet için belime kemer kuşandım.

Kollarını açtı da bağrına bastı onu, aşk gibi gönlüne aldı, canına soktu onu.

Elini, alnını öpmeye, oturduğu yeri, geldiği yolu sormaya koyuldu.

Sora-soruştura ta baş köşeye çekti onu, sabrettim ama dedi, sonunda da bir define elde ettim.

Dedi ki: Ey Allah ışığı, ey gamı, zahmeti gideren, ey "sabır, genişliğin anahtarıdır" sözüne mana kesilen.

Seninle buluşmak, her sorunun cevabıdır, zorluk, söylemeden, dile gelmeden, senin yüzünden çözülür-gider.

Gönlümüzde ne varsa hepsine de tercümansın sen, ayağı balçığa kakılanın elinden tutansın sen.

Merhaba ey seçilmiş, ey Allah'tan razı olmuş, O'nun razılığını kazanmış er, sen yittin mi kaza gelir çatar, genişlik, daralır gider.

Sen, toplumun ulususun, seni özlemeyen aşağılaşır, bundan vazgeçmezse vay haline.

O meclis bitince, o kerem sofrası kalktı mı elini tuttu, hareme götürdü onu.

Hastanın hikâyesini, hastalığını anlattı, ondan sonra da onu, hastasının yanına götürdü.

Eren, hastanın yüzünü gördü, nabzını yokladı, idrarını muayene etti, hastalığının belirtilerini, sebeplerini dinledi.

Dedi ki: Öbür hekimlerin verdikleri ilaçlar, hastalığını geçirmemiş, hastayı büsbütün yıkmış.

Gönül halinden haberleri bile yok onların, ettikleri iftiralardan Allah'a sığınırım.

Hastalığı gördü, gizli şey açıklandı ona, fakat gizledi, padişaha söylemedi.

Hastalığı ne safradandı ne sevdadan. Her odunun kokusu dumanından duyulur.

İniltisinden anladı ki o, gönül iniltisi. Bedeni sağ-esen; aşka tutulmuş, gönlünü kaptırmış o.

Eren, padişahım dedi, odada kimse kalmasın, yakını da uzaklaştır, yabancıyı da.

Dehlizlerde kimse kulak vermesin; kimse dinlemesin de şu cariyecikten bir şeyler sorayım.

Oda boşaldı; hekimle hastadan başka kimsecik kalmadı.

Hekim, yumuşak-yumuşak, nerelisin sen diye sordu; çünkü dedi, her şehir halkının ilacı ayrıdır.

O şehirde yakınlarından kimler var, kime yakınsın, neye bağlısın?

Elini nabzına koymuş. Bir-bir feleğin cefalarını sorup duruyordu.

O diken çıkaran hekim ustaydı; yerden yere elini komada, sınamadaydı cariyeyi.

O cariyecikten hikâye yollu, dostların hallerini soruyordu.

O da hekime, bulunduğu yerlerden, efendilerden, gördüğü, oturduğu şehirlerden hikâyeler anlatıyor.

Hekim, onun hikâyelerini dinliyor, nabzının atışına dikkat ediyordu.

Bakalım diyordu, kimin adı anılınca nabzı atacak; kimin adı anılınca nabzı şiddetle atarsa dünyada canının dilediği odur.

Hekim dostları saydı-döktü, kızın şehrini andı; ondan sonra bir başka şehrin adını söyledi.

Şehrinden çıkınca dedi, önce hangi şehirlerde bulundun?

Kız, bir şehrin adını andı, ondan da geçti ne yüzünün rengi değişti, ne nabzının atışı başkalaştı.

Efendilerini, şehirleri birer-birer söyledi, bulunduğu yerlerden, tuz-ekmek hakkından bahsetti.

Şehir-şehir, ev-ev hepsini anlattı ne nabzının atışı değişti ne beti-benzi sarardı.

Hekim şeker gibi Semerkand'ı soruncaya dek, nabzı bir teviye nasıl atıyorsa öyle atmadaydı.

Fakat hekim Semerkand'ı anınca nabzı değişti, tez-tez atmaya başladı; rengi kızardı, sarardı; çünkü o Semerkand'lı bir kuyumcudan ayrılmıştı.

Hekim hastadan bu sırrı duyup o derdin, o belânın aslını anlayınca.

Hangi mahallede diye sordu. Kız, Köprübaşı semtinde, Gatfer mahallesinde dedi.

Hekim, tezce hastalığın sebebi nedir, anladım; seni kurtarmada büyü gibi hünerler göstereceğim.

Sevin, tasalanma; emin ol ki yağmur, yeşilliğe ne yapıyorsa ben de sana onu yapacağım.

Senin gamını ben yerim, sen gam yeme; seni yüzlerce babadan daha fazla esirgerim ben.

Sakın ha, sen, sen ol, bu sırrı kimseye söyleme; padişah senden bunu soruşturur, pek arar, araştırır amma sen gizle.

Sırrın gönülde kaldıkça dileğin daha da tez meydana gelir dedi.

Peygamber, sırrını gizleyen dedi, tez muradına erişir, dileğine eş olur.

Tohum yerde gizlenir de o gizlenmesi, bağın bahçenin yeşermesine sebep olur.

Altınla gümüş gizli olmasaydı, madenin içinde nerden gelişirdi?

O hekimin söz verişleri, lütfedişleri, o hastayı korkudan emin etti. Bundan sonra hekim kalktı, padişahın huzuruna gitti; padişaha bu işi birazcık duyurdu.

Dedi ki: Yapılacak şey şu: Bu hastalığın iyileşmesi için o adamı, o uzak şehirden buraya getirelim.

Kuyumcuyu o uzak şehirden çağır; onu altınla, elbiseyle aldat.

Padişah, hekimin bu sözünü duyunca, öğüdünü canla, gönülle kabul etti.

Padişah o yana bilgili, iş başarır, her şeyi yerli yerine kor bir-iki elçi gönderdi.

O iki bey Semerkand'a vardılar; padişahtan müjdeci olarak kuyumcunun kapısına ulaştılar.

Dediler ki: Ey bilgide, hünerde olgun usta, adın-sanın şehirlere yayılmış.

İşte bak, filan padişah kuyumcu başlığına seni seçti, çünkü pek ulusun sen, hele bunları bir al.

İşte elbise buracıkta, altın-gümüş işte; gelince de öz kullarından olursun, nedimi kesilirsin padişahın.

Adam çok-çok malı-mülkü, elbiseyi görünce aldandı; şehrinden oğlundan ayrıldı.

Padişahın, canına kastettiğinden haberi bile yoktu; sevinçli bir halde yol alıyordu adam.

Arap ata binmiş, neşeyle koşturuyordu; kan pahasını elbise sanmıştı o.

A yüzlerce razılıkla yolculuğa düşen: kötü kazaya kendi ayağıyla varıp çatan.

Hayalinde mal vardı, mülk vardı, yücelik, büyüklük vardı; Azrail'se evet diyordu, git, umduğunu bulursun.

O garip kişi, yoldan gelince hekim onu aldı, padişahın huzuruna götürdü.

Tıraz (İsfahan'da Tıraz isminde bir mahalle, güzelleri ile meşhur) mumunun başucunda yanıp yakılsın diye izzetle, ikramla padişahlar padişahının huzuruna götürdüler onu.

Padişah onu gördü, pek ağırladı, altın hazinesini ona teslim etti.

Sonra da hekim, ey büyük padişah dedi, o cariyeyi bu efendiye ver.

Ver de cariye buna kavuşup iyileşsin; bununla buluşma suyu o ateşi söndürsün.

Padişah, o ay yüzlüyü ona bağışladı; birbirleriyle konuşup görüşmek isteyen o ikisini birbirine çift etti.

Altı ay murad alıp murad verdiler; o kız da iyice iyileşti.

Bundan sonra hekim, kuyumcuya bir şerbet hazırladı, içirdi kuyumcu, kızın önünde erimeye başladı.

Hastalık yüzünden kuyumcunun güzelliği kalmayınca kızın canı da onun derdinden kurtuldu.

Kuyumcu çirkinleşip kötü bir hale gelince yüzü sararıp solunca, kızın gönlü de yavaş-yavaş soğudu ondan.

Bir renk yüzünden meydana gelen aşklar, aşk değildir; sonunda ayıp olur-gider.

Keşke tamamıyla ayıp olsaydı da başına bir kötülük gelmeseydi.

Irmak kesilen gözlerinden kanlar aktı; yüzü, canına düşman kesildi.

Tavus kuşunun da düşmanı ayaklarıdır. Nice padişah vardır ki gücü-kuvveti öldürmüştür onu.

Kuyumcu, ben o ceylânım ki bu avcı, göbeğimdeki misk yüzünden tertemiz kanımı döktü.

Ah, ben ovanın o tilkisiyim ki postum için başımı kestiler.

Ah, ben o filim ki filci, dişimi elde etmek için yaraladı beni, kanımı döktü benim.

Beni, benden aşağılık birisi için öldüren, bilmiyor ki kanım uyumaz benim.

Bugün banaysa yarın onadır; benim gibi bir kişinin kanı nasıl yiter-gider?

Duvar, upuzun bir gölgedir, salar; fakat o gölge döner, gene o duvara varır.

Bu dünya bir dağdır, yaptıklarımızsa ses; ses yankılanır, gene bize döner-gelir dedi.

Kuyumcu bu sözleri söyledi; söyler söylemez de toprak içine girdi, o cariye de aşktan, zahmetten arındı.

"Bu hikâyede geçen padişah, Allah tarafından insana nefhedilmiş, verilmiş, en kıymetli varlığımız, canımız olan ruhumuzu temsil eder; cariye, daha doğrusu, varlığımızın en aşağı, en bayağı duygusu olan nefs; hislerimizin, şehvetimizin sembolüdür; hekim, İlahi tabib, mürşid-i kâmili; kuyumcu, dünya sevgisini, altını,

gümüşü, maddi zenginliği, heva ve hevesi ifade eder[158].” “Ayrıca evvelki hekimlerin mukallid şeyhleri, sonradan zuhur eden elçinin ise akıl ve fehmi temsil ettiği belirtilmektedir[159].”

Hikâye tümüyle değerlendirildiğinde aslında Bezm-i Elest'te ruhların verdiği sözlerin, dünyaya geldikten sonra unutulması ya da hatırlanamaması neticesinde, insanın başına gelen türlü zorluklarla verdiği mücadelede doğru ve hak olan gerçeği bulamamasından ya da gaflete düşmesi neticesi aramamasından mütevellit çektiği zorlukların ifadesi olduğu görülür. Hz. Allah'a ibadet ve itaati hatırlatması açısından "Allah Hakkı" vardır. Çünkü Hz. Allah insanları yarattıktan sonra kendisine nasıl itaat edilmesi gerektiğini Peygamberleri aracılığı ile bildirir. Yazılı olarak ifadesi Mushaflardır. Uyarıcı göndermediği müddetçe hiçbir kavmin mesul tutulmayacağı hususu tebliğ edilmiş ise de mutlaka kendisine itaati emreder. İbadetin temel kaidesi de Hz. Allah'ın tek ve bir olduğuna imandır. Sonra diğer itikadi konular gelir. Bu hikâye en geniş anlamda ruhların yer yüzene inmeden önce, Hz. Allah'a verilen sözde durma imtihanı olarak görülebilir. O sebeple de her kim emredilene uyar, yasaklananı yapmaz ise hakkına kavuşur. Veda Hutbesi'nde Hz. Allah'a itaat ve ibadet konuları şu cümleler ile ifade edilir:

"Ey Allah'ın kulları! Size Allah'tan sakınmanız tavsiye eder ve O'na itaate sizi teşvik ederim. Sözlerime hayır ile başlamak ister ve bundan sonra derim ki:

Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyin! Vallahi bilmiyorum, belki de bu seneden sonra burada sizinle bir daha buluşamayabilirim.

Sözlerimi iyice dinleyip ezberleyen kimseye Allah rahmet etsin! Belki anlayan, anlamayana iletip anlatır. Anlayan, belki kendisinden daha anlayışlı olana iletir." İtaat, ibadet etme yükümlülüğü ve tebliğin konularında insanın durumu açıkça ifade edilmektedir. Dolayısıyla kul vazifesini idrak etmeli ve Hz. Allah'a karşı olan vazifelerini yerine getirmekle sorumlu olduğunu hiçbir zaman unutmamalıdır.

Hekimlerin yanlış teşhisleri neticesinde cariyenin hastalığının artması, ehil olmayan insanların ilim davasında bulunması şeklinde yorumlandığında[160] ; kişinin

[158] Can, Şefik (2003), Mesnevi Hikâyeleri, Ötüken Neşriyat.
[159] Olgun, a.g.e., s 169.

şahsi hürriyetlerinden olan öğrenme hak ve hürriyetinin ifadesine işarettir. Çünkü insan en şerefli varlık olarak doğuştan hürdür. Yaratan tüm kâinatı emrine verir ki kendisi imtihana konu olan her konuda özgür iradesi ile kararlar alabilsin. Başına gelenler neticesinde sorguya çekilebilmesi için özgür iradesinin olması şarttır. Zira aklı olmayanların sorumluluğundan bahsedilemez. İlim dalında ehliyet ve liyakat sahibi olan kişileri bulmak ancak hür olmak ile mümkündür. Dolayısıyla kişinin hem hür olması hem de özgür iradesinin teminatı, Hz. Allah'ın kullarına Peygamberleri aracılığı ile yaptığı tebliğlerdir. Bu husus Veda Hutbesi'nde her insanın can, mal, namus, akıl ve dinlerinin dokunulmazlığı ile net bir şekilde ifade edilmektedir:

"Benden sonra, birbirini boğazlayan kafirler olmayın. Size öylesini bırakıyorum ki, sımsıkı sarılırsanız asla sapıtmazsınız: Allah'ın kitabı ve Peygamber'inin sünneti. Size iletmiş bulunuyor muyum? Allah'ım, sen tanık ol."

"Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol! Sizler muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. Amellerinizden sorguya çekileceksiniz. Ben tebliğde bulundum."

Ruhun selameti için yapılan tüm çalışmalar başlı başına "yaşam hakkı"na delalet eder. Çünkü kişi doğuştan bu hakka sahiptir ve kimse elinden alamaz. Hikâyede padişah nefsini terbiye konusunda her türlü meşru yollara başvurmak hakkına sahiptir ve bu hak doğuştan gelir. Ruhun selameti demek, İslam'ın kuralları dairesinde bir hayat tesis etmekten geçer ve bu da elbette Kur'an ve Sünnete uymak ile mümkün olacaktır. Veda Hutbesi'nde bu iki emanete sahip çıkılması açıkça ifade edilir. Şahsi hürriyetler açısından kişinin dokunulmazlığı esastır ilkesi hatırlatılır.

"Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!"

"Sizlere, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız apaçık öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah'ın Kitab'ı ile Peygamber'inin Sünneti'dir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!"

---

[160] Olgun, a.g.e., s 96.

Padişahın gözbebeği cariyesinin hastalanması neticesi mescide gidip, gözyaşlarıyla ağlaması hadisesi şu şekilde anlaşılır: Kişi hür iradesi ile inanma ve inancını da istediği gibi yaşama hakkı ve hürriyetine sahiptir. Çünkü Hz. Allah kişilere bu hakkı doğuştan verir. Özgür iradeleri ile "dinde zorlama yoktur" kaidesi gereğince istediği dine inanır, inancının gereklerini yerine getirir ve öğretilerini de diğerlerine öğretir. Aklın korunması ve dokunulmazlığı konusu; dinin temel amacı olduğundan ve devredilemediğinden, bu konuda hürriyeti de aynı kapsam dahilindedir. Padişah "din ve vicdan hürriyeti"ne sahip bir kişi olarak inançlarının gereğini yerine getirmek ister ve ibadet eder. Veda Hutbesi'nde bu konu hakkındaki temel cümleler şöyledir:

"Ey insanlar! Kanlarınız (yaşama hakkınız), mallarınız, haysiyet ve şerefleriniz Rabbinizle buluşacağınız güne dek, bu ayda, bu yerde, tıpkı bugününüz gibi, birbirinize haramdır (birbirinize karşı korunmuştur). Acaba size olayı bildirmiş bulunuyor muyum? Allah'ım, sen tanık ol."

Kuyumcunun büyüklenerek ve sevinerek, başa geçme sevdası ile dünya hayatına meyli konusundaki ululanması kendi nefsine zulümdür. Çünkü heva ve heves nefsi besleyen unsurlardır ve başka insanlarla ilişkilerde olumsuz davranışlara sebebiyet verir. Sadece kendini düşünür. Oysa ki Müslüman bir insan hem kendine hem de topluma karşı sorumlu olan kişidir. Bu sorumluluklarını da Hz. Allah'ın rızasına uygun şekilde yapmak zorundadır. Aksi halde özgür seçiminin sonuçlarına katlanır. Bu bağlamda kişinin şahsi hürriyetleri açısından onur ve haysiyetinin korunmasına leke getiren bir davranış sergilememesi gerekir. Karşısındaki kişilerin hak ve hürriyetlerine son derece saygılı olmalıdır. Kimsenin hakkına girmemelidir. Kendine verilen vazifelerde ehliyet ve liyakatı her zaman ön planda tutmalıdır. Veda Hutbesi'nde bu hususa delil cümleler:

"Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez. Kanı da haramdır onun ve kimseye kardeşinin malı, gönül rızası olmadıkça helal olmaz. Kendinize zulmetmeyiniz."

"Hiç şüphesiz ki sizler, mesulsünüz. Bu sebeple, burada bulunanlar bulunmayanlara (sözlerimi) tebliğ edip ulaştırsın."

“Haberiniz olsun ki, ben Havz’ın başında sizi dört gözle bekleyeceğim. Başka ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim. Sakın çok günah işleyip de yüzümü kara çıkarmayın.”

Kuyumcunun ölümü neticesinde zikredilen beyitlerde “Duvar, upuzun bir gölgedir, salar; fakat o gölge döner, gene o duvara varır.” “Bu dünya bir dağdır, yaptıklarımızsa ses; ses yankılanır, gene bize döner-gelir dedi.” “Allah Hakkı”na delalet eder. Yani insan bu dünyada “işte kim, zerre kadar bir hayır işlemiş ise, onun mükâfatını görecek; kim de zerre kadar şer yapmış ise onun cezasını görecek (Zilzal,7-8)” hükmünün ifadesidir. İnsan bu dünyada cüzi iradesi ile almış olduğu kararların neticesinden sorumludur. Mutlaka hesaba çekileceği belirtilir. Kuyumcu hikâyede dünyadaki heva ve hevesleri temsil etmektedir. Bu anlamda heva ve heveslerinin öldürülmesi bir kişinin yaşam hakkının sonu şeklinde anlaşılmaz. Ancak yine de burada asıl anlatılanın dışında anlaşılmasında mahsur olmayan diğer husus kişinin yaptıklarından mesul olacağı konusudur. Bu bağlamda kişiler yaptıklarının cezalarını yine kendileri çekerler ve yazılı olan kaynaklarda belirtilen cezaların dışında herhangi bir ceza ile yargılanamazlar. Günümüz insan hakları açısından değerlendirildiğinde yargılamada cezaların şahsiliği ve kanuniliği ilkesidir. Veda Hutbesi’nde şu cümleler ile ifadesini bulur:

“Taammüden adam öldürmenin cezası, kısastır. Taammüden öldürmeye benzeyen cinayet, sopa ve taşla öldürmedir. Cezası, yüz devedir. Kim daha fazlasını isterse, o cahiliye insanlarındandır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah’ım sen şahit ol!”

“Sizler muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. Amellerinizden sorguya çekileceksiniz. Ben tebliğde bulundum.”

Kuyumcunun ölürken bile kendini beğenmesi, böbürlenmesi dikkat çeker. Kendi ölümünü ceylan, tilki ya da fil gibi hayvanların üstün özellikleri ile bir tutarak anlatır. Bu açıdan değerlendirildiğinde kişilerin eşit olduğu hususu hatırlanmalıdır. Birinin diğerine takvanın dışında yani Hz. Allah’a ihlas ile imanı ve ibadetindeki üstünlüğü dışında farkı olmadığı bilinmelidir. Veda Hutbesi’nde bu husus açıkça zikredilir. Şahsi hürriyetler açısından ele alındığında kişinin dokunulmazlığı hakkı görülür.

"Ey insanlar! Rabbiniz bir, babanız da birdir. İslam dininde insanlar eşittirler. Hepiniz Âdem'in soyundansınız. Âdem ise topraktandır. Allah katında sizin en şerefliniz, O'ndan en çok sakınanınızdır. Arap'ın Arap olmayana üstünlüğü ancak takva iledir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol."

Hikâyenin manevi kısmı düşünüldüğünde kuyumcunun, heva ile hevesi temsil ettiği bilinmektedir. İlahi nur ile Allah'a ulaşma yolunda padişahın nefsini terbiye etmesine engel olmaktadır. Hekimin önerisi ile ölmesine karar verilen kuyumcunun aslında nefis terbiyesi olduğu unutulmamalıdır. Bu yönüyle Kur'an'da Hz. Hızır (as) ile Hz. Musa (as) arasındaki kıssa hatırlatılmaktadır. Niyetlerin önemine dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda kişilerin özel hayatlarının gizliliği hususu hatırlanmalıdır. Bazen insanların yaptıkları dışarıdan bakıldığında yanlış anlaşılacağından tecessüs yasağı hatırlanmalı ve kişilerin dokunulmazlığı haklarına mutlak surette riayet edilmelidir. Görünüşe bakılarak verilen kararların insanları zor durumda bırakacağı çok net bir şekilde açıklanmaktadır. Veda Hutbesi'nde kişilerin özel hayatlarının gizliliği ile ilgili cümleleri şunlardır:

"Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Babasından başkasına mensubiyet öne süren veya efendisinden başkasını veli edinen; Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğrasın! Böylesinin ne tövbesi ne de adalet ve şehadeti kabul edilir."

"Cahiliye devrine ait her şey ayaklarımın altındadır, hükümsüzdür."

"Ey insanlar! Kanlarınız (yaşama hakkınız), mallarınız, haysiyet ve şerefleriniz Rabbinizle buluşacağınız güne dek, bu ayda, bu yerde, tıpkı bugününüz gibi, birbirinize haramdır (birbirinize karşı korunmuştur). Acaba size olayı bildirmiş bulunuyor muyum? Allah'ım, sen tanık ol."

"Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez."

Önceki hekimlerin yapmış oldukları yanlış tedaviler neticesinde cariyenin hastalığı artar. Padişah yaptığı hatanın farkına vararak mescide koşar. Çünkü bilir ki cariye kendi hatası neticesi ağırlaşmıştır. İnsan yaptığı hatalardan ders almalı ve tövbe yolunu tercih edip, kendisi için İslam inancı doğrultusunda en doğru olanı aramalıdır. Bu husus göz önüne alındığında Veda Hutbesi'nde, şahsi hürriyetler açısından, yaşam hakkının varlığından söz edilir. Ayrıca yanlış tercih de bulunmanın sonuçlarının ağır olacağı belirtildiğinden, sadece şahsi konularda değil mevzunun

daha geniş düşünüldüğü takdirde kendini yönetenlerin de ehil kişiler olması gerekliliği hatırlatılır. Bu da Kur'an ve Sünnete uygun idareciler ile mümkündür ve Veda Hutbesi'nde siyasi haklar bölümünde zikredilir:

"Sizlere, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız apaçık öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah'ın Kitab'ı ile Peygamber'inin Sünneti'dir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!"

"Ey insanlar! Allah'tan sakınınız. Azası kesik bir Habeşli dahi başınıza amir tayin edilse, Allah'ın Kitabı ile idare ettiği sürece, onu dinleyip itaat ediniz."

"Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol."

3.1.2. Hikâye 2

Bakkalla papağanın hikâyesi, papağanın dükkândaki gülyağlarını dökmesi

Bir bakkal vardı, bir de papağanı vardı; güzel sesli yemyeşil, söz söyler bir papağandı.

Dükkânda, dükkânı beklerdi; bütün alışveriş edenlere güzel sözler söyler, onlarla şakalaşırdı.

İnsanlarla insan gibi konuşurdu; papağan gibi ötmede de mahareti vardı.

Bir kedi bir fareyi tutmak için ansızın dükkâna atıldı; papağancağız da can korkusuyla.

Dükkânın bir yanından sıçradı, öte yana kaçtı; gülyağı şişelerini devirdi, yağları döktü.

Sahibi evden geldi; hiçbir şeyle ilişiği olmaksızın tacircesine dükkânına kuruldu.

Bir de gördü ki dükkân yağ içinde, elbisesi de bulaşmış; kızıp papağanın başına vurdu, papağan da bu vuruş yüzünden kel oldu.

Birkaç günceğiz sesini kesti; bakkal yaptığına pişman oldu, ah etmeye koyuldu.

Sakalını yoluyor, yazıklar olsun diyordu, nimet güneşim bulut altına girdi.

Keşke elim kırılsaydı da o güzel dillinin başına vurmasaydım.

Kuşu dile gelsin, konuşsun diye dervişlere armağanlar veriyordu.

Aradan üç gün, üç gece geçti; ümitsiz bir halde dükkânında oturuyordu.

Olur ya, belki dile gelir, konuşur diye o kuşa karşı çeşit çeşit şakalar yapıyor, maskaralıklarda bulunuyordu.

Derken sokaktan, başı tasın, leğenin altı gibi saçsız, cascavlak, başı açık bir Cavlaki geçiyordu.

Papağan hemen dile geldi de akıllı adamlar gibi dervişe bağırdı.

Dedi ki: A kel, ne diye kellere katıldın, yoksa sen de gülyağı şişesini mi döktün?

Onun bu kıyası halkı güldürdü; o hırka erini de kendi gibi sanmıştı çünkü.

Temiz kişilerin işlerini kendinle kıyaslama; yazılışta (aslan anlamına gelen) "şir" ile (süt anlamına gelen) "şir", birbirine benzer ama bir değil.

"Şarih şöyle der; herkes hakkında nefsine kıyasen hüküm vermenin doğru olmadığını anlatır ve der ki; kıyas-ı nefs çoğu kez insanı aldatır, bazen de gülünç hale sokar. Binaenaleyh bir kimsenin gördüklerine bakıp da onlar da benim gibi insan, o halde onlar da benim gibidir diye, nefsine kıyasen hüküm vermesi doğru değildir.[161]"

Başka bir şarih bu hikâye ile ilgili şunları ifade eder:

"Tuti denilen papağan, maymun gibi taklit kabiliyeti yüksek olan bir hayvandır. Maymunun, hareketleri taklit kabiliyetine sahip olan papağan, bazı sözleri de taklit edebilmektedir. Bu ise, papağanın şuurlu bir söz söyleme yeteneği olmayıp şuursuzca bir taklit ve söz tekrarıdır.

Burada papağan, aklınca kıyasa yeltenmiştir. Herkesin kıyası kendince olur. Fakat İslami ölçüler ile yapılan kıyas, Kitap, Sünnet ve İcma denilen üç kaynaktan sonra dördüncü şeri kaynak kabul edilir. Mesela Kur'an'da haram bulunan alkollü içkilerden yalnız şarabın adı geçer. Bu hüküm sebep ilişkisi ile diğer alkollü içkilere de taşınır, onların da haram oldukları hükmüne varılır. Buna da kıyas denilir. Kıyas bir mantık ve akıl yürütme sistemidir. Onun için Hz. Mevlâna, kıyasa meraklı olan aklı, aşkın emrine ram eder ve ilk kıyas yapan şeytan idi der. Papağan zahiri görüntüye göre hemen kıyasa girmiş kafaların kelliğini aynı sebebe bağlamak gibi insanları güldüren bir komikliğe düşmüştür. Her insan diğerinden farklıdır. Bir şaki ile bir veliyi aynı kefede tartamaz mukayese edemezsiniz.[162]"

Kimseyi görüldüğü hal ile kimseyle kıyas edemezsiniz. Görüntü çoğu kez insanı yanıltır. Hikâyede olduğu gibi tekrarladığı kelimeleri bilmeden söyleyen kuş misali insan da karşısındakini hiç tanımadan, içinde bulunduğu durumun şartlarını bilmeden kıyas yapmamalıdır. İnsan olarak ilk vazife; kimseyi incitmemek, kırmamak, onur ve haysiyetini zedeleyici tavır ve davranışlarda bulunmamaktır. Günümüz insan hakları ile düşüldüğünde bu husus şahsi hürriyetlerden kişinin dokunulmazlığı hakkını ifade eder. Ayrıca aynı bağlamda özel hayatın gizliliği ilkesi ile de açıklanır. İnsan maddi ve manevi can bütünlüğünü korumak hakkına sahiptir, dokunulmazdır, saygı gösterilmesi gerekir. Ayrıca özel hayatına ilişkin her durum sadece kendini ilgilendirir, kimseye açıklamak zorunda değildir. İslam'da kişilerin ayıplarının araştırılması yasaktır. Çünkü insan manevi varlığı ile bir bütündür.

[161] Olgun, a.g.e., s 200.
[162] Top, Hüseyin (2011), Mesnevi-i Manevi Şerhi, Rumi Yayınları, Konya, s 193/200.

Maneviyatına yapılacak her türlü eziyet de zulümdür. İnsanlar kimseye zulmedemezler. Dolayısıyla Veda Hutbesi'nde bu hususlar şahsi hürriyetler başlığı altında, yaşam hakkı ve özel hayatın gizliliği olarak yerini bulur ve şu cümleler ile ifade edilir:

"Ey insanlar! Kanlarınız (yaşama hakkınız), mallarınız, haysiyet ve şerefleriniz Rabbinizle buluşacağınız güne dek, bu ayda, bu yerde, tıpkı bugününüz gibi, birbirinize haramdır (birbirinize karşı korunmuştur). Acaba size olayı bildirmiş bulunuyor muyum? Allah'ım, sen tanık ol."

"Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez."

"Cahiliye devrine ait her şey ayaklarımın altındadır, hükümsüzdür."

Papağan Hz. Allah'ın yarattığı bir varlıktır. Sorumluluğundan bahsedilemez, aklı yoktur ve sadece kendisine yüklenileni yapmakla mükelleftir. Yaşam hakkı vardır. Bir canlı olması hasebiyle de asla zulmedilemez. İnsan İslam'da hiçbir canlıya ya da cansıza zulmedemez, yasaktır. Bu bağlamda kuştan sorumlu olan tacir papağanın yaşam hakkından mesuldür. O sebeple de canlı olan papağana sahibi sıfatıyla bile haksız yere eziyet edemez. Yaşama şartlarını en iyi şekilde oluşturmak, yemini vermek, korumak ve sevmek mecburiyetindedir. Bu bağlamda papağanında yaşam hakkı kutsaldır. Ona eziyet edemez. İşkencenin her hali yasaktır. İster sözlü isterse de bedene taalluk eden bir davranış olsun. Ne diğer bir insana ne de herhangi bir canlı ya da cansız bir varlığa. Veda Hutbesi'nde kişinin dokunulmazlığı başlığında işkence yasaktır başlığı şu cümleler ile ifade edilir:

"Ey insanlar! Kanlarınız (yaşama hakkınız), mallarınız, haysiyet ve şerefleriniz Rabbinizle buluşacağınız güne dek, bu ayda, bu yerde, tıpkı bugününüz gibi, birbirinize haramdır (birbirinize karşı korunmuştur)."

Kişilerin onur ve haysiyetini zedeleyen en ufak bir davranışta bulunulmaması temel kuraldır. İnsan hür olarak doğar, yaratılmışların en şereflisidir ve dokunulmazlığı ve saygınlığının kaynağı, ona lütufta bulunan Hz. Allah'tır. Dolayısıyla insan başka bir insanın hürriyetine ya da manevi şahsiyetine saygı göstermek mecburiyetindedir, bu da insanlara "kul hakkına" mutlaka riayet edilmesi gerekliliğini bir kez daha hatırlatır. Veda Hutbesi'nde kul hakkı ile ilgili cümleler:

"Ey insanlar! Kanlarınız (yaşama hakkınız), mallarınız, haysiyet ve şerefleriniz Rabbinizle buluşacağınız güne dek, bu ayda, bu yerde, tıpkı bugününüz gibi, birbirinize haramdır (birbirinize karşı korunmuştur)."

"Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez."

"Cahiliye devrine ait her şey ayaklarımın altındadır, hükümsüzdür."

"Şu hâlde ey insanlar! Muhakkak ki şeytan, şu toprağınızda kendisine tapılmaktan bugünden sonra temelli olarak ümidini kesmiştir. Fakat siz, bunun dışındaki ufak tefek işlerinizde ona itaatte bulunursanız, bu da onu memnun edecektir. Dininiz hususunda ondan sakınınız."

"Sizler muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. Amellerinizden sorguya çekileceksiniz. Ben tebliğde bulundum."

İslam'da iyiliği emretmek ve kötülükten men etmek temel kaidesi insanlar için hak olduğu kadar aynı zamanda görevdir. İnsan ancak inandığını özgür bir şekilde ifade edebilir ise hür olduğundan bahsedilir. Teminatı bizzat Kur'an'dır. Çünkü insan ancak özgür iradesi ile verdiği kararları neticesinde Rabbinin karşısına çıktığında mesul olacak ve sorgulanacaktır. Her davranış ve fiilinden ancak bu şekilde hesaba çekilecektir. Aksi takdirde sorumluluğundan bahsedilemez. O sebeple de geniş anlamda Hak için doğruyu söylemek, tebliğ etmek vazifesi ve yükümlülüğüdür. Hikâyede papağanın elinden kendini ifade etme özgürlüğü alınmıştır. O sebeple de haksız yere zulme uğramıştır. Ne mahkeme kurulmuş ne de kimin yaptığı araştırma konusu yapılmıştır. Yargısız ve kanunsuz yargılanarak, suçu işlediğine hükmeden tacir hem kul hakkına riayet etmemiş hem de maddi eziyette de bulunmuştur. İnsanların suçu ispat edilinceye kadar masum oldukları esas kaide olduğundan ve kişinin temel hakkı olduğundan bu davranışın neticesinde tacir hem yargılanmalı hem de verdiği zararı maddi ya da manevi tazmini yolu ile hesaba çekilmelidir. İnsan hakları çerçevesinde kişiler, maddi ve manevi varlıklarının dokunulmaz olduğunu özgür bir şekilde ifade ederler. Ayrıca haksız yere zulme uğradığı tespiti için hâkim karşısına çıkmalıdır. Hâkim kararı ile de cezalandırılması sağlanmalıdır. Günümüz ifadesi ile şahsi hürriyetleri açısından bir kişi hâkim kararı olmadan hürriyetinin tahditine gidilemeyeceği, şayet böyle bir durum ile karşı karşıya kalır ise de dava

açma suretiyle tazminini isteyebileceği ifade edilir. Temel insan hakları açısından bakıldığında Fikir hürriyeti, adil yargılanma ve cezaların kanuniliği ile şahsiliği haklarının ifade edildiği görülür. Veda Hutbesi'nde bu haklar şu cümleler ile ifade edilir:

"Ey insanlar! Kanlarınız (yaşama hakkınız), mallarınız, haysiyet ve şerefleriniz Rabbinizle buluşacağınız güne dek, bu ayda, bu yerde, tıpkı bugününüz gibi, birbirinize haramdır (birbirinize karşı korunmuştur). Acaba size olayı bildirmiş bulunuyor muyum? Allah'ım, sen tanık ol."

"Taammüden adam öldürmenin cezası, kısastır. Taammüden öldürmeye benzeyen cinayet, sopa ve taşla öldürmedir. Cezası, yüz devedir. Kim daha fazlasını isterse, o cahiliye insanlarındandır."

"Sizlere, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız apaçık öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah'ın Kitab'ı ile Peygamber'inin Sünneti'dir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!"

"Allah'a karşı en azılı düşman, kendisini öldürmek isteyenin dışındakini öldüren ve kendisini dövenden başkasını dövmeye kalkışandır."

"Sizler muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. Amellerinizden sorguya çekileceksiniz. Ben tebliğde bulundum."

"Allah'tan sakınınız! "İnsanların mallarını eksik vermeyin ve yeryüzünde fesat çıkartmayın."

"Ey Allah'ın kulları, size Allah'tan sakınmanızı öğütlerim. Size O'na itaati tavsiye ederim. Sözlerime en iyisiyle başlamak isterim."

Hikâyede tacir, haksız yere vurduğu için papağana yaptığı eziyetin farkına varınca nedamet içinde kalıyor ve eski haline gelmesi için çaba sarf ediyor. Hatta fakirleri sevindiriyor, af diliyor. Bu cihetten bakıldığında tacir kendine bahşedilen nimetin şükrünü eda edemediğinin farkındadır. Başvurduğu yol her ne kadar tazmini tarzında olmasa da şahsi anlamda tövbe ve pişmanlıktır. Dolayısıyla insan bazı durumlarda nefsine uyarak, inancının temel prensiplerini bilse dahi doğru yoldan çıkabilir ve hata edebilir. Önemli olan yaptığının farkına varıp tüm bunların sahibini hatırlaması olmalıdır. Bu da kendisinin ve her şeyin tek sahibi olan Hz. Allah'tır. İyi bir insan olmak için Allah hakkına riayet edip tövbe ve istiğfar etmesi de bu hakkı

açıklar. Zaten Veda Hutbesi'nde de ilk bahsedilen mevzuu ne olursa olsun Hz. Allah'a riayetin ve itaatin mutlak surette olması gerektiğidir. Şu şekilde ifade edilir:

"Ey Allah'ın kulları! Size Allah'tan sakınmanız tavsiye eder ve O'na itaate sizi teşvik ederim. Sözlerime hayır ile başlamak ister ve bundan sonra derim ki:

Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyin! Vallahi bilmiyorum, belki de bu seneden sonra burada sizinle bir daha buluşamayabilirim.

Sözlerimi iyice dinleyip ezberleyen kimseye Allah rahmet etsin! Belki anlayan, anlamayana iletip anlatır. Anlayan, belki kendisinden daha anlayışlı olana iletir."

"Benden sonra, birbirini boğazlayan kafirler olmayın. Size öylesini bırakıyorum ki, sımsıkı sarılırsanız asla sapıtmazsınız: Allah'ın kitabı ve Peygamber'inin sünneti. Size iletmiş bulunuyor muyum? Allah'ım, sen tanık ol."

3.1.3. Hikâye 3

Taassup (herhangi bir tarafa bağlılıktan dolayı delili apaçık ortaya konduğunda bile gerçeği kabul etmeme) yüzünden Hristiyanları öldürten Yahudi padişahının hikâyesi

Yahudilerin zalim bir padişahı vardı; İsa'ya düşmandı, Hristiyanları yakar yandırırdı; eritir giderdi.

İsa'nın çağıydı, nöbet onundu; Musa'nın canı oydu, Musa da onun canıydı.

Padişah, Allah yolunda şaşı olmuştu; o iki ilahi solukdaşı birbirinden ayrı görüyordu.

O padişahın öyle düzenbaz bir veziri vardı ki, düzenle suyu bile düğümlerdi.

Padişaha dedi ki: Hristiyanlar canlarını korurlar, dinlerini padişahtan gizlerler.

Onları o kadar öldürtme; zaten de öldürmede bir fayda yok, dinin kokusu yoktur ki; misk değil ya, ödağacı değil ya.

Yüzlerce kılıf içinde gizli bir şey; dışını bilirsen bilirsin ancak içiyse bildiğine aykırıdır.

Padişah peki dedi, ne yapalım? Nasıl bir düzen düzelim ki.

Dünyada ne meydanda ne gizli, bir tek Hristiyan bile kalmasın.

Vezir, sözde bana gazap etmiş gibi emret, kulağımı, elimi kestir, burnumu, dudağımı yardır.

Sonra da beni darağacına, çarmıha gerdirmeye yolla; derken birisi sana yalvarsın, bağışla desin.

Bunu tellâl pazarında, dört yol ağzı olan bir yerde yaptır.

Sonra da beni uzak bir şehre sür de ben onların arasına yüzlerce kötülük sokayım, yüzlerce aykırı işler ettireyim onlara dedi.

Ondan sonra, onlara diyeyim ki dedi; ben Hristiyan'ım, gizli din taşıyorum, a gizlileri bilen Allah, sen bilirsin beni.

Padişah inancımı duydu, taassubundan canıma kastetti.

Padişahtan dinimi gizlemek istedim; onun dininden görüneyim dedim.

Padişah, sırlarımdan bir koku duydu; ona söylediğim sözlerle töhmet altına aldı beni.

Dedi ki: Senin sözlerin, içinde iğne olan ekmeğe benziyor gönlümden gönlüne bir pencere var.

O pencereden halini gördüm; halini gördüm ya, artık sözlerine kanmam senin.

İsa'nın himmeti bir çare bulmasaydı bana, o, çıfıtça (Yahudi) paramparça ettirirdi beni.

İsa'ya canımı feda ederim, başımı veririm; hem de bunu, yüzbinlerce minnet bilirim canıma.

İsa'dan canımı esirgemem; yalnız onun dinini iyiden iyiye bilirim.

O tertemiz dinin, bilgisizlerin elinde yok olup gitmesine acıklanmadayım.

Allah'a da İsa'ya da şükürler olsun ki o hak dine kılavuz olmuşum ben.

Belimize zünnar (Hristiyan rahiplerinin veya puta tapanların, papazların bellerine bağladıkları örme kuşak) kuşanalı Yahudi'den de kurtulduk, Yahudilik'ten de.

Ey insanlar, çağ İsa'nın çağı; onun dininin sırlarını canla-başla duyun.

Padişah, vezir ne dediyse yaptı ona; halk, o gizli düzene şaştı kaldı.

Onu, Hristiyan'ların bulunduğu bir yere sürdü; o da bundan sonra onları davete koyuldu.

Hristiyanlar, azar-azar onun çevresinde toplanmaya başladı topluluk yüzbinlere vardı.

O gizlice onlara İncil'in, zünnarın, namazın sırlarını anlatmadaydı.

Görünüşte hükümleri söylüyordu; öğüt veriyordu fakat içyüzünden ıslık çalmadaydı, tuzak kurmadaydı.

Hristiyanlar tümden gönül verdiler ona; esasen avamın taklidindeki güç de nedir ki?

Gönüllerine sevgisini ektiler; onu İsa'nın vekili sandılar.

Oysa ki o, gizlice, tek gözlü, lanetlenmiş Deccal'di. Ey Allah, sen feryadımıza eriş, ne de güzel yardımcısın sen.

O vezirin yaratılışı hasettendi de o yüzden boş yere kulağını da yele verdi, burnunu da.

Bu işi de haset iğnesiyle işledi; yoksulların canlarını iğneledi, zehirledi, onların canlarını zehirlemek ümidiyle yaptı.

O kâfir vezir, din öğütçüsü kesilmişti; düzenle badem helvasına sarımsak katmıştı.

Tat alış duygusuna sahip olanlar, onun sözlerinde öyle bir tat buldular ki acımsıydı.

Karışık sözler söylüyor, şekerli gülsuyu şerbetine zehir katıyordu.

Sözünün dış yüzünden, çevik ol anlamı anlaşılıyordu amma ardından da cana, gevşek ol diyordu.

Anlayışı, tat alma duygusu olmayanların boyunlarına bir halka oluyordu vezirin sözleri.

Vezir padişahtan altı ay ayrı kalmıştı; altı ay İsa'ya uyanlara sığınak kesilmişti.

Halk, tümden gönlünü de ona teslim etti; dinini de herkes onun buyruğuyla ölüme atılıyordu.

Padişahla vezirin arasında gizlice haberler gelip gitmede, padişah ona vaatlerde bulunmadaydı.

Sonunda, isteğinin ele geçmesi, Hristiyan'ların toprağını yele vermesi için.

Ona, A benim devletli vezirim, vakit geldi çattı; gönlümden bu dert çıksın-gitsin artık diye mektup yazdı, gönderdi.

O da padişahım, o işin üstündeyim; İsa dinine fitneler salacağım diye cevap yazdı.

O hüküm, o hükümet devrinde İsa'ya uyanlara buyruk yürüten on iki bey vardı.

Her bölük bir beyin buyruğuna uymuş, ondan ümitlere düşerek o beye kul olmuştu.

O on iki beyle onlara uyanlar, o kötü vezire bağlanmışlardı.

Hepsi de onun sözüne inanmadaydı; hepsi de onun gidişine uymadaydı.

O, öl dese hangi solukta, hangi saatte derse her bey, hemen karşısında can verirdi.

Vezir, her beyin adına bir tomar hazırladı; her tomarda yazılan yazılar bir başka yoldaydı.

Her birindeki buyruklar bir başka çeşitti; bu, sonundan ta başına dek ona aykırıydı.

Birinde riyazat yolunu, açlığı tövbenin, Allah'a dönmenin direği saymadaydı.

Birinde riyazattan fayda yok; bu yolda insanı cömertlikten başka bir şey kurtaramaz demişti.

Birinde demişti ki: Senin açlığın, senin cömertliğin mabuduna şirk koşmandır.

Hem gam çağında hem esenlik çağında Allah'a dayanmandan, tümden ona teslim olmandan başka her şey düzendir, tuzaktır.

Birinde demişti ki: Gereken şey hizmettir; yoksa Allah'a dayanma düşüncesi bir töhmettir ancak.

Birinde, yap, yapma buyrukları, tutulmak için değil, bizim aczimizi bildirmek için verilmiştir.

Böylece bu buyruklarla aczimizi bilelim de o zaman, onun da kudretini anlayalım yazılarını yazmıştı.

Birindeyse aczini görme; aklını başına al, o aciz, nimete kâfir olmaktır.

Kendi gücünü-kuvvetini gör; çünkü kuvvet-kudret de ondan; kudretini onun nimeti bil ki kudret, odur diyordu.

Öbüründeyse şu ikisinden de geç, göze görünen her şey put olur demedeydi.

Birinde, şu mumu söndürme diyordu; çünkü bu görüş meclise mum gibidir.

Bakıştan, görüşten, hayalden geçtin mi, gece yarısında buluşma, kavuşma mumunu söndürmüş olursun.

Birindeyse söndür diyordu; korkma, söndür de karşılığında yüz binlercesini gör.

Gücünü-kuvvetini görüş mumunu söndürürsen can mumunun ışığı artar; sabır yüzünden Leyla, Mecnun kesilir.

Kim zahitliğe kalkışır da dünyadan vazgeçmeyi kurarsa dünya ona daha da fazla kendini gösterir, daha da ziyade yaklaşır.

Birinde, Allah sana ne verdiyse, onu meydana getirirken de sana tatlılaştırmıştır.

Sana kolaylaştırmıştır, hoş bir hale getirmiştir onu; al onu, kabullen; zahmete sokma kendini, demişti.

Birindeyse, senin olanı bırak, vazgeç ondan; içinin kabullendiği şey iyi değildir, kötüdür.

Birbirine aykırı yollar, kolay görünmüştür de herkes bir dini seçmiştir; o din, o kişiye can kesilmiştir.

Allah'ın bu kolaylaştırması, yerinde bir yol olsaydı her Yahudi, her Mecusi, Allah'ı anlardı, bilirdi demişti.

Öbüründe, kolaylaştırılan şey demişti; o şeydir ki gönle yaşayıştır, cana gıdadır.

İnsanın içinin istediği şeyse geçip gider; sonu yoktur, çorak yere ekilmiş tohum gibidir; bitmez, meyve vermez.

Onun verdiği şey, pişmanlıktır; ondan elde edilen şey ancak ziyandır.

O, sonunda kolay değildir; sonunda adı, güç olur onun.

Gücü kolaydan ayırt et; bunun da yüzünü sonuna göre gör, onun da yüzünü sonuna göre.

Bir tomarda, bir usta ara; işin sonunu görmeyi soy-sop sahibinde bulamazsın.

Her çeşit dine uyanlar kendilerine göre işin sonunu gördüler; gördüler ama sonunda suçlara tutsak olup gittiler.

İşin sonunu görüş, elle dokunmuş değildir; böyle olsaydı dünyada aykırılık mı olurdu, demişti.

Öbür tomarda, usta da sensin; çünkü ustayı da sen tanırsın.

Adam ol, adamlara maskara olma. Yürü, başının çaresini gör, sersemleşme demişti.

Öbür tomardaysa, bunların hepsi de birdir demişti; kim iki görürse şaşı bir adamcağızdır o.

Bir başkasındaysa yüz demişti, nasıl bir olur? Bunu kim düşünebilir? Meğer ki insan deli olsun.

Bir söz var ki öbürünün tam zıddı; şekerle zehir nasıl bir olabilir?

Zehirle şekerden geçmedikçe birlik gül bahçesinden nasıl koku alabilirsin?

O, İsa dininin düşmanı, on iki tomara bu çeşit yazılar yazmıştı işte.

O, İsa'nın tek renkli oluşundan bir koku almamıştı; İsa küpünün huyuyla huylanmamıştı.

Vezir de padişah gibi bir şeycik bilmiyordu; hiçbir şeyden haberi yoktu, önüne ön olmayan, kendisinden çekinmeye imkân bulunmayan Allah'la pençeleşmeye girişmişti.

Öyle her şeye gücü yeten Allah'la pençeleşmeye girişmişti ki Alem gibi yüzlercesini bir solukta yoktan var edebilir.

Vezir, kendiliğinden bir başka düzen kurdu; öğüdü bıraktı, halvete girdi.

Ona bağlananları, özlem ateşine attı; halvet tam kırk gün, elli gün sürdü.

Halk ona özlem besleyerek deli-divane oldu; onun halinden, onun sözlerinden ayrıldılar, onun tadından mahrum kaldılar da çıldırdılar.

Yalvarıyorlar, yakarıyorlar, ağlıyorlardı, oysa halvette, riyazatta iki büklüm olmuştu.

Halk, sensiz ışığımız yok; sopasını tutup yol gösteren biri olmayınca körün hali nice olur?

Lütfet de Allah için olsun bundan fazla senden ayrı bırakma bizi.

Biz çocuklara benzeriz; dadı sensin bize, gölgeni sal başımıza dedi.

Oysa, canım dedi, dostlardan uzak değil; fakat halvetten çıkmama izin yok.

O beyler, şefaata kalkıştılar; ona uyanlar da kendilerini yermeye giriştiler.

Dediler ki: Ne kötü bahtımız varmış a kerem sahibi; gönülden de olduk, dinden de; sensiz yetim kaldık.

Sen bahaneler bulmadasın; bizimse dertli yüreğimiz yanıyor da soğuk-soğuk ah edip duruyoruz.

Senin güzelim sözlerine alışmışız; senin hikmet sütünü emmişiz.

Allah için olsun, Allah için, bize şu cefada bulunma; hayırda bulun, bugünü yarına atma.

Gönlün razı olur mu ki bu aşıklar sensiz kalsınlar da ellerine bir şeycikler girmesin;

Hepsi de balık gibi karada çırpınsın? Suyu aç, ırmağın bendini yık.

Ey zamanede eşi-benzeri bulunmayan, Allah aşkına halkın feryadına eriş, Allah aşkına.

Vezir dedi ki: Aklınızı başınıza devşirin a dedikoduya dalanlar; a ağızdan çıkan, kulakla duyulan öğüdü arayanlar.

Aşağılık duygunun kulağına pamuk tıkayın; gözlerinizden duygu bağını çözün.

Can kulağının pamuğu, baş kulağıdır; bu baş kulağı sağır olmadıkça can kulağı sağırdır.

Duygusuz kalın; kulaksız, düşüncesiz bir hale gelin de “Geriye dön” sözünü duyun.

Uyanıklık dedikodusunda kaldıkça rüyadaki konuşmadan nasıl bir koku alabilirsiniz?

Hepsi de dedi ki: A bizi kırmayı reva gören hâkim, bize şu düzeni yapma; bu cefayı etme bize.

Hayvana çekebileceği yükü yükle; arıklara, güçleri götüreceği kadar iş buyur.

Her kuşun yemi, kendi miktarıncadır; her kuş, bir inciri bütün olarak yutabilir mi?

Çocuğa süt yerine ekmek verirsen, yoksul çocuğu o ekmek yüzünden öldü say.

Fakat dişleri çıktı mı, artık gönlü, kendiliğinden ekmek arar.

Kanadı çıkmamış kuş uçmaya kalkıştı mı, her yırtıcı kediye lokma olur-gider.

Fakat kanadı çıktı mı, zorlamasan da iyi-kötü ıslık çalmasan da kendiliğinden uçar o.

Senin sözün, şeytanı susturur; senin sözün kulağımıza akıl bağışlar.

Söyleyen sen olunca kulağımız akıl kesilir; deniz sen olunca karamız denize döner.

Seninle olduktan sonra toprak, gökten de güzel bize a Simak burcundan balığa dek her yanı yüzüyle ışıtan.

Sensiz olduk mu, gökyüzü bile karanlıktır bize. A ay, sana karşı şu gökyüzü de kim oluyor ki.

Gökler, görünüşte yüksektir; anlam bakımından yükseklikse tertemiz canındır.

Görünüşteki yükseklik, bedenlerindir; fakat anlama karşı bedenler, adlardan ibarettir.

Vezir, delillerinizi kısa kesin dedi; öğüdümü canla, gönülle dinleyin.

Eminsem, emin olan kişi töhmet altına alınmaz; gökyüzüne yer desem bile böyledir bu.

Olgunsam olgunluğu inkâr ediş de ne? Değilsem bu zahmet de, bu incitiş de nedir?

Bu halvetten çıkmayacağım ben; çünkü gönül ahvaliyle meşgulüm ben.

Hepsi de a vezir dediler; sözlerimiz inkâr değil, bizim sözlerimiz yabancıların sözlerine benzemez.

Ayrılığından gözyaşlarımız akmada; canımızın ta içinden ahlar, eyvahlar coşup durmada.

Çocuk dadısıyla inatlaşmaz ama iyi nedir, kötü nedir; bilmeden ağlar-durur.

Biz çenge dönmüşüz, mızrabı vuran sensin; inleyiş bizden değil, sen inliyorsun.

Biz ney gibiyiz, bizdeki ses sendedir; biz dağ gibiyiz, bizdeki yankı sendedir.

Kazanıp mat olmada satranç gibiyiz biz; a sıfatları hoş zat, kazanıp mat olmamız da senden.

A bizim canımıza can olan, biz kim oluyoruz ki seninle beraber bu arada bulunabilelim?

Biz yoklarız; bizim varlıklarımız, geçici şekiller izhar eden Mutlak Varlık olan sensin ancak.

Biz aslanlarız ama bayraklardaki aslanlarız; onların oynayışı, saldırışı, soluktan soluğa yel yüzündendir.

Onların oynayışları görürü de yel görünmez. O görünmeyen yok mu, hiç mi hiç eksik olmasın.

Yelimiz de senin vergindir, varlığımız da, varlığımız, tümden senin icadındır.

Yoğa varlık tadını tattırdın; yoğu kendine aşık ettin.

Verdiğin tadı, lütfettiğin nimeti geri alma; sunduğun mezeni, şarabını, kadehini alma geriye.

Geri alırsan senden kim arayabilir? Resim, nasıl olur da ressamla savaşa girişir?

Bize bakma, bizim yaptıklarımızı görme. Kendi lütfuna, kendi cömertliğine bak.

Ne biz vardık ne dilediğimiz vardı; lütfun söylenmemiş, sözlerimizi duyuyor, işitiyordu.

Vezir halvetten seslendi: Ey müritler dedi, benden şunu anlayın.

İsa bana böyle haber verdi: Bütün dostlardan, bütün yakınlardan ayrıl, tek ol.

Yüzünü duvara tut, yapayalnız otur; kendi varlığından da halvet ol, dedi.

Bundan böyle söze de izin yok; dedikoduyla da işim yok benim.

Elveda a dostlar, ölmüşüm ben; varımı-yoğumu dördüncü kat göğe götürmüşüm ben.

Böylece de ateşten yaratılmış gökyüzünün altında zahmetler, mihnetler içinde odun gibi yanmayacağım.

Bundan böyle dördüncü kat göğün yücesinde, İsa'nın yanında oturacağım ben.

Derken o beyleri teker teker, yalnız olarak huzuruna çağırdı her birine bir söz söyledi.

Her birine, İsa dininde Allah naibi, benim halifem sensin.

Öbür beyler sana uyacaklar; İsa hepsini de sana taraftar etti.

Hangi bey baş çekerse yakala onu ya öldür yahut da tutsak et, bırakma.

Ancak ben yaşadıkça bunu açma; ben ölmeyince bu başbuğluğa kalkışma.

Ben ölmedikçe söyleme bunu; padişahlık davasına, her yanı elde etmek sevdasına girişme.

İşte şu tomar; bunda Mesih'in hükümleri yazılı, ümmete açık bir dille bir-bir oku dedi.

Her beye ayrıca bu sözleri söyledi; Allah dininde dedi, senden başka naip yok.

Her birini ayrı-ayrı yüceltti, ağırladı; ona ne dediyse buna da onu dedi.

Her birine bir tomar verdi; her tomarda yazılı olanlar, öbürüne aykırıydı.

Elif ten ye ye kadar harflerin şekilleri nasıl birbirine aykırıysa o tomarlardaki yazılan buyruklar da birbirine aykırıydı.

Bu tomardaki buyruk, öbüründekinin zıddıydı ki bu zıt oluşu bundan önce anlattık.

Ondan sonra daha kırk gün kapısını kapattı; sonra da kendisini öldürdü, varlığından kurtulup gitti.

Halk, onun ölümünü duyunca mezarının başı bir kıyamet yeri oldu.

Halk, onun yasıyla saçını-başını yolarak, elbisesini yırtarak mezarının başına öyle bir yığıldı ki.

Arap'tan, Türk'ten, Rum ülkesi halkından, mezarının başına toplananların sayısını ancak Allah bilir.

Mezarının toprağını başlarına saçtılar; derdini, tam yerinde bir derman gördüler.

Halk, mezarının başında tam bir ay, gözlerinden kanlı gözyaşları akıttı.

Ayrılığıyla padişahlar da büyükler de, küçükler de âh ediyorlardı, feryâd ediyorlardı.

Bir ay sonra halk, a ulular, beylerden onun yerine geçen kimdir?

Bilelim de onun yerine, ona uyalım; elimizi de eteğimizi de onun eline verelim.

Madem ki güneş dolundu; bizi dağlayıp battı, onun yerine bir mum yakmaktan başka çare yok.

Sevgiliyle buluşma çağı geçti; dost gitti. Artık ondan armağan olarak bir naip gerek.

Gül solup gül bahçesi harap olduktan sonra gülün kokusunu neden duyabiliriz? Gülsuyundan dediler.

O beylerden biri ileriye atıldı; o vefa düşüncesine dalan toplumun önüne vardı.

İşte dedi, o erin naibi benim; zamanede İsa'nın naibiyim ben.

İşte şu tomar da tanığım benim; bu naiplik ondan sonra benimdir.

Derken öbür bey pusudan çıktı; onun davası, bunun davasına aykırıydı.

Koltuğundan o da bir tomar çıkarıp gösterdi; derken ikisini de bir çıfıt öfkesidir sardı.

Öbür beyler de bir-bir ortaya çıktılar; su verilmiş keskin kılıçlarını çektiler.

Her biri, elinde bir kılıç, bir tomar; sarhoş filler gibi birbirlerine düştüler.

Yüzbinlerce Hristiyan öldürüldü; kesik başlardan tepeler meydana geldi.

Soldan, sağdan sel gibi kanlar aktı; bu savaş yüzünden havaya dağ-dağ tozlar kalktı.

Onun ektiği fitne tohumları, başlarına afet kesildi.

Şarih padişah ve vezirin kim olduğuna dair şu bilgileri verir[163]:

"Hristiyanlığın ilk yayılma mahalli olan Filistin tarafı, eskiden beri Yahudilik'in ülkesi ve Kudüs dahi dince onların kıbleleri olduğu malumdur. Burası birçok inkılaplar geçirdi. Asur kralı olan Salmanasar ve Buhtun-Nasr ve Acem imparatorluğunun müessisi olan Sirus, Makedonya imparatoru Büyük İskender, Mısır kralı 1. Batlamyus ve Suriye kralı Seluküs Nikator tarafından zapt edildi. Nihayetinde birçok zulümden sonra Roma devletinin müdahalesi ile, Makabelerden Herod Yahudilerin kralı oldu. İşte İsa bu Büyük Herod zamanında dünyaya geldi, bu zamanda meşhur Neron Roma İmparatoru idi. Herod Yahudiliğin şeriatından ziyade, çok korktuğu Neron'un emirlerine tabi olurdu.

[163] Konuk, Ahmed Avni, Mesnevi-i Şerif Şerhi 1, Kitabevi, s 175-176.

Mesnevi'de söylenen padişah, Herod'un oğullarından Celil ve vezir dahi onun veziri olmak lazım gelir."

Padişah ve vezirin davranışları Tevhid akidesinin inkarıdır. Kendilerini neredeyse Yaratıcı yerine koyup zamanın Peygamberinin hak olduğunu bilmelerine rağmen inkarları, Yaratacı'yı reddetmektir. Bir olanı iki görerek halka alenen zulüm yapmaktadırlar. Bu konuda şarih der ki:

"Hz. İsa (as) zamanı idi ve nöbet sırası ona gelmişti. Gerçi zuhurda İsa başka ve Musa başka idi; fakat nübüvvet hakikatinde birbirinin canı olup, birini diğerinden ayırmak mümkün değildi. Nitekim ayette "Biz Peygamberlerden hiçbirisinin arasını ayırmayız" buyrulur.[164]"

Yani bir olanı iki görmekle Allah Hakkına riayetsizlik vardır. İnsanların özgür iradeleri ile akledecekleri ve inanacakları dine müdahaleleri vardır. Tüm Peygamberlerin gayesi tek, eşi benzeri olmayan Allah'a imanı tebliğdir. Ancak padişah bu hususta ayrılığa düşmüştür. Veda Hutbesi'nde Allah'a şirk koşulmaması emri açıkça ifade edilir. Peygamberlerin tümüne iman Allah Hakkıdır. Kişinin şahsi hürriyetlerinden din ve vicdan hakkıdır. Veda Hutbesi'nde şu şekilde ifade edilir:

"Nefislerimizin şerrinden ve amellerimizin günahlarından Allah'a sığınırız. Allah'ın doğru yola ilettiğini saptıracak, saptırdığını da doğru yola iletecek yoktur. Allah'tan başka Tanrı olmadığına, O'nun tek ve ortağı bulunmadığına şehadet ederim. Ve yine şehadet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve Resul'üdür.

Ey Allah'ın kulları! Size Allah'tan sakınmanız tavsiye eder ve O'na itaate sizi teşvik ederim."

"Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır."

"Sizlere, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız apaçık öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah'ın Kitab'ı ile Peygamber'inin Sünneti'dir."

"İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez. Kanı da haramdır onun ve kimseye kardeşinin malı, gönül rızası olmadıkça helal olmaz. Kendinize zulmetmeyiniz."

[164] Konuk, a.g.e., s 178.

"Şu hâlde ey insanlar! Muhakkak ki şeytan, şu toprağınızda kendisine tapılmaktan bugünden sonra temelli olarak ümidini kesmiştir. Fakat siz, bunun dışındaki ufak tefek işlerinizde ona itaatte bulunursanız, bu da onu memnun edecektir. Dininiz hususunda ondan sakınınız."

"Allah'tan sakınınız! "İnsanların mallarını eksik vermeyin ve yeryüzünde fesat çıkartmayın."

İnsanların fikirlerini hür bir şekilde açıklamaları en temel insan hakkıdır. Aklını kullanmayan, derinlemesine düşünmeyen insanın fikir hürriyeti de tartışmaya açıktır.

"Doğruyu tavsiye etmeyen, kötülüklerden de sakındırmayan boş lakırdılar tecviz edilmiyor, bu kabil faaliyetler fikir açıklama hürriyetinin muhtevasını teşkil etmiyor. Zira fikir açıklama hürriyeti İslam hukukunda sadece bir hak değil, aynı zamanda bir vecibedir, insanlara iyilikleri söylemek, fenalıklardan sakındırmak farz kılınmıştır.[165]"

Vezirin din konusunda ya da başka bir konuda fikir beyanında bulunduğu ve bu hakkının korunması gerektiği söylenemeyeceğinden fikir hürriyetinin de ancak İslam hukuku sınırları içinde değerlendirileceği kabul edilir. "Hristiyanlar tamamıyla ona gönül verdiler; halbuki avamın taklidinin ne kuvveti olur?" beyti bu konuya açıklık getirmektedir. Özetlenecek olursa vezir kendini hakiki Hristiyan gibi gösterir ve gerçek imanın temsilcisinin kendisi olduğunu ifade eder. Halk ise işin aslını araştırmadan sadece görünüşe göre karar vererek ne derse doğru ve gerçek kabul ederler. Aldatıldıklarının hiç farkına varmazlar. İslam'da fikir hürriyetinin sınırları Kur'an ve Sünnet'te olan emirleri yapmak ve yasaklardan kaçmaktır. Söz söylerken sınırları bellidir ve hak olan her söz korunur. Bu sadece bir hak değildir. "Din nasihattir" buyruğu ile bu konuda tebliğ sorumluluğu da vardır. Hem hak olanı araştırıp öğrenecek hem de öğrendiği hakiki imanı tebliğ edecektir. Elbette ki bu onun temel görevidir. Ancak hikâyedeki halk hürriyetini hak yönde kullanmaktan kendini alıkoyar ve araştırmaz. Şarih der ki: "Avam itikad konusunda taklitçidir. Kendileri akıllarını kullanıp iyiyi kötüyü ayırt edemezler ve her bir işin ruhuna nazar

[165] Armağan, a.g.e., s 149.

edemezler. Hristiyanlar da bu kabil insanlar idi, vezirin zararlı sözlerle ile aldattığını anlayamadılar.[166]" Bu açıdan padişah ve vezir kul hakkı ile Allah hakkına riayet etmeyerek insanlara zulmetmişlerdir. Zulüm yasaktır, hiçbir Müslüman diğer kardeşini kandıramaz, şirke teşvik edemez ve din hürriyetini elinden alamaz. Veda Hutbesi'nde bu hususlar şahsi ve manevi hürriyetler başlığı altında yer bulur. Her insanın dinini korumak hakkıdır, kimse müdahale edemez, bu hakkını kandırarak elinden alamaz. Günahlara vesile olan şeytanın vazifesi insanı kandırmak ve hak yoldan çıkarmaktır, bu hususta insan her daim teyakkuz halinde olmalıdır. Bu konuda da açık beyanlar Veda Hutbesi'nde şu şekildedir:

"Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez. Kanı da haramdır onun ve kimseye kardeşinin malı, gönül rızası olmadıkça helal olmaz. Kendinize zulmetmeyiniz."

"Sakın benden sonra küfre dönüp de birbirinizin boynunu vurmayın!"

"Sizlere, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız apaçık öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah'ın Kitab'ı ile Peygamber'inin Sünneti'dir."

"Şu hâlde ey insanlar! Muhakkak ki şeytan, şu toprağınızda kendisine tapılmaktan bugünden sonra temelli olarak ümidini kesmiştir. Fakat siz, bunun dışındaki ufak tefek işlerinizde ona itaatte bulunursanız, bu da onu memnun edecektir. Dininiz hususunda ondan sakınınız."

"Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol! Sizler muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. Amellerinizden sorguya çekileceksiniz. Ben tebliğde bulundum."

"Nefislerimizin şerrinden ve amellerimizin günahlarından Allah'a sığınırız. Allah'ın doğru yola ilettiğini saptıracak, saptırdığını da doğru yola iletecek yoktur. Allah'tan başka Tanrı olmadığına, O'nun tek ve ortağı bulunmadığına şehadet ederim. Ve yine şehadet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve Resul'üdür.

[166] Konuk, a.g.e., s 185.

Ey Allah'ın kulları! Size Allah'tan sakınmanız tavsiye eder ve O'na itaate sizi teşvik ederim."

"Akibeti görmek, el örgüsü değildir; yoksa dinlerde ihtilaf olur mu idi?" derken şarih şöyle der: İnsanlar, hükümdarlarının dini üzeredir hükmüne dair, emir sayarak, kendi üzerlerinde hükümran olanların dinine ve ahlakına tabi olurlar. Dolayısıyla şüphesiz dalalet ve kabahatin esiri oldular. El örgüsü gibi, iyiliği ve kötülüğü göremezsin, his gözü gerektir."[167] Padişah ve vezir her kim ise itaat edilmesi hususu hem Kur'an'da hem de Sünnet'te ifade edilir. Başında yönetici olan her kim ise ona uyulur. İslam'da bunun en önemli kıstası Hz. Allah'ın emir ve yasaklarına uymaktan geçer. Aksi halde uyulması beklenmez. Ana kural budur. İnsanlar başlarına geçecek kişileri seçme hakkına sahiptirler. Vezir hak olanı savunmadığı halde halkın kendisine uymaya devam etmesi beklenemez. Ancak İslam üzere yönetiyor ise uyulur, değil ise halk uyarmakla mükelleftir. Halk burada aldatıldığını fark etmemiş ve vezire uymaya devam etmiş sonrasında büyük hüsrana uğramıştır. Yöneticilerin vasıfları ve uyması gerekenler Kur'an ve Sünnet ile teminat altına alınmıştır. Veda Hutbesi'nde bu hususstaki cümleler açıktır:

"İyi biliniz ki, üç şey Müslümanların kalplerine kin ve kıskançlık sokmaz; Allah'a ihlâs ile ibadet etmek, emir sahiplerine nasihatte bulunmak ve Müslümanların cemaatine (ki onlar dua ederlerse, duaları müstecab ve arkalarındakilere de şamildir) itikad ve salih amelde tabi olmak."

"Sakın benden sonra küfre dönüp de birbirinizin boynunu vurmayın!"

"Sizlere, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız apaçık öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah'ın Kitab'ı ile Peygamber'inin Sünneti'dir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!"

"Ey insanlar! Allah'tan sakınınız. Azası kesik bir Habeşli dahi başınıza amir tayin edilse, Allah'ın Kitabı ile idare ettiği sürece, onu dinleyip itaat ediniz."

Vezirin kendini öldürmesi kendisinin yaşam hakkına haksız müdahalesidir. İntihar etmek İslam hukukunda haramdır, kimse kendi canına kastedemez, korumak görevidir. Yaşam hakkı en kutsal haktır. Bu dünyada her ne var ise tek sahibi Hz. Allah'tır. İnsanlara bahşettiği yaşam da o sebeple kutsaldır. İnsanın kendi elinde

[167] Konuk, a.g.e., s 207.

olmayan yaşam hakkını ortadan kaldırması kendine zulümdür. Zulüm ise yasaktır. O sebeple de insanların şahsi hürriyetlerinden en temel insan hakkı olan yaşam hakkı herkes için her zaman korunmalıdır. Gereken tedbirler alınmalıdır. Veda Hutbesi'nde şu cümleler evrensel nitelikte ve net bir şekilde açıklar:

"Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol! Sizler muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. Amellerinizden sorguya çekileceksiniz. Ben tebliğde bulundum."

"Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez. Kanı da haramdır onun ve kimseye kardeşinin malı, gönül rızası olmadıkça helal olmaz. Kendinize zulmetmeyiniz."

"Allah'a karşı en azılı düşman, kendisini öldürmek isteyenin dışındakini öldüren ve kendisini dövenden başkasını dövmeye kalkışandır."

"Haberiniz olsun ki, ben Havz'ın başında sizi dört gözle bekleyeceğim. Başka ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim. Sakın çok günah işleyip de yüzümü kara çıkarmayın."

3.1.4. Hikâye 4

Hud (as) zamanında Âd kavmini helâk eden rüzgârın hikâyesi

Hûd, inananların çevresine bir çizgi çizmişti; yel oraya varınca yumuşuyor, hafifliyordu.

O çizgiden dışarıda olanlarıysa havalara kaldırıyor, havada param-parça ediyordu.

Tıpkı bunun gibi Şeyban-ı Rai[168] de sürünün çevresine bir çizgi çekerdi.

Cuma geldi de namaz vakti oldu mu, kurt saldırmasın diye öyle yapardı.

Hiçbir kurt o çizgiden içeriye girmezdi; hiçbir koyun da çizgiden dışarıya çıkmazdı.

Allah erinin çizdiği dolaylı çizgi, kurdun hırs yelini de yatıştırırdı, koyunun hırs yelini de.

Böylece ecel yeli de ariflere, Yusuf'lardan (gül bahçesinden) gelen yel gibi yumuşak, güzel eser.

Ateş İbrahim'e diş geçiremedi; çünkü Allah seçkiniydi o, nasıl ısırabilirdi onu?

Din ehli de şehvet ateşi ile yanmaz; geri kalanları ise o ateş alır, ta yerin dibine götürür.

Allah emriyle kabaran deniz dalgaları, Musa'nın adamlarını tanıdı; Kıptilerden ayırt etti.

Allah buyruğu gelince yer, Karun'u altınlarıyla, tahtıyla dibine dek çekti, yuttu.

Suyla toprak, İsa'nın soluğunu otlayınca kol-kanat açtı bir kuş oldu da uçtu.

Senin tesbihin, suyla topraktan meydana gelen bir buğudur ama, gönül gerçekliğiyle üflenen soluktan suyla toprak canlanır, cennet kuşu olur.

Tur dağı Musa'nın ışığıyla oyuna daldı; olgun bir sufi kesildi eksiklikten kurtuldu.

Dağ yüce bir sufi olduysa şaşılır mı buna? Musa'nın bedeni de bir kesek parçasından düzülmüştü.

---

[168] Olgun, a.g.e., s 495. (Şeyban-ı Rai, İmam Şafî ile muasır evliyaullahtan bir zattır. Mısır'da bulunur. Kırda koyun güder, cuma günleri sürünün etrafına bir çizgi çeker, namaz kılmak için şehre gidermiş.)

Şarih bu hikâyede geçen kavim ile ilgili şu bilgileri verir:

"Nuh'un tufanından sonra gelen Peygamberlerin en eskisi Hud (as)'dur. Hud (as) Âd kavmine Peygamber olmuştur. Bu kavmin insanları hurma kütüğü gibi iri-yarı insanlardı. Bu kavim çok zalim ve ahlaksız bir kavim idi. Hz. Allah'ın gazabını hak eden Ad kavmini helak için rüzgâr görevlendirildi. Şiddetli bir ile her şeyi söküp attı, zalimleri kuma boğdu, paramparça etti. Fırtınadan önce Hud (as) kendine inanmış olanları bir yere topladı. Onların etrafını, daire şeklinde, yere bir çizgi çekerek çevirdi. Rüzgâr o çizginin dışını kasıp kavururken, çizgiye yaklaşırken sakinleşiyordu.[169]"

Bu hikâyede anlatılan kıssa bir Peygamber mucizesidir. Rüzgâr ile helak olan bir kavim var ve bir Peygamber aynı yerde olmalarına rağmen sadece eliyle çizdiği çizgi ile kendine iman edenleri kurtarır. Rüzgâr aynı rüzgârdır ancak kafire başka Müslümana başka davranmaktadır. Peygamberlerin olağanüstü halleri olan mucizelere inanmak imanın ayrılmaz bir parçasıdır. Zira her şeyin sahibi ve tek Yaratıcısı olan Hz. Allah rüzgâra emreder ve olur. İnsanın bu hususta yapması gereken tek şey gösterilen mucizeye iman etmesidir. Elbette ki Hud (as) gönderilen hak Peygamber olduğu için tebliğ ettiği Tevhid akidesi kuralları bunu gerektirir. Günümüzde insanların din ve vicdan hürriyetine sahip olması demek, dinlerini özgür iradeleri ile seçmeleri demektir. İster hak olanı tercih eder ister batılın peşinden gider. Aklı olan kişi özgür iradesinde hürdür. Dinde asla zorlama yoktur. Dolayısıyla insanların din seçme hürriyetleri korunmuştur ve kutsaldır. Şayet hak olan İslam ise Peygamberlere iman konusu da bu hükme girer. Ayrıca şeriat kuralları ile yöneten yöneticiye itaat etmek kişinin siyasi hürriyetlerine girer ve korunur. Veda Hutbesi'nde kişilerin dinlerinin kutsallığı ve dokunulmazlığı ifade edilir ve seçilmiş olan Peygambere itaatin zorunluluğu şu şekilde yer bulur:

"Ey insanlar! Allah'tan sakınınız. Azası kesik bir Habeşli dahi başınıza amir tayin edilse, Allah'ın Kitabı ile idare ettiği sürece, onu dinleyip itaat ediniz."

"Allah'tan sakınınız! "İnsanların mallarını eksik vermeyin ve yeryüzünde fesat çıkartmayın."

[169] Top, a.g.e., s 514.

“Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi?”

“Nefislerimizin şerrinden ve amellerimizin günahlarından Allah’a sığınırız. Allah’ın doğru yola ilettiğini saptıracak, saptırdığını da doğru yola iletecek yoktur. Allah’tan başka Tanrı olmadığına, O’nun tek ve ortağı bulunmadığına şehadet ederim. Ve yine şehadet ederim ki, Muhammed O’nun kulu ve Resul’üdür.

Ey Allah’ın kulları! Size Allah’tan sakınmanız tavsiye eder ve O’na itaate sizi teşvik ederim.”

3.1.5. Hikâye 5

Av Hayvanlarının Aslana, Allah'a Dayanmasını, Çalışmaktan Vazgeçmesini Söylemeleri

Av hayvanları, güzelim bir ovada yayılıyorlardı ama aslanın korkusundan da kıvranıp duruyorlardı.

Çünkü aslan boyuna pusudan çıkıp birini kapıyordu. Bu yüzden o otlak zehir kesilmişti onlara.

Düzene başvurdular; aslana geldiler, dediler ki: Biz, sana her gün ne yiyeceksen getirir veririz, doyururuz seni.

Bundan sonra avlanmaya kalkışma; bir av peşine düşmek de, şu otlak zehir olmasın bize.

Aslan dedi ki: Evet, fakat vefa görsem, düzene düşmesem. Ben Zeyd'den, Bekir'den nice düzenler görmüşüm.

İnsanların yaptıkları işler, kurdukları düzenler yüzünden ölmüşüm ben; yılanlar sokmuş, akrepler sokmuş beni.

İçimde pusu kurmuş olan nefisse düzende, kin gütmede bütün insanlardan da beter.

Kulağım, "inanan, bir delikten iki kere sokulup yaralanmaz" sözünü duydu; Peygamber'in sözünü canla, gönülle kabul etti.

Hepsi de a her şeyden haberi olan hâkim dedi; çekinmeyi bırak, çekinmek adamı kaderden kurtaramaz ki.

Çekinmekte per perişan olmak, kötülüklere uğramak var; yürü, Allah'a dayan; dayanç daha iyidir.

A sert, öfkeli er, kaza ve kaderle pençeleşme de kaza ve kader de seninle pençeleşmesin.

Allah buyruğuna karşı ölü olmak gerek ki tanyerini yaran, günü ışıtan Allah'tan bir yara almayasın.

Aslan dedi ki: Evet, dayanç kılavuzdur ama şu sebebe yapışmak da Peygamber'in sünnetidir.

Peygamber, yüce sesle, "Dayanmakla beraber, devenin ayağını bağla" dedi.

Kazanan Allah sevgilisidir sözünü işit de dayanç yüzünden sebebe sarılmakta tembelleşme.

Toplum ona dedi ki: Kazanmak, bil ki halkın inanç arıklığı yüzünden, halkın miktarınca elde edilen bir riya lokmasıdır.

Dayançtan daha güzel bir kazanç olamaz; teslim oluştan daha güzel nedir ki?

Gökten yağmur yağdıranın, rahmetiyle ekmek vermeye de gücü yeter.

Aslan dedi ki: Evet, fakat kulların Rabbi ayağımızın önüne de bir merdiven koymuştur.

Dama basamak basamak çıkmak gerek; burada cebri olmak ham bir ümittir.

Ayağın var, nasıl kendini topal edersin? Elin var, pençeni nasıl gizlersin?

Efendisi, kulunun eline beli verdi mi, söz söylemeden dileği anlaşılır.

Bele benzeyen el de onun işaretlerindendir, buyruklarındandır; işin sonunu düşünmek de onun sözleridir.

Hepsi birden ona bağıra-bağıra dediler ki: Sebep tohumlarını eken harisler.

Kadın-erkek, yüzbinlerce yüzbinlerdi hani; ne diye zamanın faydalarından bir şey elde edemediler?

Dünya kurulalı yüzbinlerce yüzyıllar içinde o harisler, ejderha gibi yüzlerce ağız açmışlardı.

O bilgin topluluk öylesine düzenler düzmüştü ki o düzenler yüzünden dağ bile yerinden kopar.

Ululuk sahibi, onların düzenlerini, "O yüzden dağların tepeleri bile yerlerinden oynar" diye anlatır hani.

Ezelden verilen paydan başka, onların avlanmalarından, çabalarından hiçbir şeycik yüz göstermedi-gitti.

Hepsi de düzenden, işten kaldılar da yalnız her şeyi bilerek düzüp koşan Allah'ın işi kaldı, buyrukları kaldı.

Ey ünlü er, kazancı bir addan başka bir şey bilme; ey düzenbaz, çabayı bir vehimden başka bir şey sanma.

Aslan, evet dedi, fakat bir de Peygamberlerin, inananların çalışmalarına bak.

Yüce Allah onların gördükleri cefalara, uğradıkları sıcağa, soğuğa dayanıp çalışmalarını doğrulttu, yitirmedi.

Ne düzdüler, koştularsa herhalde güzel oldu, hoş oldu. Zâti güzelden ne gelirse güzeldir.

Tuzakları felek kuşunu tuttu; eksikleri fazla sayıldı.

A ulu kişi, gücün yettikçe Peygamberlerle erenlerin yolunda çalış, çabala.

Aslan bu çeşit birçok deliller getirdi; o cebriler, aslanın cevaplarını dinleyip kandılar.

Tilki de, ceylân da, tavşan da, çakal da cebriliği bıraktı, dedikoduyu kesti.

Şu biatte ziyana düşmemek için kükremiş aslanla ahdettiler, söz verdiler ona.

Her gün payı zahmetsizce ona gidecekti; başka bir dileği olmayacaktı.

Günden güne kime kura düşerse o, sırtlan gibi koşuyor, aslana gidiyordu.

Bu kura, döne-dolaşa tavşana geldi. Tavşan, bu cefa niceye bir sürecek diye bağırdı.

Topluluk, bunca zamandır biz, ahdımıza vefa ettik de canımızı feda ettik.

A inatçı, adımızı kötüye çıkarmaya kalkışma, yürü yürü, tez ol, tez ol da incinmesin aslan dedi.

Tavşan dostlar dedi, bana mühlet verin de düzenimle beladan çıkın, kurtulun.

Mühlet verin de düzenimle canınız aman bulsun; bu da oğullarınıza miras kalsın, söylensin-dursun.

Topluluk, ona a eşek dedi, kulağını aç; kendini tavşan bil de haddini aşma.

Bu ne biçim laftır ki senden iyiler, bu sözü hatırlarına bile getirmediler.

Ya ululandın, ya da kaza izimize düştü; yoksa bu söz senin gibisine nerden layık olacak?

Tavşan, dostlar dedi. Allah ilham etti bana; gerçekten de zayıf biri, kuvvetli bir düzen kurabilir.

Allah'ın balarısına öğrettiği şeyi ne aslan yapabilir ne yabaneşeği.

Taze balla dolu petekler kurar; Allah, o bilgiden bir kapı açmıştır ona.

Allah'ın ipekböceğine öğrettiğini hiçbir fil bilebilir mi; o çeşit düzenli düzebilir mi?

Ondan sonra, a tavşan dediler, aklında ne var ne düşüncedesin ortaya koy.

Aslanla kapışmaya kalkmışsın, ne kuruyorsun, ne düşünüyorsun, bir söyle hele.

Danışmak, anlayış verir, uyanıklık, ayıklık verir; akıllar akla yardım eder.

Peygamber, ey bir şey kuran, danış; danışılan kişi emindir dedi.

Tavşan her sır söylenemez dedi; kimi çift, tek olur, kimi tek, çift olur.

Aynanın berraklığını tutar da yüzüne karşı söylersen ayna çabucak buğulanır, bizi göstermez olur.

Şu üç şey için dudağını az oynat: Gideceğin yol, para, bir de tuttuğun mezhep.

Bu üç şeyin düşmanı çoktur; bildi mi, pusu kurar sana.

Bir kişiye, iki kişiye söyledin mi, o sırra veda et artık; iki kişiyi aşan bütün sırlar yayılır-gider.

Tavşan, aslanın yanına gitmekte bir zaman gecikti; ondan sonra pençeler vuran aslanın yanına gitti.

Tavşan geciktiği için, aslan toprağı kazımadaydı, kükreyip duruyordu.

Ben dedim diyordu; o aşağılık hayvanların ahitleri hamdır ham, gevşektir, sözlerinde durmazlar.

Fakat gürültüleri beni eşekten düşürdü; şu zaman, beni ne vakte dek aldatacak ne vakte dek?

Aslanla pençeleşen o tavşan gibi hani. Onun canı, boyuna-posuna lâyık olur mu hiç?

Arslan öfkeli bir halde düşman diyordu, kulağıma sözler söyledi de gözümü bağladı benim.

Cebrilerin düzenleri beni bağlaya koydu; tahta kılıçları bedeni yaraladı.

Bundan sonra o gürültüyü dinlemem ben; o seslerin hepsi de şeytan sesleri, gulyabani sesleri.

Durma a gönül, parçala onları; derilerini yüz, zati de deriden başka bir şey değildir onlar.

Tavşan, aslanın huzuruna gitmekte epey gecikti; düzenini kendince kararlaştırdı.

Uzun bir gecikmeden sonra, aslanın kulağına bir-iki gizli söz söylemek için yola düştü.

Ateşler içinde kalan, öfkelenip duran, coşup köpüren aslan bir de baktı ki tavşan uzaktan geliyor.

Hem de pervasızca, küstahça koşmada; kızmış, tersleşmiş öfkeli, suratı ekşi.

Çünkü kırık-dökük geliş, töhmetli oluşu belirtir; yiğitlikse senden her türlü zannı giderir.

Aslanın tapısına ulaşıp yakınına varınca aslan, bre adam evladı olmayan diye bağırdı.

Ben dedi, filleri bile paramparça etmişim; erkek aslanların bile kulaklarını burmuşum.

Yarı-buçuk bir tavşan da kim oluyor ki buyruğumuzu bu çeşit yerlere vursun?

Gaflete dalmışsın, tavşan uykusundan uyan da şu aslanın kükreyişini duy a eşek.

Tavşan, aman efendim dedi, büyüklük eder de bağışlarsan bir özrüm var.

A ahmakların kusuru dedi aslan, ne özrün var, Padişahların huzuruna bu zaman mı gelirler?

Vakitsiz öten horozun başını kesmek gerek; ahmağın özrü dinlenmeye değmez.

Ahmağın özrü kabahatinden da beterdir; bilgisiz kişinin özrü her bilgiye zehirdir.

A tavşan, senin özründe bilgi yok, bomboş. Ben tavşan değilim ki bunu bana dinletesin.

Padişahım dedi tavşan, adam olmayanı da adam say; sitem görmüş kişinin özrünü bir dinle.

Hele mevkiinin zekâtı olarak bir yol azıtmışı yolundan sürme.

Deniz bile bütün ırmaklara, arklara su verirken gene tutar, her çerçöpü başının üstünde, yüzünün üstünde gezdirir.

Bu keremi yüzünden denizden bir şey eksilmez; bu kerem yüzünden ne çoğalır deniz, ne azalır.

Aslan, ben de dedi, yerinde lütufta bulunurum; herkese boyuna göre elbise biçerim.

Tavşan dedi ki: Bir dinle de lütfa değmezsem zati kahır ejderhasının önüne baş koydum.

Kuşluk çağı yola düşmüş, geliyordum. Yoldaşımla beraber padişahımın huzuruna gelmek üzere yola koyulmuştum.

O topluluk, senin için benimle beraber başka bir tavşanı da bana yoldaş etmişler, yollamışlardı.

Yolda bir aslan bu kula saldırdı; her iki yoldaşa kastetti.

Biz dedim, padişahlar padişahının kullarıyız; o kapının kapı-yoldaşlarıyız biz.

Utan be dedi, padişahlar padişahı dediğin de kim? Bana karşı öyle her adam olmayanın adını anma.

Eşinle beraber kapımdan döner giderseniz seni de paralarım, padişahını da.

Bırak da dedim ona, bir kerecik padişahın yüzünü göreyim, seni de ona haber vereyim.

Yoldaşını yanımda rehin bırak; yoksa benim töremde kurbansın sen dedi.

Çok yalvardım ona, bir fayda vermedi; arkadaşımı aldı, beni tek bıraktı.

Arkadaşım hem alım, hem güzellik, hem beden bakımından iki mislimdi benim.

Bundan sonra o aslan yüzünden o yol kapanmıştır; halim buydu işte, sana söyledim; böylesine bir düşman yüzünden yol bağlanmıştır padişahım.

Sana gönderilen gündelikten, bundan böyle ümit kes; sana doğru söylüyorum.

Gündelik övün gerekse yolu temizle; hadi gel de o korkusuzu kaldır ortadan.

Aslan hadi dedi; gel, nerde o, oraya dek gidelim; doğru söylüyorsan öne düş.

Gidelim de onun da lâyığını vereyim, onun gibi yüz binlercesinin de; bu sözün yalansa senin de lâyığını vereyim.

Tavşan aslanı, kurduğu tuzağa çekmek için kılavuz gibi öne düştü.

Önceden nişan koyduğu bir kuyuya doğru yürümeye koyuldu. Bu derin kuyuyu onun canına tuzak etmişti.

İkisi de kuyunun yanına dek gittiler; işte sana saman altındaki suya benzer bir tavşan.

Su, bir saman çöpünü ovaya götürür ama bir dağı nasıl sürer götürür acaba?

Onun düzen tuzağı aslana kement olmuştu; ne tuhaf bir tavşandı bu ki aslanı kapıyordu.

Kuyuya yaklaştıkları vakit aslan, bir de baktı ki tavşan ayağını çekiyor, eğri kalıyor.

Niçin ayağını geri çektin dedi, geri kalma, düş öne.

Tavşan dedi ki: Nerde ayağım? Elim de gitti, ayağım da; canım tir-tir titriyor; yüreğim yerinden oynadı.

Yüzümü görmüyor musun? Betim-benzim altın gibi sapsarı; rengim, içimin ne hale geldiğini haber veriyor zati.

Aslan, sen şu hastalık sebeplerini bırak da neden geri kaldın? Onu söyle bana, onu öğrenmek istiyorum dedi.

Tavşan, o aslan dedi, bu kuyuda oturuyor; bu kalede afetlerden emin.

Aklı olan kuyunun dibini seçer; çünkü gönül safaları yalnızlıktadır.

Kuyunun karanlığı halkın karartılarından daha iyi, halkın ayağına yapışan, başını kurtaramadı-gitti.

Aslan, beri gel dedi, açacağım yara, kahreder onu; bir bak bakalım, o aslan orada mı?

Tavşan, o ateşten yanmışım ben dedi; beni kucağına alırsan ancak o vakit bakabilirim.

A lütuf sahibi, kerem madeni, beni kucağına alırsan gözümü açar, kuyuya bakabilirim ben.

Aslan tavşanı kucağına aldı; o da aslana sığındı, kuyuya dek vardı.

Kuyuya baktıkları gibi aslanla onun aksi suya vurdu.

Aslan, hemencecik suda kendi aksini gördü; kuyuda bir aslan, kucağında da semiz bir tavşan görünmekteydi.

Düşmanını suda görünce tavşanı bıraktı; kuyuya atladı.

Kazdığı kuyuya kendisi düştü; yaptığı zulüm kendi başına geldi-çattı.

Zulmedenlerin zulümleri karanlık bir kuyudur; bütün bilginler böyle söylemişlerdir.

Demişlerdir ki: Kim daha zalimse, kuyusu, daha da korkunçtur; adalet, betere beter ceza gerek buyurmuştur.

Sen zulümle bir kuyu kazmadasın ama şunu bil ki o kuyuyu kendin için kazıyorsun.

Tavşan kurtulduğuna sevinerek ovaya, av hayvanlarına koştu.

Aslanın, kuyuda ağlayıp inleyerek öldüğünü görünce güle-oynaya çayırlığa vardı.

Ölümün elinden kurtulmuştu ya; yeşermişti, havada oynayan dal gibi, yaprak gibi oynuyor, el çırpıp duruyordu.

O anda, bütün vahşi hayvanlar, güle-oynaya, sevinerek, zevke dalıp coşarak toplandılar.

Çevresini aldılar; oysa ortada bir mumdu sanki. Bütün ovadakiler secde ettiler ona.

Sen dediler ya gökyüzünün bir meleğisin ya da perisin. Hayır sen erkek aslanların Azrail'isin.

Ne olursan ol, canımız kurban sana; ona üst oldun, elin-kolun sağ olsun.

Allah, bu suyu senin arkından akıttı; aferin eline-koluna senin.

Hele bir daha söyle, onun nasıl faka bastırdın; o zalimi düzenle nasıl kahrettin?

Hele bir daha söyle de hikâyen, derdimize derman olsun, bir kere daha söyle de canlara merhem kesilsin.

Bir kere daha söyle, çünkü o sitemcinin zulmünden canımızda yüzbinlerce yara var.

Tavşan, a ulular dedi; Allah güç-kuvvet vermişti; yoksa bir tavşan da nedir ki dünyada?

Bana güç verdi; gönlüme ışık bağışladı, gönül ışığı da elime-ayağıma kuvvet kesildi.

Üstünlükler de Allah'tan gelir-çatar; halden hale dönüş de gene Allah'tan gelir.

Allah, zanlara, şüphelere düşenlere de tam inananlara da bu gücü, bu kuvveti sırayla verir.

Hikâyenin tümü dikkate alınırsa ilk dikkat edilen husus çalışmaya verilen önemdir. Çalışma hürriyeti ve hakkı, aklı olan için önemlidir. Yeryüzüne halifelik vasfı ile gelen insan özünde kendine verilen nimetler ile dünyayı imar eder. Bu çalışması cüzi iradesi ve aklı doğrultusunda olur. Ayetlerde tüm nimetlerin insanın emrine verildiği ifade edilir. Aynı zamanda insan yaratılmışların en şereflisi olması için de çalışması farz kılınmıştır. Aksi halde nefsinin ve şeytanın istekleri doğrultusunda hareket eder ki bu asla istenmez. Sonu hüsrandır. Yaptıklarından sorguya çekileceğini bilen her Müslüman çalışmaya konu olacak fiil ve davranışlarını da Kur'an ve Sünnet'e uygun hale getirir. O sebeple Hz. Allah her insanı fıtratına uygun şekilde yaratır ve davranışlarında özgür bırakır. Önemli olan hizmetine verdiği nimetleri insanların nasıl kullandığıdır. Şayet İslam'a uygun ise helal değil ise haram olacaktır. İşte bu hususta insanlar çalışmak hürriyetlerini kullanırken Hz. Allah'ın emirlerine uymakla mükellef olduklarını hiçbir zaman

unutmamalıdırlar. Hak etmedikleri mükafatların elbette bir gün sorulacağını hatırlamalıdırlar. Tevekkülün temel taşının kendi gayretinde olduğunu hatırlamalı ve ona göre helalinden kazanmayı tercih etmelidirler. Aklın nefsin kötülüklerine uygun hareket etmesi yerine Hz. Allah'ın rızasına uygun hareket etmesini sağlamalıdırlar. Aslan bu hikâyede heva ve heves ile dünyaya dair güzelliklerdir. Bu noktada şarih der ki:

"İncecik bir su, yani küçücük bir tavşan, dağ gibi aslanı sürükleyip götürüyor. Nefis belası insanın vakarını, ağırlığını yok eder ve onu bir saman çöpü haline getirir. Aklını doğru yerde kullananlar kazanırlar, Allah'ın yardımı da yetişirse bir sivrisinek Nemrud'u yere vurur, helak eder. Küçük bir tavşan da aklını kullanarak hayvanların kralını helake götürebilir.[170]" Her insan çalışma hakkına sahiptir. Çalışmanın sonucu olarak elde edilen maldaki hak da mülkiyet hakkıdır. Elde edilen malın sadece kullanıcısı olduğunu bilmek, asıl sahibin Allah olduğunu unutmamak ve muhakkak İslam hukukuna uygun helal kazancın ürünü olmasına dikkat etmek gerekir. Veda Hutbesi'nde insanların temel insan hakkı olan çalışması sonucu elde ettiği mal ve mülkiyet hakkı korunmuştur ve elde edilmesi ile ilgili kriterlerden de bahsedilmiştir:

"Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol! Sizler muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. Amellerinizden sorguya çekileceksiniz. Ben tebliğde bulundum. Kimin yanında bir emanet varsa, onu hemen sahibine teslim etsin."

"Cahiliye devrine ait bütün faizler de kaldırılmıştır, ayaklarımın altındadır. Ancak ana paralarınız sizindir. Ne bundan fazlasını isteyip borçlulara zulmediniz, ne de hakkınızdan aşağı alıp mazlum duruma düşünüz. Allah, bundan böyle riba (faiz) yoktur diye hükmetmiştir. İlk kaldırdığım faiz de bizim, yani amcam Abbas bin AbdülMuttalib'e ait faizdir. Onun tümü kaldırılmış, hükümsüz sayılmıştır."

"Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez. Kanı da haramdır onun ve kimseye kardeşinin malı, gönül rızası olmadıkça helal olmaz. Kendinize zulmetmeyiniz."

[170] Top, a.g.e., s 674.

“Allah’tan sakınınız! “İnsanların mallarını eksik vermeyin ve yeryüzünde fesat çıkartmayın.”

Kişinin en temel hakkı yaşam hakkıdır. Yaşam hakkına yapılan her haksız müdahale zulümdür ve her türlü zulme karşı fikir hürriyeti esastır, herkes bu konuda düşüncesini açıklama hakkına ve görevine sahiptir. Tavşan aklını kullanarak yaşam hakkını korumuş ve gerekeni yapmıştır. Ayrıca tavşan sırlarını ifşa etmeyerek kendine zulmedilmesini de önlemiştir. Bu açıdan tüm insanların özel hayatlarının gizliliği de esastır ve sırlarının araştırılması yasaktır. İslam’da insanlara maddi ya da manevi hiçbir zulüm cezasız kalmaz. Özel hayatlarının gizliliği esastır, sır hem saklanır hem de muhafaza edilir. Her insanın bu hem hakkı hem vazifesidir. Aksi davranış insanların onur ve haysiyetlerini rencide edici durumları meydana getirir. Bu durum da insana zulüm olacağından yasaktır. İnsanın canı kutsaldır ve dokunulmazdır. Veda Hutbesi’nde şahsi hürriyetler açısından en temel insan hakkı olan kişinin dokunulmazlığı ile özel hayatının gizliliği şu cümleler ile yerini bulur:

“Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Babasından başkasına mensubiyet öne süren veya efendisinden başkasını veli edinen; Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğrasın! Böylesinin ne tövbesi ne de adalet ve şehadeti kabul edilir.”

“Cahiliye devrine ait her şey ayaklarımın altındadır, hükümsüzdür.”

“Ey insanlar! Kanlarınız (yaşama hakkınız), mallarınız, haysiyet ve şerefleriniz Rabbinizle buluşacağınız güne dek, bu ayda, bu yerde, tıpkı bugününüz gibi, birbirinize haramdır (birbirinize karşı korunmuştur). Acaba size olayı bildirmiş bulunuyor muyum? Allah’ım, sen tanık ol.”

“Şunu belirteyim ey insanlar! Kadınlarınızın sizde hakkı, sizin kadınlarınızda hakkınız vardır.”

“Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez.”

Aslanın başına gelenler ile tavşanın ona karşı muamelesi ve her şeyin Allah’ın takdiri, gücü sonucu olduğunu söylemesi de kaza ve kadere iman konusunu hatırlatır. İtikadi konularda Hz. Allah’ın her şeyin tek sahibi ve Yaratıcısı olduğuna inanması Tevhid akidesidir. Özelde kaza ve kadere iman konusudur. İman etmek ve ibadet

etmek Allah Hakkıdır. Veda Hutbesi'nde ilk hatırlatılan konu Hz. Allah'a iman ve teslimiyettir:

"Hamd, Allah'a mahsustur. O'na hamd eder, O'ndan yardım ve bağışlanma diler, O'na tövbe ederiz.

Nefislerimizin şerrinden ve amellerimizin günahlarından Allah'a sığınırız. Allah'ın doğru yola ilettiğini saptıracak, saptırdığını da doğru yola iletecek yoktur. Allah'tan başka Tanrı olmadığına, O'nun tek ve ortağı bulunmadığına şehadet ederim. Ve yine şehadet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve Resul'üdür.

Ey Allah'ın kulları! Size Allah'tan sakınmanız tavsiye eder ve O'na itaate sizi teşvik ederim."

"İyi biliniz ki, üç şey Müslümanların kalplerine kin ve kıskançlık sokmaz; Allah'a ihlâs ile ibadet etmek, emir sahiplerine nasihatte bulunmak ve Müslümanların cemaatine (ki onlar dua ederlerse, duaları müstecab ve arkalarındakilere de şamildir) itikad ve salih amelde tabi olmak."

"Sakın benden sonra küfre dönüp de birbirinizin boynunu vurmayın!

Sizlere, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız apaçık öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah'ın Kitab'ı ile Peygamber'inin Sünneti'dir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!"

"Haberiniz olsun ki, ben Havz'ın başında sizi dört gözle bekleyeceğim. Başka ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim. Sakın çok günah işleyip de yüzümü kara çıkarmayın."

3.1.6. Hikâye 6

Rum Elçisinin, İnananların emiri Ömer'e, Allah ondan razı olsun, gelmesi, Ömer'in ululuklarını görmesi

Bunu anlamak için de bir hikâye dinle; dinle de sözümden hisse al.

Kayser'den Ömer'e, engin çöller aşarak bir elçi geldi; Medine'ye ulaştı.

Medinelilere, a kişiler dedi. Halifenin köşkü nerde? Gösterin de atımı, eşyamı oraya çekeyim.

Topluluk, onun köşkü yoktur ki dedi; Ömer'in köşkü, apaydın canı.

Emirdir diye adı-sanı yayılmıştır ama yoksullar gibi bir kulübeciği vardır onun.

A kardeş, sen onun köşkünü nasıl görebilirsin? Gönül gözünde kıl bitmiş senin.

Gönül gözünü kıldan temizle, hastalıktan arıt da ondan sonra onun köşküne göz dik.

Kimin canı heveslerden tertemizse o kapıyı o tertemiz sayvanı (üstü örtülü yer) tez görür o.

Rum elçisinin, bu ter ü taze sözleri duyunca özlemi daha da arttı.

Gözünü, Ömer'i aramaya dikti; eşyayı da yitirdi-gitti, atı da.

O iş erinin izine düşmüştü, her yanda, deli gibi onu sormadaydı.

Dünyada böyle adam da olabilir mi ki diyordu; can gibi, dünyadan gizlensin.

Ona kul-köle kesilmek için aradı, taradı onu; şüphesiz ki arayan bulur.

Bir bedevi kadını, onu yabancı görünce, işte dedi, Ömer şuracıkta, o hurma ağacının altında.

Halktan ayrılmış, hurma ağacının dibine varmış. Ağacın gölgesinde uyuyan Allah gölgesini seyret.

Oraya geldi, uzakta durdu; Ömer'i görünce titremeye başladı.

Elçiye, o uyuyandan bir heybet geldi; canında bir hoş hal belirdi.

Sevgiyle korku birbirine zıttır; fakat canında bu iki zıddın da birden belirdiğini duydu.

Kendi kendine ben padişahlar gördüm, dedi, sultanlar ululadılar, seçtiler beni.

O padişahlardan ne ürktüm ne korktum. Bu adamın korkusuysa aklımı kaptı-gitti.

Aslanların, kaplanların bulundukları ormanlara daldım; betim-benzim atmadı bile.

Bunca savaşlara girdim; aslan gibi dövüştüm.

Bunca ağır yaralar aldım; bunca kişiyi ağır yaralarla yaralandım, gene de yüreğim başkalarından güçlüydü.

Bu adam, yerde silahsız yatıyor; benimse yedi azam da ondan tir-tir titriyor, bu nedir?

Bu Allah korkusu, halktan korkmak değil; şu hırkaya bürünmüş adamın korkusu değil bu.

Kim Allah'tan korkar da çekinme yolunu tutarsa onu gören, cin olsun, insan olsun, korkar.

Bu düşüncelere daldı da saygıyla elini kavuşturdu; bir zaman sonra Ömer uykudan uyandı, kalktı.

Elçi Ömer'e tazimde bulundu, selam verdi. Peygamber, "Önce selam, sonra söz" demiştir.

Ömer, selamını aldı, yanına çağırdı, emin etti onu, karşısına oturttu.

Korkmayın sözü, korkanlara sunulan yemektir; bu yemek, korkanların harcı olan bir yemektir.

Kim korkarsa ona aman verirler, korkan yüreciğini yatıştırırlar onun.

Korkmayana nasıl olur da korkma dersin? Derse muhtaç olmayana ne diye ders verirsin?

Ömer de o yüreği yerinden kopmuş adamın gönlünü neşelendirdi, yıkılmış hatırını yaptı.

Ondan sonra da ona ince sözler söylemeye, iyi bir yoldaş olan Allah'ın sıfatlarından bahsetmeye koyuldu.

Elçi, makamı, hali bilsin diye Allah'ın, Abdâl'e karşı gösterdiği lütufları anlattı.

Dedi ki: Hal, o güzelim gelinin cilvesine benzer; şu makamsa o gelinle yalnız kalıştır.

Cilveyi padişah da görür, padişahtan başkası da. Fakat yalnız kalma çağı geldi mi, üstün padişahtan başkası orada bulunamaz.

Gelin, mevki sahiplerine de cilvelenir, halka da. Fakat gelinle ancak padişah yalnız kalabilir.

Sufilerden hal sahibi olanlar çoktur; fakat onların arasında makam sahibi olan az bulunur.

Ömer elçiye can konaklarını hatırlattı, canının yolculuklarını andırdı.

Zamandan da dışarı olan zamandan, ululuklarla dopdolu kutluluk durağından.

Can zümrüd-ü ankasının, bundan önceki sınırsız uçuşlarından söz açtı.

Canın her bir uçuşu, tanyerlerinden de ötedeydi; özlem çekenin ümidinden de ileriydi, korkusundan da.

Ömer yüzü yabancıya çalan o elçiyi dost buldu; canının, sırları dilediğini anladı.

Şeyh olgundu, mürit iştahlı. Adam çevikti, binek kapıda.

O mürşid, onun irşada kabiliyetli olduğunu gördü, tertemiz tohumu tertemiz yere ekti.

Adam dedi ki: Ey inananların emiri, can, yücelerden yeryüzüne nasıl geldi?

Sınıra sığmaz kuş, kafese nasıl girdi? Ömer, Allah, dedi, cana afsun okudu; hikâyeler söyledi.

Gözü-kulağı olmayan yokluklara afsun okuyunca coşuverir onlar.

Onun afsunuyla yoklar, varlık ülkesine taklalar atarak hemencecik gelirler.

Var olana da bir afsun okur; var olan, tezce, iki çifte atla tekrar yokluğa at sürer-gider.

Gülün kulağına bir söz söyledi, güldürdü onu; taşa bir söz dedi, onu akik haline getirdi, madene döndürdü.

Bedene bir ayet okudu, beden can kesildi; güneşe bir şey dedi, parıl-parıl parladı. o.

Derken gene onun kulağına korkunç bir sözceğiz üfler; güneşin yüzüne yüzlerce perde iner, tutulur-gider.

Bulutun kulağına o söyleyen ne söyledi de bulut gözlerinden misk gibi gözyaşları dökmeye başladı?

“Allah, toprağın kulağına ne okumuştur da toprak, murakabeye varmış, susmuş-kalmıştır.

İşkilde kalanın, şaşırıp duranın da kulağına, Allah bir muamma söylemiştir de.

Onu işkilde hapse tıkmıştır; onun söylediği o işi mi yapayım der, yoksa onun zıddını mı?

O iki işten birini seçer, işlerse bu üstün tutuş, gene Allah'tandır.

Can aklının işkile düşmemesini istiyorsan şu pamuğu can kulağına az tıka.

Az tıka da muammalarını anla; gizli, açık söylediği sözleri idrak et.

Böylece can kulağı vahiy yeri olsun. Vahiy nedir? Duygudan bile gizli söylenen söz.

Can kulağı da bu duygudan bambaşkadır, apayrı, can gözü de. Akıl kulağı da bunu anlamakta müflistir, zan kulağı da.

Cebirden söz edişim, aşkı sabırsız bir hale getirdi, âşık olmayansa cebri tuttu, hapsetti.

O elçi, Ömer'den bu sözleri işitince gönlünde bir aydınlıktır belirdi.

Katında soru da yok oldu-gitti, cevap da. Yanlıştan da kurtuldu-gitti, doğrudan da.

Temeli buldu, anladı da parçalardan geçti; fakat gene de bir hikmete dayanarak soruya başladı.

Dedi ki: Ya Ömer ne hikmettir ne sırdır ki o arı duru su, şu bulanık yerde hapsedilmiş?

Arı duru su bir balçıkta gizlenmiş; arı duru can bedenlere bağlanmış.

Ömer, sen derin bir bahse giriyorsun; manayı söze bağlıyorsun dedi.

Hür manayı hapsettin; bir anışı söze bağladın.

Bunu da bir fayda için yaptın, fakat sen, zaten faydan yüzünden perde ardındasın.

Kendisinden fayda meydana gelen Allah, bizim gördüğümüzü nasıl olur da görmez?

Manayı söze hapsetmede bile yüzbinlerce fayda var; bu yüzbinlerce fayda, canın bedene girmesindeki faydaya karşı pek az.

Söz söylerken harcadığın soluk, parça buçukların parça buçuğu. Canın bedene girmesindeki faydaysa tümün de tümü; artık bunda nasıl olur da bir fayda olmaz?

Sen bir parça buçuksun, senin yaptığın işte bile fayda varken ne diye tümü kınamaya el atarsın?

Sözde bir fayda yoksa söyleme; varsa kınamayın bırak da şükretmeye koyulmaya bak.

Allah'a şükretmek herkesin boynuna takılmış bir gerdanlıktır; herkesin borcudur, savaşmak, yüzünü ekşitmekse kimseye borç da değildir; şükür de denmez ona.

O elçi, bu bir iki kadehle kendinden geçti; aklında ne elçilik kaldı ne haber.

Allah'ın gücüne-kuvvetine şaşırdı kaldı; elçi buraya ulaşınca da bir padişah kesildi-gitti.

Şarih der ki:

"Hz. Mevlâna bu hikâyede de tedailerine (çağrışım) uyup ayetlerle, hadislerle, hal, makam gibi tasavvuf terimleriyle yaratılışı, Allah'ın tasarruf ve tedbirini, her varlıktaki tekamülü, mananın lafza sığmayacağını, ferdiyetten geçmemenin demir bağlarla bağlanmaktan farksız olduğunu, kendisine has o fevkalade tahkiye üslubuyla anlatmaktadır.[171]"

Bu hikâyede Hz. Ömer (ra) ile elçi arasındaki görüşmeden bahsedilmektedir. Devletler hukuku açısından bir devlet başkanının, başka bir devletin elçisini huzura kabulü olan resmi bir görüşme. Ancak devlet başkanı olarak Hz. Ömer'i seçen Hz. Mevlâna insanlara olayları sadece görünürü ile değil farklı yönleriyle de değerlendirmesi gerekliliğini anlatır. Zira seçilen devlet başkanının Müslüman olması, cesareti ve adaleti tüm dünyaya nam salmıştır. Öncelikle o şahsı iyi tanı der. Olay Medine'de geçmektedir. Gelen kişi Müslüman değildir. İki insanın resmi bir görüşmesinden ziyade ruhlarının konuştuğu bir olaydır. Görüşme esnasında sarf edilen cümleler, insanın aklına gelen suallerdir. Konuşmaya başlamadan önce konuşma edebinden bahseder. Ayetler ve hadisler ile edebin nasıl olması gerektiğini anlatır. Hz. Âdem'in günahından dolayı nefsine zulmetmesi ve Hz. Allah'tan af dilemesi, şeytanın ise isyanı ve makamdan kovuluşu hadisesi, edeb konusunun işlenişinin en şahane örneğini sunar. Sonra söze başlamanın şartı olarak selamdan bahsedilir ki, Hz. Allah'ın ismidir ve selamet isteğinin önemi, karşısındakine gösterilen tazim, saygı ve sevgi ile emniyette olduğunun hatırlatılmasıdır. Soruların

[171] Gölpınarlı, a.g.e., s 175.

mahiyeti, inanca ve itikade dair olup, derin mevzulardır. Bazı konular hakkında açıklayıcı, ruh konusunda ise anlayacağı kadar bilgi verilir. En önemli olan diğer bir konu ise devlet başkanının topraklar içinde bir ağacın dibinde, korumasız, kendi başına iken olması ile anlatılmak istenilenler. Başta alçakgönüllülüğü dikkat çeker. Kibir, gurur ve riya asla yoktur. Herhangi biri ile aynı gibidir. Farkı görmek için can gözünün açık olması lazım geldiği hatırlatılır. Aslında insanın da kendisini tanımasının en güzel yolunun ruhunu tanımaya çalışması, çalıştırmanın yollarını araması ve gerçek mürşidi kâmili bulduğunda da bırakmaması, teslim olması gerektiği anlatılır. Şarih tüm bu konuları yukarıdaki iki cümle ile izah eder.

Günümüz insan hakları ile yukarıdaki hadiselere bakıldığında devlet başkanının elçiye gösterdiği nezaket ve tevazu, kişiye saygı ve eşitlik ilkesidir. Selam ile karşılanması, elçiye emniyette olduğunun belirtilmesidir ve rahatlatılması sağlanır. Kişi hürriyetlerinin başında olan yaşam hakkına riayet edilerek, korunur. Ayrıca hiç kimse kimseden üstün olmadığı bir gerçektir. Üstünlük sadece takva iledir. Bu konu ise kişinin hür iradesi ile aradığı manevi haklarından olan din hürriyeti konusunda yaptığı çalışma ile kazanılır. Dinini istediği gibi sorar, araştırır, öğrenir ve yaşar. Bu konuda fikir açıklama hürriyetine sahiptir. Hiç kimse din seçme konusunda zorlanamaz ve bu hakkı sınırlandırılamaz.

"Fikir hürriyetinin İslam hukukunda iki ana konuyu kapsadığı görülür:

1. Doğruyu öğretmek, tavsiye etmek,
2. Kötülüklerden sakındırmak.

Bu konunda ayetler şu şekildedir:

"Asra yemin ederim ki,

İnsan gerçekten ziyandadır.

Ancak iman edip iyi dünya ve ahiret için yararı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır.[172]"

"İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.[173]"

Fikir açıklama hürriyetinin neticeleri; sadece bir hak değil, aynı zamanda bir görevdir. Yani iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak. İnsanların düşüncelerini

[172] Asr 1-3.
[173] Al-i İmran 104.

açıklaması teşvik edilmiştir, idareciler bu hakka sınırlandırma getiremezler ve engel olamazlar. Herhangi bir konuda, arzu edildiği gibi düşünmek serbesttir. Esas olan düşünmektir, yasaklanmış sözler söylenmiş ve fiil haline gelmişse ise ancak mesul tutulur. Sözler ahlaka, toplumun menfaatlerine aykırı ve İslam dininin yasakladığı hususlar olamaz. Fikirlerini yazı ile de açıklayabilirler.[174]"

Fikir hürriyeti kapsamında İslam hukukunda fertlere yüklenen "iyiliği emretmek ve kötülükten men etmek" ilkesi son derece önemlidir. Yukarıda kısaca bahsedilen bu sorumluluk kişilerin hem birbirlerine karşı hem de devlet idarecilerine karşı kullanabileceği en temel hakkı ve hürriyetidir. Devlet yönetiminde bulunan kişiler bu hususta herhangi kısıtlayıcı bir işlemde bulunamaz. Kısıtlanması ancak hâkim kararı ile mümkün olacaktır. Bu hususun açıklayıcı kısmı Ali İmran 104. Ayetinde bulmak mümkün olmaktadır. Tefsir der ki:

> "Sözlükte özellikle "iyi, iyilik" anlamına gelen hayır, İslami terminolojide bu anlamların yanı sıra "en iyi, (iki veya daha çok şeyden) daha iyi olanı; yararlı, değerli, üstün; akıl, adalet, fazilet; servet, mali yardım; Allah'ın insanlar için takdir ettiği iyi durum" gibi manalarda kullanılan geniş kapsamlı bir kavramdır. Kelimenin Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde gerek tekil gerekse çoğul şekliyle sık sık tekrar edildiği görülür. Ayetlerde genellikle Allah'ın rızasına uygun düşen, insanların kendileri, aileleri ve toplumları hakkında faydalı olan, ahirette sevap kazandıran tutum ve davranışlardan, fert ve kamu yararına olan servet, mülk, kurum ve düzenlemelerden hayır, bunların zıddı olan şeylerden de şer diye söz edilmiştir (hayır ve şer hakkında daha geniş bilgi için bk. Bakara 2/215).
>
> Mealinde "iyiliği emredip kötülüğü menetme" diye tercüme ettiğimiz emir bi'l-ma'ruf nehiy ani'l-münker, dini ve ahlaki bütün buyruk ve yasakları kapsayan geniş kapsamlı bir deyimdir. Urf (örf) kökünden gelen maruf "iyi, iyi olarak bilinen, örf haline gelmiş olan tutum"; nükr kökünden türetilmiş olan münker ise

[174] Armağan, a.g.e., s 148/151.

"çirkin, kötü, aklın veya dinin kötü kabul ettiği davranış" demektir. İslami terminolojide genellikle maruf "hayır", münker de "şer" anlamında kullanılır. Buna göre emir bi'l-ma'ruf "iyi olanı emretme, iyiliği ve güzelliği yaymaya çalışma", nehiy ani'l-münker ise "kötülüğü yasaklama, kötülüğe karşı çıkma" anlamına gelir.

Kur'an-ı Kerim'de sekiz ayette iyiliği emretme ifadesi yer alır. Bir ayette iyiliği yasaklayanlar kınanır (Tevbe 9/67). Ayrıca otuz ayette maruf kelimesi "iyilik, iyi güzel, örf haline gelmiş tutum ve uygulama" gibi anlamlarda geçer. Bu ayetlerin birinde "Güzel (maruf) bir söz, arkasından eziyet gelen sadakadan daha iyidir" (Bakara 2/263) buyurulmuştur. Münker kelimesi ise on altı ayette geçer. Bunların sekizinde maruf kelimesiyle birlikte "iyiliği emretme, kötülüğe karşı çıkma" anlamını ifade edecek şekilde, diğerlerinde ise genel olarak "kötü, çirkin, kamu vicdanını rahatsız eden, meşruiyet sınırını aşan tutumlar" anlamında kullanılmıştır. Maruf ve münker kelimelerinin Kur'an-ı Kerim'deki bu kullanımları hadislerde de yer alır (mesela bk. Buhari, "Mezalim", 22; Müslim, "Libas", 114, "İman", 78; Ebu Davud, "Edeb", 12, "Melahim", 17; Tirmizi, "Fiten", 9, 11; Nesai, "İman", 17).

İslam ahlakına göre toplu yaşamak zorunda olan insanlık, bu yaşayışın uyumlu olarak sürdürülebilmesi ve iyiliğin hakim kılınabilmesi için birtakım kurallara uymakla yükümlüdür. İslam ahlakında başlıca toplumsal kurallar dini buyruk ve yasaklarla zaman ve mekâna göre değişmezlik kazanmış, her birey, iyiliğin yaygınlaşması ve kötülüğün önlenmesine kendi ölçüsünde katkıda bulunmakla yükümlü kılınmıştır. İslam toplumunun en önemli ilkelerinden olan emir bi'l-ma'ruf nehiy ani'lmünker görevinin yerine getirilmesi, her Müslümanın, toplum içindeki konumuna, maddi ve manevi gücüne göre katıldığı bir sorumluluktur. Kur'an-ı Kerim'deki ifadesiyle "yeryüzüne salih kulların hâkim olması" (Enbiya 105) idealine hizmet etme sorumluluğudur. Hz. Peygamber bu görevin önemini ve kapsamını şu şekilde belirtir: "Allah'a

> yemin ederim ki, ya iyiliği emreder, kötülüğe engel olursunuz ve zalimin iki elini tutup onu hakka çevirir, doğruluğa zorlarsınız veya (bunu yapamazsanız) Allah, sizin iyilerinizin kalplerini de kötülerinkine benzetir ve daha önce İsrailoğulları'na olduğu gibi size de lânet eder.[175]"

Fikrini istediği gibi açıklayan insanlar istediği konuda görüş beyan ederler. Din konusunda ise tam bir serbestiyete sahiptir. İman eder ya da etmez ancak bu konuda da fikirlerini açıklama hürriyetine sahiptir.

"Din ve vicdan hürriyeti başlığında hürriyetin kapsamına dahil olanlar:

1. İman etme,
2. Bağlı bulunduğu dinin esaslarına göre amel,
3. Dinini öğrenme, öğretme, neşir ve tebliğ,
4. Dinin emirlerini yerine getirme.

Dinde zorlama yoktur, Hz. Peygamber'in (sav) sözlerinde, insanlara iyi ve güzel sözlerle nasihat etme tavsiyesi bulunur, asla zorladığı görülmez. Çünkü O, Rabbinden aldığını aynen tebliğ ile vazifelidir.[176]"

Dinde zorlama olmadığı konusu ayette açıkça zikredilir ve tefsiri de dikkatlice okunduğunda İslam'ın temel hürriyetlerinden olan din ve vicdan hak ile hürriyeti daha net anlaşılır.

"Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah'a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir.[177]"

> "Din; bilgi, inanç ve amelden oluşan bir bütündür. Bir insana zorla bilgi verilebilir, fakat zorla inanması sağlanamaz. Çünkü iman kalbin tasdikidir, bildirilenin doğru olduğuna insanın içten kanaat getirmesi ve inanmasıdır. Bu inanma ancak serbest irade ile karar vermeye ve tercih etmeye dayanır. Ayrıca kalbin ve zihnin içinde olup bitenleri başkasının bilmesi mümkün olmadığından, zora maruz kalan kimsenin "İnandım" demesi halinde bunun içteki

[175] https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Âl-i%20İmrân-suresi/397/104-ayet-tefsiri
[176] Armağan, a.g.e., s 127-128.
[177] Bakara 256.

duruma uygun olup olmadığı kontrol edilemez. Sonuç olarak bir kimse ne zorla inandırılabilir ne de zor altında inandığını söyleyenin içtenliğine güvenilebilir. Dini amelin özü ihlastır. İhlas yapılanların Allah rızası için gerçekleştirilmesidir. Zorla bir davranışta bulunan insanın dinî amelinden söz edilemez. Dinin en önemli iki unsuru olan "iman ve amel" zorlamayla olmayacağına göre "Dinde zorlama yoktur, insan zorla mümin ve dindar olamaz" cümlesi, tabiatta cari ilahi kanunlar gibi kevni bir gerçeği ifade etmektedir. Arkadan gelen ve bu cümlenin gerekçesi mahiyetinde olan "Çünkü doğru eğriden apaçık ayrılmıştır" ifadesi, bu kaidenin aynı zamanda bir dini kural ve hüküm olduğunun karinesini teşkil etmektedir. Bu iki manayı birleştirerek ayeti şöyle açıklamak mümkündür: Zorla imanın ve dindarlığın olmayacağı ilahi bir kanundur. Şu hâlde siz de insanları belli bir dine inansınlar diye zorlamayınız. Allah Teala'nın insanlara verdiği akıl hem kendine hem de onu taşıyan vücuda ve yakından uzağa çevresine bakarak, Peygamberlerin gösterdikleri mucizeler ve getirip tebliğ ettikleri vahiy üzerinde düşünerek hak dini, doğru yolu batıl dinden ve eğri yoldan ayırabilir; yani ayetler ve açıklamalar sayesinde hakkı batıldan ayırmak kolay hale gelmiş olur. Ortada karışık veya zorlama ile giderilecek bir durum yoktur. Doğru yolu bulan, hak dine inanan, "nefis, şeytan, şehvet, hırs ve sahte tanrılar" gibi eğri yolun, sapkınlık ve şaşkınlığın rehberlerini reddeden müminler, sarsılarak ilerleyen arabaya veya dalgalar üzerinde ine çıka ilerleyen bir gemiye benzeyen bu hayatta, kopması mümkün olmayan sapasağlam bir kulpa sarılmışlardır. Düşmezler, sağa sola savrulmazlar; bu kulp sayesinde yerlerini, istikrarlarını, sağlıklarını korurlar ve vazifelerini yerine getirerek yollarına (imtihan ve tekamül yolculuğuna) devam ederler.[178]"

[178] https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/263/256-ayet-tefsiri

Bu hikâye de asıl açıklanan hürriyet ve hak; manevi hürriyetler başlığı altında bulunan, fikir ile din ve vicdan hürriyetidir.

Veda Hutbesi'nde kişinin dokunulmazlığı, fikir ile din ve vicdan hürriyeti başlıklı haklar hakkında ifade edilen cümleler şu şekildedir:

"Ey Allah'ın kulları! Size Allah'tan sakınmanız tavsiye eder ve O'na itaate sizi teşvik ederim. Sözlerime hayır ile başlamak ister ve bundan sonra derim ki:

Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyin! Vallahi bilmiyorum, belki de bu seneden sonra burada sizinle bir daha buluşamayabilirim.

Sözlerimi iyice dinleyip ezberleyen kimseye Allah rahmet etsin! Belki anlayan, anlamayana iletip anlatır. Anlayan, belki kendisinden daha anlayışlı olana iletir."

"İyi biliniz ki, üç şey Müslümanların kalplerine kin ve kıskançlık sokmaz; Allah'a ihlâs ile ibadet etmek, emir sahiplerine nasihatte bulunmak ve Müslümanların cemaatine (ki onlar dua ederlerse, duaları müstecab ve arkalarındakilere de şamildir) itikad ve salih amelde tabi olmak."

"Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol! Sizler muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. Amellerinizden sorguya çekileceksiniz. Ben tebliğde bulundum."

"Sakın benden sonra küfre dönüp de birbirinizin boynunu vurmayın!"

"Sizlere, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız apaçık öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah'ın Kitab'ı ile Peygamber'inin Sünneti'dir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!

Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez. Kanı da haramdır onun ve kimseye kardeşinin malı, gönül rızası olmadıkça helal olmaz. Kendinize zulmetmeyiniz.

Ey insanlar! Rabbiniz bir, babanız da birdir. İslam dininde insanlar eşittirler. Hepiniz Âdem'in soyundansınız. Âdem ise topraktandır. Allah katında sizin en şerefliniz, O'ndan en çok sakınanınızdır. Arap'ın Arap olmayana üstünlüğü ancak takva iledir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol."

“Hiç şüphesiz ki sizler, mesulsünüz. Bu sebeple, burada bulunanlar bulunmayanlara (sözlerimi) tebliğ edip ulaştırsın.

Allah’a karşı en azılı düşman, kendisini öldürmek isteyenin dışındakini öldüren ve kendisini dövenden başkasını dövmeye kalkışandır.

Allah’tan sakınınız! “İnsanların mallarını eksik vermeyin ve yeryüzünde fesat çıkartmayın.”

“Cahiliye devrine ait her şey ayaklarımın altındadır, hükümsüzdür.”

3.1.7. Hikâye 7

Allah ondan razı olsun, Ömer'in zamanında, yoksulluk gününde mezarlıkta çeng[179] çalan ihtiyarın hikâyesi.

Duydun mu bilmem: Ömer'in zamanında çeng çalan varlıklı bir çalgıcı vardı.

Bülbül, onun sesini duydu mu, kendinden geçerdi; güzelim sesini dinleyenlerin neşeleri birse yüz olurdu.

Meclisleri, toplulukları onun soluğu, onun sesi benzerdi; sesinden çalgısından kıyametler kopardı.

Sesi, İsrafil gibi mucizeler gösterirdi, ölülerin canlarını bedenlerine geri verirdi.

Yahut İsrafil'e bir yardımcıydı o; onun sesini duyan fil bile kanatlanıp uçardı.

Bir çalgıcıydı ki dünya, onun yüzünden neşeyle dolmuştu, onun sesinden, eşi bulunmaz hayaller beliriyordu.

Sesinden gönül kuşu uçardı; canın aklı şaşırır-kalırdı.

Zaman geçti, çalgıcı kocaldı; doğana benzeyen canı acze düştü de sinek avlamaya koyuldu.

Sırtı, küpün sırtı gibi kamburlaştı; kaşları eğer kuskununa döndü.

Güzelim, cana can katan sesi çirkinleşti; kimse o sese önem vermez oldu.

Zühre'nin bile kıskandığı o ses bir kart eşeğin sesine döndü.

Zaten hangi hoş var ki kötü olmasın yahut hangi tavan var ki yıkılıp yerlere serilmesin?

Çalgıcı iyiden iyiye kocayıp arıklaşınca kazancı kalmadı; bir parçacık yufkaya muhtaç oldu.

Yarabbi dedi, uzun bir ömür, tükenmez bir fırsat verdin; bir saman çöpü değerindeydim, lütuflar ettin bana.

Yetmiş yıldır suç işledim; bir gün bile rızkımı kesmedin.

Kazancım yok, bugün sana konuğum; artık seninim, senin için çeng çalacağım.

Çengini aldı, Allah'ı aramaya koyuldu; ah ederek Yesrib mezarlığına yöneldi.

Allah'tan kiriş[180] isteyeceğim, çünkü o, özü doğru olanları kabul eder, kerem buyurur dedi.

---

[179] Olgun, a.g.e., s 953. (Çeng: Kanun gibi, fakat onun gibi yatık değil, dikine tutularak çalınan bir sazın adı.)

Bir hayli çeng çaldı, ağladı; sonra da çengi yastık yaptı, bir mezar başında, başını çengine koyup yattı.

Uyku onu kendisinden aldı, can kuşu hapisten kurtuldu; çalgıyı da çalgıcıyı da bıraktı, uçtu-gitti.

Bedenden, dünya zahmetinden azad oldu; keyfiyete sığmaz bir dünyaya, can ovasına vardı.

Canı, maceralar aramadaydı orada; ah diyordu, beni burada bıraksalar, burada yer-yurt verseler bana.

Canım bu bağda, bu bahçede, bu bahar çağında ne de hoş bir hale gelirdi; bu ovada, bu görünmez alemin lale bahçesinde sarhoş olur-giderdi.

Burada başsız, ayaksız yolculuklar ederdim; dudaksız, dişsiz şekerler yerdim.

Akıl, fikir zahmetinden kurtulurdum da dostu anardım, onu düşünürdüm, gökyüzünü yurt edinenlerle latifelere girişirdim.

Gözlerim yumulu, bir dünya görürdüm; kolsuz, elsiz güler, fesleğenler dererdim.

Çalgıcı sanki bir su kuşuydu, bal denizine batmıştı; bu dünya Eyüp'ün kaynağıydı, Eyüp'ün içtiği, yıkandığı suydu.

Eyüp, tepeden tırnağa o suyla arınmıştı da bütün zahmetlerden kurtulmu□tu; doğu ışığına dönmüştü.

Mesnevi, gökyüzü kadar olsa, bu alemin yarı-buçuğu bile sığmaz ona.

Oysa, o çok geniş yerle gök, darlıktan gönlümü şahrem-şahrem etti benim.

Rüyada bana görünen bu alem, öyle bir âlem ki, ferahlığından kolum, kanadım açıldı-gitti.

Bu dünya ile bu dünyanın yolu meydanda olsaydı bile gene pek az kişi bir soluk orada kalabilirdi ancak.

Ümitlenme diye emir gelmedeydi; ayağından diken çıktı ya, hadi, git denmedeydi.

Canıysa orada durdukça dur, onun rahmet, ihsan alanından ayrılma diyordu.

O sırada Allah, Ömer'e öyle bir uyku verdi ki kendini uykudan alamadı.

---

[180] Olgun, a.g.e., s 1025. (Saz çalanlara verilen bahşiş)

Adetim değildi bu diye şaştı-kaldı; bu dedi, sebepsiz değil; gizli alemden geliyor bu uyku.

Başını koydu, yattı; uykuya daldı-gitti; bir rüya gördü, Allah'tan ses geldi; canı işitti o sesi.

O sestir her sesin, her nağmenin temeli; ses odur ancak, öbür seslerin hepsi o sesin yankısı.

O sesi kulaksız, dudaksız, Türk de duymuş, anlamıştır, Kürt de Farsça söyleyen de, Arap da.

Zaten Türk'ün, Zencinin de yeri mi? O sesi tahtalar, taşlar bile anlamıştır.

Her solukta ondan Elestü sesi gelip duruyor; cevherler de evet diyorlar, arazlar da.

Onlardan evet sesi duyulmuyor ama, yokluktan gelişleri evet demek.

Ömer'e ses geldi, ey Ömer dendi; kulumuzu ihtiyaçtan kurtar.

Has, saygıdeğer bir kulumuz var; bir zahmet et de mezarlığa yönel.

Ey Ömer, herkesin hakkı olan Beytülmal'den yedi yüz dinarı koy avucuna.

Ona götür de a bizim seçkin erimiz de şimdilik bu kadar; bunu al, bizi mazur gör.

Bu, sana kiriş parası; bunu harca, tükenince gene gel buraya,

Ömer, sesin heybetinden yerinden sıçradı, kalktı da bu hizmeti görmek için belini bağladı.

Mezarlığa yüz tuttu; koltuğunda para torbası, koşa-koşa çalgıcıyı arıyordu.

Mezarlığın çevresinde bir hayli döndü-dolaştı; o ihtiyardan başka hiç kimseyi görmedi orada.

Hayır dedi, bu olmayacak; bir kere daha ko□tu; döndü-dola□tı; yoruldu-bitti; ondan başka hiç kimseyi göremedi.

Kendi kendine, Allah bir kulum var, tertemiz, arı-duru, hizmet edilmeye değer, kutlu bir kul buyurdu, dedi;

Koca çalgıcı nerden Allah'ın has kulu olacak? A gizli sır ne de hoşsun sen ne de hoş.

Bir kere daha mezarlığın çevresini araştırdı; çölün çevresini dolaşan, av arayan aslan gibi hani.

Artık iyiden iyiye inandı ki o koca kişiden başka kimsecik yok. Karanlıkta dedi, çok aydın gönüller bulunur.

Edebe yüzlerce riayet ederek geldi, orada çöktü; derken aksırdı Ömer, koca kişi belinledi; sıçrayıp kalktı.

Ömer'i görünce şaşırdı; gitmeyi kurdu, bedenine bir titremedir düştü.

İçinden Yarabbi dedi, sen yardım et; aman senden. Muhtesip[181], çalgıcı ihtiyarcağıza geldi, çattı, sataştı işte.

Ömer, bu koca kişinin yüzüne bakınca, gördü ki utanmış, beti benzi sararmış, kül kesilmiş.

Ona, korkma benden, ürkme; işte şimdicek Allah'tan müjdeler getirdim dedi, Ömer.

Allah dedi, senin huyunu o kadar övdü ki sonunda Ömer, senin yüzüne â□ık oldu.

Karşımda otur da ayrılmaya kalkışma da kulağına devlet sırlarından sırlar söyleyeyim.

Allah selam söylüyor, sonsuz zahmetler, sınırsız gamlar yüzünden nasılsın, ne haldesin diye soruyor sana.

İşte sana kiriş parası bu birkaç para; harca bunu, gene gel buraya.

İhtiyar bu sözü duyunca titremeye başladı; ellerini ısırmaya çarpınıp çırpınmaya koyuldu.

A eşi örneği olmayan Allah, yeter; çaresiz ihtiyar eridi, su kesildi diye bağırdı.

Bir hayli ağladı; derdi haddi a□tı, çengi yere vurdu; un ufak etti.

Allah'la arama perde kesilmişsin meğer a ana caddeden yolumu saptıran, a yolumu kesen dedi;

A yetmiş yıldır kanımı içen; olgunluğa karşı senin yüzünden yüzüm kapkara.

Ey vergisi bol vefâlı Allah'ım, cefalarla geçen ömrüme sen acı.

Allah bir ömür verdi ki dünyada bir gününe bile kimsecikler değer biçemez.

Soluktan soluğa zîr ü bem (Tambur vb. sazların en ince ses veren teli) perdelerini üfürüp çalarak ömrümü hiç ettim gitti.

[181] Olgun, a.g.e., s 1067. (Vaktiyle belediye işlerine bakan memur.)

Ah, nağmeleri hatırlayıp Irak perdesinin yüzünden acı ayrılık çağı, hatırımdan çıktı gitti.

Eyvahlar olsun, o inip incelen zîr perdesinin tazeliği yüzünden gönlümün ekini kurudu, ufalandı; gönlümse öldü.

Eyvahlar olsun, şu yirmi dört perdenin sesiyle kervan geçti-gitti; gün bitti, akşam oldu.

Allah'ım, bu feryat edenin elinden feryat; kimsenin elinden değil, bu medet isteyenin elinden medet.

Kimsecikten çare bulamam; ancak bana benden yakın olandan çare bulurum.

Çünkü bu varlık, soluktan soluğa ondan gelir; varlığım bitince de ancak onu görürüm ben.

Hani birisi, sana altın saysa kendine bakmazsın, hep onu gözetirsin ya, onun gibi işte.

Sonra Ömer dedi ki: Şu ağlayışın da hâla kendinde oluşunun belirtisi.

Yok oluşun yolu bambaşkadır; çünkü kendinde oluş da bir başka suç.

Kendinde oluş, geçmişi anmaktan meydana gelir; geçmişin de Allah'a perdedir, geleceğin de.

İkisini de ateşe ver; niceye bir bu ikisinin yüzünden kamış gibi boğumlarla dolacaksın?

Kamışta boğum oldukça sırdaş olamaz; o dudaklar o sesle düşüp kalkamaz.

Kendi çevreni tavaf ettikçe, kendini tavaf eder sayılırsın? Dinden dönmüşsün sen; nasıl olur da Kâbe'ye varmış sayılırsın? Kendindesin sen.

Verdiğin haberlerin, haber verenden bir haberi bile yok. Senin tövben suçundan beter.

A geçmiş hallere tövbe etmeye kalkışan, şu tövbe etmekten ne vakit tövbe edeceksin? Onu söyle.

Kimi zîr nağmesini kıble ediniyorsun, kimi de ağlayıp inlemeyi öpüp duruyorsun.

Faruk, sırlara ayna kesilince ihtiyarın canı da bedeninde uyandı.

Can gibi ağlayıştan da kesildi, gülüşten de canı gitti de bir başka canla dirildi o.

O vakit içine bir şaşkınlıktır düştü de yerden de dışarı çıktı, gökten de.

Ona, arayıp tarayışın ardında bir başka arayıp tarama düştü; öylesine bir hal elverdi ki ben bilmiyorum; biliyorsan sen söyle.

Halden de öte, sözden de öte bir hal sahibi, bir söz sahibi oldu; ulular ulusunun güzelliğine daldı-gitti.

Öylesine bir daldı ki kurtulmasına imkân yok; denizden başka bir kimsecik tanıyamaz artık onu.

İstek üstüne istek olmasa, yarı buçuk akıl tümden bahsetmezdi.

Fakat istek üstüne istek geliyor da o denizin dalgaları buraya dek vuruyor.

O ihtiyarın hikâyesi buraya varınca ihtiyar da yüzünü perde ardına çekti, hali de.

İhtiyar eteğini sözden silkti: bizim ağımızda da bir yarım sözceğiz kaldı ancak.

Bu zevke, bu neşeye ulaşmak için yüzbinlerce canla oynayın utulmak değer mi, değer.

Çengi ile Hz. Ömer (ra) arasında geçen bu hikâyede, yaşlı birinin ihtiyarlıktan perişan bir hale geldiği ve artık çeng çalamaz olduğu anlatılır. Ancak o kadar aciz kalmıştır ki artık kendisine ne bir dilim ekmek veren vardır ne de para. Tövbe ve istiğfar halinde bir mezarlığa gidip sadece Hz. Allah'a nedamet içinde yönelir ve kendisine zulmettiğini beyan edip kendisinin affı için temennilerde bulunur. Uyku halinde kalp gözü açılır ve ahiret aleminden çok güzel yerler gösterilir. Aynı zamanda devlet başkanı olan Hz. Ömer (ra) rüya görür. Rüyasında bu kul övülür, bulunması ve kendisine yardım edilmesi için belli bir miktar para verilmesi söylenir. Koşarak mezarlığa gelir, ihtiyarı bulur, korkmamasını ihtar eder. Hakk'ın kendisini övdüğünü ve yardımını anlatır. İhtiyar sonrasında çok büyük bir pişmanlık ile söylenmeye başlar. Artık Hz. Ömer bu anda kendisini sakinleştirir ve ahiret hayatı, yaratılış gayesi gibi konularda kendini rahatlatır.

Günümüz temel insan hakları açısından değerlendirildiğinde ilk akla gelen kişi hürriyetleri başlığında olan yaşam hakkının varlığıdır. İhtiyar çengi hikâyede yalnız anlatılır, belki bir ailesi olsa idi perişan ve aç kalmayacaktı. Aile müessesesinin İslam hukuku içinde önemi büyüktür. Anne-baba hakkı çok önemlidir. Eşlerin birbirleri üzerindeki hakları itina ile düzenlenir. Yardımlaşma ve başkalarının ihtiyaçlarını kendinden önce tutma hali hatırlatılarak sosyal güvenlik haklarına işaret edilir.

Çünkü Müslüman Müslümanın kardeşidir ve bu kardeşlik bağı sanki kan bağı var gibidir. Yardım etmek, zorda kalanı korumak, ihtiyar, dul ya da çocuğa yardım özellikle fertler arasında mecburiyettir. Kimse kimseden kayıtsız kalamaz. Bu yükümlülük öncelikle fertler arasındadır, sonra da devletin sorumluluğudur. Kimse kendine zulmedemez. Çünkü insan bedeni ve ruhu ile yaratılanların en şereflisidir. Bu dünyada sorumlulukları olan, herkese iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak vazifesi olan bir halifedir. Yaratılışında bulunan en iyi kodları araştırmak ve kendisi için en iyi olanı bulmak için tüm dünya nimetleri hizmetine sunulduğu için, akıl sahibi her kişi tefekkür etmeli ve İslam'ın emir ve yasakları doğrultusunda önce kendisine sonra da Hz. Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirmede azami gayret içinde olması gerektiğini bilmelidir. Veda Hutbesi de yukarıda zikredilen tüm hakların teminatı, özetidir:

"Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!"

"İyi biliniz ki, üç şey Müslümanların kalplerine kin ve kıskançlık sokmaz; Allah'a ihlâs ile ibadet etmek, emir sahiplerine nasihatte bulunmak ve Müslümanların cemaatine (ki onlar dua ederlerse, duaları müstecab ve arkalarındakilere de şamildir) itikad ve salih amelde tabi olmak."

"Benden sonra, birbirini boğazlayan kafirler olmayın. Size öylesini bırakıyorum ki, sımsıkı sarılırsanız asla sapıtmazsınız: Allah'ın kitabı ve Peygamberi'nin sünneti. Size iletmiş bulunuyor muyum? Allah'ım, sen tanık ol."

"Şu hâlde ey insanlar! Muhakkak ki şeytan, şu toprağınızda kendisine tapılmaktan bugünden sonra temelli olarak ümidini kesmiştir. Fakat siz, bunun dışındaki ufak tefek işlerinizde ona itaatte bulunursanız, bu da onu memnun edecektir. Dininiz hususunda ondan sakınınız."

"Hiç şüphesiz ki sizler, mesulsünüz. Bu sebeple, burada bulunanlar bulunmayanlara (sözlerimi) tebliğ edip ulaştırsın.

Allah'a karşı en azılı düşman, kendisini öldürmek isteyenin dışındakini öldüren ve kendisini dövenden başkasını dövmeye kalkışandır.

Allah'tan sakınınız! "İnsanların mallarını eksik vermeyin ve yeryüzünde fesat çıkartmayın."

"Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez. Kanı da haramdır onun ve kimseye kardeşinin malı, gönül rızası olmadıkça helal olmaz. Kendinize zulmetmeyiniz.

"Ey insanlar! Rabbiniz bir, babanız da birdir. İslam dininde insanlar eşittirler. Hepiniz Âdem'in soyundansınız. Âdem ise topraktandır. Allah katında sizin en şerefliniz, O'ndan en çok sakınanınızdır. Arap'ın Arap olmayana üstünlüğü ancak takva iledir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol."

"Haberiniz olsun ki, ben Havz'ın başında sizi dört gözle bekleyeceğim. Başka ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim. Sakın çok günah işleyip de yüzümü kara çıkarmayın."

"Sosyal güvenlik hakkı herkese, özellikle dar gelirli ve yoksul kimselere, iktisadi ve sosyal durumlarını düzeltici imkanların sunulmasıdır.

İslam dini insanların hem dünya hem ahiret hayatlarını düzenleyen esasları ihtiva eder. İnsanlar arasında sevgi, iyilik yapma, yardımlaşma ve karşılıklı güven duygusu teşvik edilir. Bu konuda Müslümanların kardeş oldukları bildirilir. "Müminler ancak kardeştirler.[182]" Müminlerin birbirlerini koruduklarını ilan edilir. Yardımlaşma, iyilikte bulunma, kısaca sosyal güvenlik hakkı konusunda şu ayetler de eklenir:

"Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez. [183]"

"Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah'a, ahiret gününe, meleklere, Kitab'a ve Peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takva sahipleri bunlardır.[184]"

[182] Hucurat 10.
[183] Nisa 36.
[184] Bakara 177.

İslam hukukunda nafaka, zekât, adak, fidye, keffaret, kurban başlıkları her Müslüman için farz olan konulardır. Onun dışında nafile hayır ve sadakalar, vakıflar, hediyeler, komşu hakkı, karz-ı hasen (faizsiz ödünç verme) gibi konular ise sosyal güvenliğin sağlanmasındaki ihtiyari bazı sebeplerdir. Müslümanlar arasında yerleşmesi istenen "isar hasleti" ise (başkasını kendi nefsine tercih etme), sosyal güvenliği, toplumda geniş ölçüde yayan bir faktördür.

"Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır.[185]"

Şüphesiz bu sayılan hükümler, kişilerin dindarlığa ve dini hükümlere bağlı olmaları derecesinde tatbiki bir değer taşır.[186]"

[185] Haşr 9.
[186] Armağan, a.g.e., s 193/202.

3.1.8. Hikâye 8

Allah rahmet etsin, esenlik versin Peygamber'e, topluluk çoğaldı, öğüt verirken kutlu yüzünü göremiyoruz deyip bir minber yaptılar; ondan sonra Hannâne[187] direği inledi; Rasul ve Sahabe o iniltiyi duydular. Allah rahmet etsin, esenlik versin; Mustafa o direğe apaçık sorular sordu, cevaplar aldı.

Hannâne direği, Peygamber'in ayrılığından akıllılar gibi inledi.

Peygamber, a direk dedi, ne istiyorsun? Direk, ayrılığından dedi, canım kan kesildi.

Bana dayanırdın, beni bıraktın da minbere çıktın, minberin üstünü dayanç edindin.

İstersen dedi Peygamber, seni bir hurma fidanı haline getireyim de doğudakiler de senden meyve dersin, batıdakiler de.

Yahut da o dünyada seni bir selvi haline soksunlar; ter ü taze ölümsüz bir halde kal.

Direk, ölümsüzlüğü sürüp giden hali isterim dedi. A gaflete dalan duy da bir sopadan daha aşağı olma bari.

O direği, kıyamet günü insanlar gibi dirilmesi için yere gömdü.

Bunu duy da bil ki Allah kimi çağırdıysa o, bütün dünya işlerinden vazgeçti, işsiz-güçsüz kaldı demektir.

Kim, Allah yönünden bir iş, bir güç sahibi olduysa oraya yol bulur, işten-güçten vazgeçer.

Fakat birisinin, sırlardan nasibi yoksa cansız bir varlığın inlediğine inanır mı hiç?

Bu da münafıklardan demesinler diye evet der ama kandırmak için der; candan-yürekten demez.

Cansızlar, Allah'ın "Ol" buyruğunu anlamasalardı bu söz dünyada kabul edilmezdi; onlar da varlık alemine gelemezlerdi.

[187] Olgun, a.g.e., s 1039. (Peygamber Efendimizin (sav) mihrabın yanındaki hurma direğine dayanarak hutbe irad ettiği yer)

"Şarih der ki:

"Her şey Rabbine, tesbih ve tahmid eder. Lakin ey insanlar; siz onların tesbihini anlamazsınız" (İsra/44), eşyanın tesbih etmekte olduğunu bu ayette beyan buyuruyor ve tesbihi insanların anlayamayacağı da bildiriliyor. İnsan, insan olmak ve cins ü nevice cemadatın gayrı bulunmak dolayısıyla onu anlamaması tabidir. Fakat Cenab-ı Hak bazı kullarına o tesbihi anlamak hassasını bahş eder ve o kul da o hassa ile o tesbihi fehmeyler. Eşyanın bu tesbihte bulunması için de kendilerine göre bir hayat ve idrakleri mevcuttur denmektedir. Demek ki eşyanın camid görünmesi bize karşı, bize göre bîrûh olan şeyler, Allah'ın indinde zîrûh imiş.[188]"

"Şarih der ki:

"Medine'de yapılmış olan ilk mescitte minber yoktu. Peygamber Efendimiz (sav), ayakta hutbesini okurken mihrap yanındaki bir hurma direğine dayanırdı. Hicretin 8. senesine kadar bu böyle idi. Cemaat çoğalınca mihraba uzak düşenler Peygamber Efendimizin (sav) yüzünü göremez oldular ve bu sebeple üç basamaklı bir minber yaptılar. Peygamber Efendimiz (sav) ilk defa minber üzerine çıkıp hutbesini okurken direkten bir inleme duyuldu. Mescitte bulunan herkes duydu. Efendimiz (sav) minberden indi, hurma direğinin yanına gitti, okşadı, kucakladı ve direk sustu. Bu mucize Buhari'de ve birçok güvenilir hadis kitaplarında yazılıdır. O sebeple bu direğe Hannâne Direği (Ağlayan Direk) adı verildi.[189]"

İnsanoğlu ibadetlerini yerine getirirken bazı faaliyetlerde bulunur. Kendisine farz olan amellerinin yapılış şekilleri, zamanları ve mahiyetleri baştan sona bellidir. Nafile ibadetler içinde faziletli olanları yapmak kendisinin Hz. Allah'a olan haklarındandır. İbadet etme yükümlülüğü. İbadet etmenin özü kalp ile yapılan sözlü ya da sözsüz ifadelerdir. Kimi zaman sesli olur kimi zaman sessiz. İnsanların zikirleri sesli yapıldığı takdirde duyulur. Peki ya Hz. Allah'ın yarattığı diğer canlı ya da cansızların zikri var mıdır, var ise zikir yaparlar mı ya da duyulur mu sorularının cevabı nedir? Bu konuda İslam âlimleri çeşitli beyanlarda bulunmuşlardır. İlk kaynak Kur'an olduğuna göre, ilk delil şöyledir:

[188] Olgun, Tahir, a.g.e., s 488.
[189] Can, a.g.e., s 29.

"Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O halîmdir, bağışlayıcıdır.[190]"

Dünyada yaratılan her ne var ise canlı ya da cansız Hz. Allah'ı zikreder. Bu kulak ile duyulabildiği gibi keşfi açık kişilerce de görülür. Peygamber Efendimiz'in (sav) bir mucizesi olan bu hal herkes tarafından görülür. Peygamberlerin mucizelerine iman etmek ibadetin temelini oluşturur. Allah hakkıdır.

"Cansız varlıkların tesbihte bulunması imkânsız değildir. Bilakis kâinatta olan şeylerdendir. "Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder." Yani, mükevvenatın (bütün yaratılanlar) zerreleri ve mahlukatın cüzleri Hz. Allah'ı onların söyledikleri her türlü noksanlıklardan tenzih eder. Ruhu olanlar Hz. Allah'ı lisanı ve lügatiyle teşbih eder. Bu akıl sahiplerinin anlayacağı türdendir. Cansızlar ise melekuti (ruhlar alemi lisanı) lisan ile tesbih eder. Nitekim Hz. Allah buyurur: "O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur." Yani her varlık yaratma ve terbiye nimetlerinden dolayı Hz. Allah'a hamd eder. "Ne var ki siz, onların tesbihini anlayamazsınız." Çünkü onların tesbihi sizin tesbihinizin cinsinden değildir.[191]"

Allah hakkı olarak nitelendirdiğimiz ibadet etme yükümlülüğü Veda Hutbesi'nde Hz. Allah'ı zikretmek, şirk koşmamak, itaat etmek ve sakınmak başlıkları ile ifade edilir:

"Hamd, Allah'a mahsustur. O'na hamd eder, O'ndan yardım ve bağışlanma diler, O'na tevbe ederiz.

Nefislerimizin şerrinden ve amellerimizin günahlarından Allah'a sığınırız. Allah'ın doğru yola ilettiğini saptıracak, saptırdığını da doğru yola iletecek yoktur. Allah'tan başka Tanrı olmadığına, O'nun tek ve ortağı bulunmadığına şehadet ederim. Ve yine şehadet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve Resul'üdür.

"Ey Allah'ın kulları! Size Allah'tan sakınmanız tavsiye eder ve O'na itaate sizi teşvik ederim."

"İyi biliniz ki, üç şey Müslümanların kalplerine kin ve kıskançlık sokmaz; Allah'a ihlas ile ibadet etmek, emir sahiplerine nasihatte bulunmak ve

[190] İsra 44.
[191] Bursevi, a.g.e., C. 2, s 167.

Müslümanların cemaatine (ki onlar dua ederlerse, duaları müstecab ve arkalarındakilere de şamildir) itikad ve salih amelde tabi olmak."

"Şu hâlde ey insanlar! Muhakkak ki şeytan, şu toprağınızda kendisine tapılmaktan bugünden sonra temelli olarak ümidini kesmiştir. Fakat siz, bunun dışındaki ufak tefek işlerinizde ona itaatte bulunursanız, bu da onu memnun edecektir. Dininiz hususunda ondan sakınınız."

"Sizlere, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız apaçık öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah'ın Kitab'ı ile Peygamber'inin Sünneti'dir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!"

"Haberiniz olsun ki, ben Havz'ın başında sizi dört gözle bekleyeceğim. Başka ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim. Sakın çok günah işleyip de yüzümü kara çıkarmayın."

Günümüz en temel insan hakları arasında yeni kuşak hakları ile isim bulan bir hak daha vardır ki İslam'da en başından beri bulunan bir insan hakkıdır. Çevre hakkı olarak isimlendirilen hak şu şekilde izah edilir:

"Çevre hakkı, mülkiyet hakkı ile çatışma halinde bulunmasına karşılık; birinci kuşak haklardan yaşam hakkı ve ikinci kuşak haklardan sağlık hakkı ile birbirini bütünleyici ve tamamlayıcı yakın bir ilişki içerisindedir. Çevre hakkı, yaşam hakkı bakımından vazgeçilmez nitelikte olup yaşam hakkının güvencesini oluşturur. Çünkü çevre hakkının konusu, yaşamın içinde gerçekleştiği "çevre"dir; amacı da insanoğlunun ve tüm canlı varlıkların hayatını idame ettirdikleri yer olan çevrenin korunması, iyileştirilmesidir. Yaşam hakkı, ancak insanın maddi ve manevi varlığını geliştirebileceği, hayatını sağlıklı bir şekilde sürdürebileceği koşullara sahip bir çevrede anlam ifade eder ve bu bakımdan çevreye yönelik her tehdit aynı zamanda yaşam hakkını da tehdit eder. Bu noktada çevre hakkı, yaşam hakkının gerçekleşebilmesi için bir ön koşul olarak kabul edilebilir.[192]"

Çevre hakkının konusunu oluşturan en temel insan hakkı olan yaşam hakkı ile olan bağlantısı kaçınılmazdır. Zira insan ancak çevre şartlarının yaşanır nitelikte olduğu bir ortamda ihtiyaçlarını giderebilir. Sağlıklı olması, emniyet içinde olması diğer etkenlerdir. Peygamber Efendimiz'in (sav) insanlara; insan dışındaki tüm canlı

[192] https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/155592

ve cansızlara nasıl davranılması gerektiği konularında türlü tavsiyeleri, emirleri vardır. Bu hadisler ışığında birçok İslam hukukçusunun hem hayvan hakları için hem de bitki yani çevre için birçok düzenleme yoluna gittiği görülür. Bu anlamda ilk çalışmayı yapan kişi İzzeddin b. Abdüsselam'dır.

"İslam hukukçuları arasında ilk defa İzzeddin b. Abdüsselam (ö. 660/1262), çevre hakkını teorik açıdan ele almıştır. İzzeddin b. Abdüsselam'ın mahlukat hakkı taksimine bakıldığında hak ile ifade etmek istediği, kulun görev ve sorumluluklarıdır. Bu anlamda kulların kendilerine, diğer hemcinslerine ve Allah'ın yarattıklarına karşı yerine getirmesi gereken sorumlukları bulunmaktadır. Hz. Peygamber ve sahabeden aktarılan rivayetlerde ağaç dikmeye özendirme, savaş ortamında bile yeşili korumanın istenmesi, ölü arazilerin ihyası vb. hükümler insan ve hayvan tüm canlıların faydasınadır.[193]"

Çevre hakkına riayet etmek her insanın sorumluluğudur. Zira yaratılmışların en şereflisi olan insan, yeryüzündeki halifelik vasfı dolayısıyla imar vazifesini layıkıyla yapmalıdır. Çevreyi korumak, temiz tutmak, zarar vermemek ve ihya etmek temel vazifelerdir. Bunu yapmak esasında kendisi için amaç ve zaruri ihtiyaç sayılan can, akıl, din, namus ile mal haklarını korunmak olacaktır. O sebeple de en temel insan hakları arasındadır. Veda Hutbesi'nde yaşam hakkı ile emir ve yasakları zikreden cümleler çevre hakkını da kapsar:

"Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol! Sizler muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. Amellerinizden sorguya çekileceksiniz. Ben tebliğde bulundum."

"Cahiliye devrinde güdülen kan davaları da tamamen kaldırılmıştır, ayaklarımın altındadır."

"Sakın benden sonra küfre dönüp de birbirinizin boynunu vurmayın!"

"Sizlere, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız apaçık öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah'ın Kitab'ı ile Peygamber'inin Sünneti'dir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!"

[193] http://i-sem.info/PastConferences/ISEM2016/ISEM2016/papers/10-ISEM2016ID314.pdf

“Kendinize zulmetmeyiniz.”

“Hiç şüphesiz ki sizler, mesulsünüz. Bu sebeple, burada bulunanlar bulunmayanlara (sözlerimi) tebliğ edip ulaştırsın.”

“Allah’a karşı en azılı düşman, kendisini öldürmek isteyenin dışındakini öldüren ve kendisini dövenden başkasını dövmeye kalkışandır.”

3.1.9. Hikâye 9

Nahivciyle (Dilbilgisinin konusu cümle yapısında uzman) gemici hikâyesi

Bir nahivci gemiye binmişti. O kendisine tapan kişi, oturduğu yerden, yüzünü gemiciye döndürdü.

Dedi ki: Hiç nahiv okudun mu sen? Gemici, hayır deyince, yarı ömrün hiçe gitti dedi.

Gemicinin gönlü kırıldı; öfkelendi, fakat hemencecik cevap vermedi; sustu.

Derken yel, gemiyi bir girdaba düşürdü; gemici, o nahivciye yüksek sesle seslendi:

Hiç yüzme bilir misin sen? Söyle: Nahivci, hayır a güzel cevaplar veren güzel yüzlü dedi.

Gemici, a nahivci dedi, bütün ömrün hiçe gitti; çünkü gemi girdaplarda batar-gider.

Şunu bil ki burada, mahvolmayı bilmek gerek, nahiv bilmek işe yaramaz. Yok olmuşsan hiçbir tehlike yok, dal suya.

Denizin suyu, ölüyü başında taşır; fakat adam diriyse denizden nasıl, ne vakit kurtulur?

Sen, insan huylarından öldün mü, sırlar denizi, seni başının üstünde taşır.

Halka, eşek adını takmışsın ama şimdi eşek gibi buz üstünde kalakaldın.

Dünyada zamanın allâmesi ol istersen. İşte şimdicek şu dünyanın yokluğunu gör, zamanın geçip gittiğini seyret hele.

Size, yok oluş nahvini öğretmek için, hikâye arasına, nahivcinin hikâyesini de katıverdik.

A yüce dost, fıkhın fıkhını da yok olmada bulursun, nahvini de sarfın sarfını da.

Nahiv bilgisine sahip bir alim ile gemicinin hikâyesindeki ilişkilere bakıldığında ilk akla gelen insan hakkı kişinin dokunulmazlığı olur. Zira kişi beden ve ruhu ile bir bütündür ve hiç kimse diğerinden üstün değildir. Herkes eşit olarak yaratılır. Üstünlük ancak takva iledir. Kişi kendisine sıkı sıkıya bağlı olan kişi hakları konusunda masumdur. Çünkü tüm özelliklerini kendisine Rabbi lütfeder. Hiçbir

halinin ve durumunun yaratanı ve asıl sahibi değildir. Kendisinin bu dünyadaki en büyük ve ilk sorumluluğu Hz. Allah'a karşıdır. Emirlerini yerine getirmek ve söylediklerini yapmak zorundadır. O sebeple de kişi başka bir kişinin onur ve haysiyetini yaralayan söz sarf edemez, aşağılayamaz, gıybet edemez, ayıbını yüzüne söylemez. Tüm bu kötü hareketler kendisine yasaklanan davranışlardır. Yaşam hakkına saldırıdır. İnsanların yaşam şartları, şekilleri, renkleri, cinsiyetleri ve çevre koşulları farklılık arz eder. Bu onların aşağılanma sebebi değildir. Gemicinin ilim tahsil etmemiş, gramerin konusu olan cümle yapısında uzman olmamış olması bir eksiklik değildir, Hz. Allah insanların şekillerine bakmaz, niyetleri doğrultusunda işledikleri amellerinin neticesi olan iyi ya da kötü davranışlarının sorgulanacağın bildirir. Dolayısıyla nahivcinin gemiciyi sadece kendisinden daha bilgisiz diye aşağılama hakkı yoktur. Saygı göstermek zorundadır.

Diğer dikkati çeken husus faydalı ilim tahsilidir. Ne olursa olsun dünyada uzmanlaşmış olduğunuz ilim dalı şayet sizi yaratılış gayenize götürmüyor ise boş ve faydasızdır. Hz. Mevlâna bu hususta açıkça ifade etmektedir ki; manayı doğru anlamadıktan sonra nahiv konusundaki bilgi boş ve faydasızdır. Çünkü denize karşı bir eylem gerçekleştirme ki seni boğmasın der. Âlim olduğun için avamı eşek gibi görmen şu anda seni buzun üstünde kayan eşekten farksız kılar. Yüzmeyi bilmemek seni boğar. Ama bu sadece bilginin görünüşteki halidir. Asıl sen tahsil ettiğin ilmi, kendine faydalı hale getirmediğin için kibirlisin. Denizde ölü olursan yani deniz ile mücadele etmez isen kurtulursun, insanlar içinde de Hz. Allah katında da kurtuluşa ermenin yolu tüm kötü huylarından arınmaktan, onları ıslah etmekten ve değiştirmekten geçer der. Sadece cümle ve kelime bilgindeki maharetin seni bu dünya işlerinde başarılı kılsa da ahiretini kazanmak için önceliğin kendini değiştirmendir der. Bu da ancak iman, salih amel ve ibadet ile mümkündür. İlim bu konuda kişinin yolunu aydınlatır ve yaratılmışların en şereflisi olma amacına hizmet eder. Hakk'ın rızasını kazanır. İnsanın en temel hakkı olan yaşam hakkı olmaz ise tüm bunları yapması da mümkün olmaz.

Şarih der ki:

"A yüce dost, fıkhın fıkhını da yok olmada bulursun, nahvini de sarfın sarfını da" bu beyti şu şekilde izah eder:

"Fıkıh "mefhum" (bir sözün veya kelimenin taşıdığı, ifade ettiği mana, anlam, kavram) ve nahiv "maksud" (söylenilmek, belirtilmek istenilen, kastedilen) ve sarf tebdil (değiştirme, değiştirilme, başka şekle sokma) ve tağyir (değiştirme, başka şekle sokma) manalarına gelir. Yani "Ey latif olan dostum, mefhumun mefhumunu ve maksudun maksudunu ve tebdilin tebdilini yoklukta ve kendi enaniyetinin terkinde bulursun." Zira mefhumun mefhumu anlamanın zübdesidir (bir şeyin en seçkin, en değerli kısmı); ve maksudun maksudu da neticesidir. Mesela alet, doğramacının maksududur; fakat bu maksud, dolap vesaire yapmak maksadıyla maksuddur. Dolayısıyla masnu (sanat mahsulü) olan şey, maksudun maksudu ve tahsil-i ilm-i hal cehlin tebdili içindir ve hal-i cehlin tebdili de idrak-i hakayık (gerçekler) içindir. Ve idrak-i hakayıka isal (ulaştırılma) edemeyen ilim ise beyhudedir.[194]"

Veda Hutbesi'nde yaşam hakkı ile insanların onur ve haysiyetleri şu şekilde teminat altına alınmıştır:

"Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol! Sizler muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. Amellerinizden sorguya çekileceksiniz. Ben tebliğde bulundum."

"Sakın benden sonra küfre dönüp de birbirinizin boynunu vurmayın!"

"Sizlere, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız apaçık öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah'ın Kitab'ı ile Peygamber'inin Sünneti'dir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!"

"Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez. Kanı da haramdır onun ve kimseye kardeşinin malı, gönül rızası olmadıkça helal olmaz. Kendinize zulmetmeyiniz."

"Ey insanlar! Rabbiniz bir, babanız da birdir. İslam dininde insanlar eşittirler. Hepiniz Âdem'in soyundansınız. Âdem ise topraktandır. Allah katında sizin en

[194] Konuk, a.g.e., s 266.

şerefliniz, O'ndan en çok sakınanınızdır. Arap'ın Arap olmayana üstünlüğü ancak takva iledir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol."

"Hiç şüphesiz ki sizler, mesulsünüz. Bu sebeple, burada bulunanlar bulunmayanlara (sözlerimi) tebliğ edip ulaştırsın."

"Allah'a karşı en azılı düşman, kendisini öldürmek isteyenin dışındakini öldüren ve kendisini dövenden başkasını dövmeye kalkışandır."

3.1.10. Hikâye 10

Ressamlık bilgisinde Rum ülkesi ressamlarıyla Çinli ressamların bahse girişmeleri

Çinliler, biz daha usta ressamız dediler; Rum ülkesi ressamları da bizim ustalığımız daha üstün davasına giriştiler.

Padişah, davanızda hanginiz haklısınız; anlamak için sizi sınamak isterim dedi.

Çin ressamlarıyla Rum ressamları huzura geldiler; Rum ülkesi ressamları, resim yapmayı daha iyi biliyorlardı.

Çinliler, bize bir oda ayırın, verin, bir oda da sizin olsun dediler.

Kapıları, birbirine karşı iki oda vardı; odaların birini Çinliler aldı, öbürünü Rumlular Çinliler, padişahtan yüz çeşit renkte boya istediler.

O yüce padişah da hazineyi açtı.

Her sabah, Çinlilere hazineden boyalar bağışlanmadaydı.

Rumlularsa ne resim işe yarar ne boya; pası gidermek gerek ancak dediler.

Kapıyı kilitlediler, duvarı cilalamaya koyuldular; gökyüzü gibi berrak, aparı bir hale getirdiler.

Yüzlerce renkten renksizliğe ancak bir yol var; renk buluta benzer, renksizlikse Ay'dır.

Bulutta bir ışık, bir parlaklık görürsen, bil ki o, yıldızdandır Ay'dandır, güneştendir.

Çinliler, resimlerini yapıp bitirince neşelerinden davul çalmaya koyuldular.

Padişah gelince, odada, aklı-fikri kapacak kadar güzel resimler gördü.

Ondan sonra Rumluların yanına geldi. Onlar, aradaki perdeyi kaldırdılar.

Çinlilerin yaptıkları resimler, nakışlar, odadaki cilâlanmış duvarlara vurdu.

Padişah, orada ne görmüşse burada, daha iyi göründü. Resimler, sanki gözleri, göz yuvalarından kapıyordu.

A babam, Rumlular, o sufilerdir ki boyuna tekrarlanacak dersleri, kitapları, hünerleri yoktur.

Ama gönüllerini cilalamışlar, hırstan, tamahtan, nekeslikten kinlerden arıtmışlardır.

Aynanın arılığı, gönlün vasfıdır; sonsuz şekiller, suretler, oraya vurur, orada görünür.

Gizliliğin sınıra sığmaz, surete bürünmez sureti, gönül aynasından parladı da yeninden, yakasından ışıdı, parladı Musa'ya.

O suret, göğe de sığmaz, Arş'a da ferşe de. Denize de sığmaz balığa da.

Çünkü bunlar sınırlıdır; sayıya sığar şeylerdir. Gönül aynasınınsa, bil ki sınırı yoktur.

Burada akıl ya susar ya yol azıtır, yiter-gider. Çünkü gönül ya odur yahut da odur gönül.

Gönül hem sayıya sığar hem sayısızdır; onun nakşından başka hiçbir nakış ebedî olarak kalmaz.

Ebede dek, yeniden yeniye nakışlar vurur gönle; onda perdesiz olarak görünür.

Gönüllerini cilalayanlar, kokudan da kurtulmuşlardır, renkten de. Her solukta, durmadan, dinlenmeden bir güzellik seyrederler.

Bilginin şeklini, kabuğunu bırakmamışlardır da gözle görüp inanma bayrağını yüceltmişlerdir.

Düşünce gitmiştir de aydınlığa kavuşmuşlardır; varlıklarını boğazlamışlardır da irfan denizi kesilmişlerdir.

Herkesin ürktüğü, kaçtığı ölüme bile acı-acı gülümserler,

Kimsecikler, onların gönüllerine bir zarar veremez; sedefe zarar gelir, inciye gelmez.

Ressamlık konusunda Rum ülkesi sanatçıları ile Çin ülkesi sanatçıları bir yarışa girişir. Ressamlık bir sanat faaliyetidir. İnsanın iç dünyasındaki hislerini aktarma şeklidir. Estetik, denge, ahenk ve güzellik kavramlarını ihtiva eden her türlü çalışmanın adı sanattır. İslam'da sanat anlayışı gerçek güzel olan Hz. Allah'ın tecellilerinin keşfi ve tebliği için olabilir. Gerçek yani mutlak güzel Hz. Allah'tır. "Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.[195]" ayeti en güzeli ifade eder. İnsan sadece en güzelin yarattığı bir kuldur. Kulun vazifesi hem görünür alemde hem de görünmeyen alemde bu en güzel olana ulaşmaktır. Allah hakkı olarak nitelendirilen bu hak için kulun vazifeleri bellidir. Sanat sadece bu vasıtalardan biridir. Estetik hassasiyetler taşır, ruhun daha da incelmesini sağlar ve kişiyi ruhi

[195] Mü'minun 14.

yönden besler ve geliştirir. İslami sınırlar içerisinde icrası mecburidir. Kişinin manevi şahsiyetinin geliştirilmesinin en güzel yollarından biridir. İfade biçimi olduğu için fikir hürriyeti bağlamında değerlendirmek ve o hakkın kıstaslarına tabii tutmak gerekir. Günümüz ifadesi ile bilim ve sanat hürriyetidir. Hikâyede anlatılan ressamlık hadisesi bu şekilde ifade edilir. Her insan canı olan manevi yaşantısını geliştirme, olgunlaştırma ve güzelleştirme hakkına sahip olduğundan sanat hakkına da sahiptir.

"Farklı dönem ve bölgelerde ortaya konmuş sanat eserleri çeşitli merkezi tezahürlerinde İslam'ın ruhu ile daima uyum içinde olmuştur. Bu bakımdan İslam sanatını "İslam dini ya da medeniyetinin en deruni yönünün kendi tarzında bir dışa vurumu" diye tanımlamak mümkündür. Sanatın özü olan güzellik İslami dille ilahi bir niteliktir. Zira, "Allah güzeldir, güzelliği sever" (Müslim, "İman", 147; İbn Mace, "Dua", 10). Bu anlayış İslam estetik duyarlılığının özünü oluşturan, İslam sanatının sürekli göz önünde bulundurduğu bir ilke olmuştur. Buna göre güzellik olgu ve olaylar dünyasındaki görünüştür; güzel varlıkları ve güzel şeyleri adeta bürüyen bir örtüdür; ancak Tanrı'da veya başlı başına ele alındığında batını bir güzelliktir. Kısaca güzellik, bu alemde tezahür eden bütün ilahi sıfatlar içinde Allah'ı en dolaysız biçimde hatırlatan ilahi bir niteliktir. Belki de bu güzellik tutkusundan dolayı İslam sanatında tezyinatın merkezi bir yeri vardır.[196]"

Sanat icra eden kişi bu görevini icra ederken kendine uygun alanlar seçer ve İslam'ın sınırları içerisinde eserler vücuda getirir. Müslüman bir sanatçı aynı zamanda bu icrası ile hem tebliğ vazifesini yerine getirmiş olur hem de Hz. Allah'ı zikretmiş olur. Bu açıdan bakıldığında iyiliği emretmek ve kötülükten men etmek vazifesini de yerine getirmiş olur. Fikir hürriyetine sahip her Müslüman gibi hem öğretir hem öğrenir.

Veda Hutbesi'nde yaşam hakkı içinde değerlendirilir ve Hz. Allah'a itaati ifade eder. Bilim ve sanat hakkının da fikir hürriyeti ana başlığı altında değerlendirilmesi gerekir:

"Ey Allah'ın kulları! Size Allah'tan sakınmanız tavsiye eder ve O'na itaate sizi teşvik ederim. Sözlerime hayır ile başlamak ister ve bundan sonra derim ki:

[196] Koç, Turan (2009), "Sanat", *DİA*, C. 36, s 90-93.

Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyin! Vallahi bilmiyorum, belki de bu seneden sonra burada sizinle bir daha buluşamayabilirim.

Sözlerimi iyice dinleyip ezberleyen kimseye Allah rahmet etsin! Belki anlayan, anlamayana iletip anlatır. Anlayan, belki kendisinden daha anlayışlı olana iletir."

"İyi biliniz ki, üç şey Müslümanların kalplerine kin ve kıskançlık sokmaz; Allah'a ihlâs ile ibadet etmek, emir sahiplerine nasihatte bulunmak ve Müslümanların cemaatine (ki onlar dua ederlerse, duaları müstecab ve arkalarındakilere de şamildir) itikad ve salih amelde tabi olmak."

"Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol! Sizler muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. Amellerinizden sorguya çekileceksiniz. Ben tebliğde bulundum."

"Sakın benden sonra küfre dönüp de birbirinizin boynunu vurmayın!"

"Sizlere, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız apaçık öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah'ın Kitab'ı ile Peygamber'inin Sünneti'dir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!"

"Hiç şüphesiz ki sizler, mesulsünüz. Bu sebeple, burada bulunanlar bulunmayanlara (sözlerimi) tebliğ edip ulaştırsın."

3.2. Beyitlerden Bazıları

3.2.1. Örnek 1

88. "Zekât verilmeyince bulut gelmez, yağmur yağmaz, zina yüzünden de etrafa veba yayılır."

Şarih bu beyit ile ilgili der ki:

"Bir hadis-i şerifte Efendimiz (sav) şöyle buyurur:

Beş suça karşılık beş ceza vardır.

1. Topluluk ahdini bozdu mu Allah onlara düşmanlarını musallat eder.
2. Allah'ın emirlerinden ayrı emirlerle hükmederlerse aralarında yoksulluk yaygınlaşır.
3. Ölçeği, teraziyi hileli ölçer, tartarlarsa ülkelerinde bitki bitmez, kıtlık olur.
4. Zekât vermeyecek olurlarsa beldelerine yağmaz."

Yine Hz. Muhammed (sav):

"Yağmur yağmadı mı bilin ki, insanlar zekâtlarını vermemişlerdir. Veba gibi bulaşıcı hastalıkların yayıldığını gördünüz mü zina rezaleti çoğalmıştır" buyurur.

Zekât, malı arındıran ve arttıran bir ibadettir. Fakir ve zengin insanlar arasında sevgi bağları doğurur ve kuvvetlendirir. Böylece sosyal bünyede çatlaklıklar azalır, tevhid teessüs eder. Zina kesin bir ifade ile haram ilan edilir.[197]"

Zekât müessesesi İslam'ın temel inanç kaidelerinden biridir ve Allah hakkıdır. Her Müslüman şartlarına haiz ise zekât vermek zorundadır. Zekât verebilmek için kişilerin özgürce çalışıp para kazanabilmeleri ve belirli şartlarda zengin olmaları da gerektiğinden kişinin çalışma hakkına ve mülkiyet edinme hürriyetine sahip olması icap eder. Her insan yaratılmışların en şereflisi olmaya layık olabilmek için kendi hizmetine verilen nimetleri elde etmek için çalışma hakkını Kur'an'dan alır. Hz. Allah her insana bu hakkı temel bir hak olarak tanır. Elde etme yollarını açıklar. İnsan bu hak ve yetkilerini rızaya uygun bir şekilde kullanır ise can ve mal varlığının kutsiyetini hak eder. Zekât sadece fertlerin şahsi sorumluluklarının gereği vicdani bir muhasebe değil aynı zamanda toplumsal açıdan fakirliği önleyici ekonomik bir tedbirdir. Zekât vererek insanlar arasında zengin-fakir, yaşlı-genç, dul-evli vb. sosyal

[197] Top, a.g.e., s 109.

statü farklılıkları kendiliğinden yerini, sevgi ve şefkate bırakır. İnsanlara yardım etmek her Müslümanın görevidir. Sosyal güvenlik hakları açısından da çok önemlidir. Zira insanlara yardım etmek sadece devletin sorumluluğu değildir. Her insan çevresindeki fakirlere zekât vererek bu görevini de ifa eder ve toplumsal refah seviyesinin yükselmesine, dünyanın daha yaşanılır bir yer olarak kalmasına yardımcı olmaya devam eder.

"Zekâtın, sırf Allah'ın emri olduğu için ifası gereken ve samimi niyeti gerektiren ibadet yönünün yanı sıra bireyde ve toplumda dini ve ahlaki değerleri yücelten, sosyal yapıyı güçlendiren, ekonomik hayata canlılık getiren birçok yararı vardır. Zekât, Kur'an'ın ifadesiyle fakirin hakkıdır, onu vermek "tathir" ve "tezkiye"yi (et-Tevbe 9/103), kişinin maddi ve manevi varlığını temizleme ve arıtmayı sağlar. Zengini cimrilik hastalığından, aşırı mal hırsından kurtarır; ona cömertlik ve kendi alın terinden bir pay verebilme, verilen nimete yine kendi cinsinden şükretme hasleti kazandırır. Toplumda sosyal dayanışmayı güçlendirir, devletin ulaşamadığı ihtiyaç sahiplerine uzanarak kardeşlik duygularını besler, fakiri onurunu incitmeden himayesine alır, sermayenin âtıl kalması yerine yatırıma yönelmesini sağlar.[198]"

Zina insanın kendisine zulümdür. Kişinin maddi ve manevi bedeni kutsaldır. İnsan İslam'a uygun bir biçimde dünyada varlığını sürdürdüğü müddetçe yaratılmışlar arasında en şerefli olma vasfını korur. Temel kural verdiği söze sadık kalması, inanç ve ibadet konularında Hz. Allah'a olan sorumluluklarını yerine getirmesidir. İnsanın özel hayatının gizliliği esastır ancak kuralları bellidir. Hiçbir fiil ve davranışı İslam'ın emir ve yasaklarına aykırı olamaz. Dolayısıyla kişilerin diğer cins ile olan münasebetlerinin sınırları, kapsamı, hakları ve sorumlulukları İslam'ın kurallarına tabidir. Bu anlamda aile konusu çok önemli bir yer iştigal eder. Çünkü kişinin özel hayatının gizliliği evlenme hakkını da barındırır. Her insan aile kurmak ve evlenmek hak ve hürriyetine sahiptir. Bu konudaki kriterlerde Kur'an ve Sünnet'te açıkça ifadesini bulur. Karı-koca hakları ayrıntıları ile izah edilir. Miras hukuku ve vasiyet konuları ancak meşru ilişkiler ile korunur ve dokunulmazdır. Zina hem kişinin kendi mahremiyetinin ihlalidir hem de toplumsal sonuçları açısından

[198] Erkal, Mehmet (2013), "Zekât", DİA, C. 44, s 197.

hüsrandır. Doğacak çocukların durumu, nesebin korunması ve miras konularında insanlar arasında büyük sorunları da beraberinde getirir. Yukarıdaki beyit zinayı emir ve yasaklara uymayan insanlara verilen bir belanın sonucu olarak verir. Kamu haklarının ihlalidir. Neticesi ise hastalıkların yayılmasıdır. Çünkü emir ve yasaklara uyulmamış, meşru aile kavramı hiçe sayılmıştır.

"Zinayı İslam dini de haram kılıp büyük günahlardan saymış ve bu suçu işleyenlere bazı dünyevi-cezai yaptırımlar öngörmüştür. Kur'an-ı Kerim'de zina kelimesi beş ayette geçer. Bunlardan birinde (İsra 32) zinaya yaklaşılmaması gerektiği, onun çirkin bir iş ve kötü bir yol olduğu belirtilir; ikisinde (Furkan 68; Mümtehine 12) zina şirk ve adam öldürme gibi büyük günahlar arasında zikredilir. Diğer iki ayette de (Nur 2-3) zina eden erkekle zina eden kadına yüzer sopa (celde) vurulması emredilir ve zina edenlerin ancak zina edenle veya bir müşrikle evlenebileceği vurgulanır.[199]"

Veda Hutbesi'nde Allah hakkı, çalışma hakkı, can dokunulmazlığı, miras ve özel hayatın korunmasına dair ilkeler şu cümleler ile yerini bulur:

"Ey Allah'ın kulları! Size Allah'tan sakınmanız tavsiye eder ve O'na itaate sizi teşvik ederim. Sözlerime hayır ile başlamak ister ve bundan sonra derim ki:

Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyin! Vallahi bilmiyorum, belki de bu seneden sonra burada sizinle bir daha buluşamayabilirim.

Sözlerimi iyice dinleyip ezberleyen kimseye Allah rahmet etsin! Belki anlayan, anlamayana iletip anlatır. Anlayan, belki kendisinden daha anlayışlı olana iletir."

"Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır."

"İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez."

"Ey Allah'ın kulları! Size Allah'tan sakınmanız tavsiye eder ve O'na itaate sizi teşvik ederim."

"Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Babasından başkasına mensubiyet öne süren veya efendisinden başkasını veli edinen; Allah'ın, meleklerin

[199] Esen, Hüseyin (2013), "Zina", *DİA*, C. 44, s 440.

ve bütün insanların lanetine uğrasın! Böylesinin ne tövbesi ne de adalet ve şehadeti kabul edilir."

"Şunu belirteyim ey insanlar! Kadınlarınızın sizde hakkı, sizin kadınlarınızda hakkınız vardır."

"Cahiliye devrine ait bütün faizler de kaldırılmıştır, ayaklarımın altındadır. Ancak ana paralarınız sizindir. Ne bundan fazlasını isteyip borçlulara zulmediniz, ne de hakkınızdan aşağı alıp mazlum duruma düşünüz. Allah, bundan böyle riba (faiz) yoktur diye hükmetmiştir. İlk kaldırdığım faiz de bizim, yani amcam Abbas bin AbdülMuttalib'e ait faizdir. Onun tümü kaldırılmış, hükümsüz sayılmıştır."

"Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez. Kanı da haramdır onun ve kimseye kardeşinin malı, gönül rızası olmadıkça helal olmaz. Kendinize zulmetmeyiniz."

"Allah'tan sakınınız! "İnsanların mallarını eksik vermeyin ve yeryüzünde fesat çıkartmayın."

"Ey insanlar! Allah, her mirasçının, mirastaki payını belirlemiştir. Mirasçıya vasiyet yapılamaz. Vasiyet üçte birden fazlasında olmaz. Çocuk döşeğe (babaya) aittir. Zina edenin cezası, taşlamadır. Babasından başkasına mensubiyet öne süren veya efendisinden başkasını veli edinen, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğrasın. Böylesinin ne nafile ne de farz ibadeti kabul edilir."

3.2.2. Örnek 2

269. "İki çeşit arı da bir çiçeği emdi, fakat bundan zehir peydahlandı, öbüründen bal.
270. İki çeşit ceylan da ot otladı, su içti; birinden fışkı meydana geldi, öbüründen halis misk.
271. İki çeşit kamış da bir sudan kandı; fakat biri bomboş, öbürüyse şekerle dolu.
272. Bu çeşit yüzbinlerce birbirine benzeyenleri seyret de aralarındaki yetmiş yıllık farka dikkat et."

"Bu beyitlerde insan; arıya, ahuya ve kamışa benzetilmektedir. Arıların bal yapanı mevcut olduğu gibi sadece sokanı da vardır. Ahulardan da misk göbeğine sahip olanlar olduğu gibi mahrum olanları da vardır. Kamışlarda içi şeker olanı ve olmayanı vardır. Dikkat edilecek husus bunların hepsinin nevilerinin ayrı cinslerinin aynı olmasıdır. İnsanlar da şekil, suret ve tabii ihtiyaçları açılarından birbirlerine benzemektedirler fakat mana ve hakikatleri açısından ayrılırlar. Onun için sadece dış görünüşe bakarak kimseyi mümin ile kafir ya da avam ile seçkin demek ve mukayese etmek doğru olmayacaktır.[200]"

Şarihin ifadeleri doğrultusunda kişinin en temel insan hakkı olan dokunulmazlığının ifade edildiği görülür. Zira insan Hz. Allah tarafından yaratılmışlar arasında en seçkin, en şerefli varlıktır. Kendisine halifedir. Halifelik vasfının en önde gelenleri Peygamberlerdir. Tebliğe konu olan iman ve amel konuları vahye dayanır. Vasıta ise elçilerdir. İnsan yaratılışına ne kadar uygun hareket edeceğini kendisine tebliğ edilenler sayesinde öğrenir. Fıtri kodlarını tanımak için ilk şart hür ve akıllı olmasıdır. Çünkü iletilen konular evrenseldir, tüm insanlığadır. Temelinde selamet, huzur ve barış olan İslam'ın emir ve yasaklarının kaynağı Kur'an ve Sünnet'tir. Vurgulanan ana konulardan biri de insanların doğdukları andan itibaren eşit oldukları, hiçbir ırk, cinsiyet, renk, din ya da başka etnik unsurlar ile kıyaslanmaması gerektiğidir. Birçok ayette insanların birbirleri hakkında gıybet etmeleri kesin bir ifade ile yasaklanmıştır. Yalan söylenmez, başkalarının ayıbı araştırılmaz. Düşünme hürriyeti ve hakkını kendisini selamete

[200] Olgun, a.g.e., s 203.

çıkaracak şekilde kullanan bir insan neyin yararına neyin ise zararına olacağını mutlaka bulur. Yapıp yapmamak nefsi ile alakalıdır. Dolayısıyla yukarıdaki beyitlerde Hz. Mevlâna aynı cins hayvanların farklı özellikleri ile insanı düşünmeye sevk eder. İnsanların görünüşleri ile karar vermenin yanlış olduğunun tespitini ister. Bu hususta ayetler ve hadislerin hatırlanmasını ister. Günümüz insan hakları arasında, şahsi ve manevi hürriyetler başlığı altında, kişinin dokunulmazlığı, eşitliği, ayrımcılık yasağı ile yerini bulur. Ayrıca fikir hürriyeti ve hakkı vardır. Veda Hutbesi'nde tüm haklar ile ayet ve hadislere işaret eden cümleler şöyledir:

"Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi?"

"Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez."

"Cahiliye devrine ait her şey ayaklarımın altındadır, hükümsüzdür."

"Ey Allah'ın kulları, size Allah'tan sakınmanızı öğütlerim. Size O'na itaati tavsiye ederim. Sözlerime en iyisiyle başlamak isterim."

"Benden sonra, birbirini boğazlayan kafirler olmayın. Size öylesini bırakıyorum ki, sımsıkı sarılırsanız asla sapıtmazsınız: Allah'ın kitabı ve Peygamber'inin sünneti. Size iletmiş bulunuyor muyum? Allah'ım, sen tanık ol."

"Ey insanlar! Rabbiniz bir, babanız da birdir. İslam dininde insanlar eşittirler. Hepiniz Âdem'in soyundansınız. Âdem ise topraktandır. Allah katında sizin en şerefliniz, O'ndan en çok sakınanınızdır. Arap'ın Arap olmayana üstünlüğü ancak takva iledir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol."

"Haberiniz olsun ki, ben Havz'ın başında sizi dört gözle bekleyeceğim. Başka ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim. Sakın çok günah işleyip de yüzümü kara çıkarmayın."

3.2.3. Örnek 3

302. "Yaşayan bir insanın ağzına bir çöp girse, onu çıkarınca dincelir, rahat eder ancak.

303. Binlerce lokmanın arasında ağza bir çöp girdi mi yaşayan kişinin duygusu hemen anlar onu.

304. Dünya duygusu, bu dünyanın merdivenidir, din duygusuysa gönlün merdiveni.

305. Bu duygunun sağlığını hekimden arayın; o duygunun sağlığını sevgiliden."

Şarih der ki:

"Bu duygunun sağlığını hekimden arayın, o duygunun sağlığını sevgiliden, beytinde, "Tedavi edilin ey Allah kulları, çünkü Allah hiçbir dert vermemiştir ki onun devasını da vermesin; ancak bir dert vardır ki dermanı yoktur; o da ihtiyarlık" hadisine işaret edilmektedir (Cami, I, 109). Bedeni hastalıklar hekimin tedavisiyle geçer; din ve iman hastalıkları da kâmil mürşidin, Kur'an'ı, hadisleri, inanç ve amellerin yollarını, yordamlarını bildiren zatın keremiyle, ona uymakla sıhhat bulur. Nitekim bundan sonraki beyitlerde de bu mazmun izah edilmektedir. Sevgiliden maksat Habibullah olan Hz. Muhammed'dir (sav).[201]"

İnsanların günümüz insan hakları adı ile sağlık hakkı ve öğrenme ile öğretme hakkı en temel haklarıdır. Bu hakların kullanımı ve uygulanması için devletin pozitif yükümlülüğü olduğu kadar kişilerin şahsi sorumlulukları da vardır. Öncelikle insan kendini tanımanın ilim tahsil etmekten geçtiğinin önemini anlamalıdır. Sonra da kendisi için önemli olan bedeni ve ruhi ihtiyaçlarını temin etme yoluna gitmelidir. Bir insanın en temel ihtiyacı insanlık onur ve haysiyetine yakışır bir şekilde yaşamaktır. Bunun için de temel şart hür olması ve sağlıklı olması olacaktır. Şayet hasta ise ve tedavi olamıyor ise de devletin bu konuda üzerine düşen görevi yerine getirmesini isteme hakkı olduğunu bilmesidir. Bu da belli oranda ilim tahsil etmekten geçer.

[201] Gölpınarlı, a.g.e., s 65.

"İslam'da devletin temel vazifeleri sağlık hizmetleri, savunma ve eğitim gibi, kamu hizmetleridir. Özellikle dar gelirli ve yoksul kimselere sağlık hizmetlerinin sunulması önemlidir. Sağlık hakkı ile kastedilen budur. Bu konuda İslam dini sağlığın korunmasını emretmiş, sağlığı bozan iş ve davranışları yasaklamıştır. Mesela bir hadis şöyledir: "Allah'tan korkan (helal kazanan ve onun rızası dairesinde sarf eden) için zengin olmakta mahzur yoktur. Sıhhat ise Allah'tan korkan için zenginlikten daha hayırlıdır. Nefsin rahatı Allah'ın bir nimetidir (Mace, Ticarat,1). "Temizlik imanın yarısıdır (Müslim, Taharet,1).[202]"

İslam'da temizlik ve sağlık konuları hakkında daha birçok hadis vardır. Kişinin can dokunulmazlığı demek olan en temel insan hakkı için, beden ve ruh sağlığının da dokunulmazlığı esastır. Çünkü insan beden ve ruhu ile bir bütündür. Bütünün bir parçasına zarar vermek diğer parçaları da olumsuz etkileyeceğinden dikkat etmek insanın temel vazifesidir. Bu anlamda devlet özellikle de ihtiyaç sahibi olanların sağlık ve öğrenim haklarında mutlaka yardımcı olmalıdır. Kişiler de talep etmelidir.

İnsanların okuma, öğrenme, öğrendiklerini aktarma ve kendilerini bu yönde geliştirmek için okullara gitme hakları vardır. Kişinin en değerli varlığı olan ruhi gelişiminin tamamlanması için şarttır. İnsanlar hem dünyaya dair bilgilerini hem de ahirete dair bilgileri edinme haklarına sahiptirler. Bu konu Müslümanlar için bir görevdir. Zira Kur'an'ın ilk ayeti "Oku" emri ile başlar. Emrin temel amacı insanı hem dünya hem ahiret hayatı için elzem olan bilgiler konusunda araştırmaya sevk etmektir. Öğrenmeyi, okumayı teşvik eden birçok ayet vardır:

"Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar. Şüphesiz Allah üstündür, çokça bağışlayıcıdır.[203]"

"De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!" Doğrusu ancak akıl izan sahipleri bunu anlar.[204]"

İlmin daha doğru ifade ile öğrenmenin İslam dünyasındaki önemi çok büyüktür. Birçok ayette şu ifadelere rastlanır, tefekkür etmezler mi, akletmezler mi, düşünmezler mi vb.

[202] Armağan, a.g.e., s 192.
[203] Fatır 28.
[204] Zümer 9.

"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" ifadesindeki "bilme"den maksat, bu ayetler bağlamında öncelikle, yalnız zor durumda kalındığı zaman değil, her zaman Allah'ı bilip tanımayı (marifetullah), bu irfan sayesinde yaratılmışlara kul olmaktan kurtulup Yaratana kul olmanın önemini kavramayı ifade eder. Bununla birlikte "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" cümlesi, daha genel olarak –hangi konuda olursa olsun– ilmin yani doğru bilginin Allah katında mutlak bir değer olduğuna işaret eder. Esasen iman da ilim sayesinde kazanılır. Nitekim kaynaklarda ilim, "bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, gerçekle örtüşen inanç" (itikad) şeklinde tanımlanır (Ragıb el-İsfahani, el-Müfredat, "İlm" md.; Cürcani, et-Ta'rifat, "el-İlm" md.). Kur'an-ı Kerim'de gerek dini gerekse din dışı konularla ilgili olarak ilim kelimesi ve türevlerinin 750 defa geçmesi, bilginin ve bilme faaliyetinin önemine işaret eder. Kendisini de Allah'tan gelmiş bir bilgi olarak tanıtan Kur'an (Bakara 2/120), "Rabbim, ilmimi arttır!" diye Allah'a dua etmemizi öğütler. Hz. Peygamber de ilmi övmüş ve teşvik etmiştir (Tirmizi, "İlim", 19). Âlimleri Peygamberlerin varisleri olarak gösteren hadis (Buhari, "İlim" 10), bilginin değeri yanında ilim adamlarının, bilgilerini insanlığın hayrına kullanmakla sorumlu olduklarına da işaret eder. Buna göre, ilim bizatihi bir değer olsa da birçok hadiste ilmin amelle bütünleşmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır (mesela bk. Müslim, "ez-Zikir ved'du'a", 73; İbn Mace, "Mukaddime" Dua", 2, 3). Şu hâlde davranış ve uygulama planında olumlu sonuçlar doğurmayan veya kötülüklere alet edilen bilgi, kıymeti bilinmemiş, şükrü eda edilmemiş bir nimet olup ayrıca sorumluluğu gerektirir. Nitekim bir hadiste, sadece basit dünyevi emellere ulaşmayı amaçlayan ve bu suretle bilgisini kötüye kullananlar "erdemsiz bilginler" diye anılmıştır (Darimi, "Mukaddime", 29, 34; İslam'da ilmin yeri ve Müslümanların

bilime katkıları konusunda bilgi için bk. İlhan Kutluer, "İlim", DİA, XXII, 109-114).[205]"

O sebeple de Müslüman mutlaka ilim tahsil etmelidir ki kendini ve en önemlisi de Yaratacı'sını tanısın. Böylelikle selamete ermenin vasıtalarını bulsun. Her kim bedeni hastalanınca nasıl hekime gidiyor ise kendisinin ölümsüz kısmı olan ruhu için de en önemli kaynakları, ilim adamlarını aramalı ve bulmalıdır. Âlimler Peygamberlerin varisleri olduklarına göre bu konudaki en bilgili kişileri bulmak ve ilim tahsil etmek, insanın yaşam hakkına hizmetidir.

Günümüz insan hakları olarak, manevi hürriyetler başlığı altında fikir hürriyeti ve hakkı ile öğrenme ve öğretme hakkı olarak ifadesini bulur. Ayrıca iktisadi ve sosyal haklar başlığı altında sağlık hakkının varlığından söz edilir. Veda Hutbesi'nde sözü edilen bu haklar şu cümleler ile açıklanır:

"Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol! Sizler muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. Amellerinizden sorguya çekileceksiniz. Ben tebliğde bulundum."

"Allah'tan sakınınız! "İnsanların mallarını eksik vermeyin ve yeryüzünde fesat çıkartmayın."

Ey Allah'ın kulları! Size Allah'tan sakınmanız tavsiye eder ve O'na itaate sizi teşvik ederim. Sözlerime hayır ile başlamak ister ve bundan sonra derim ki:

Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyin! Vallahi bilmiyorum, belki de bu seneden sonra burada sizinle bir daha buluşamayabilirim.

Sözlerimi iyice dinleyip ezberleyen kimseye Allah rahmet etsin! Belki anlayan, anlamayana iletip anlatır. Anlayan, belki kendisinden daha anlayışlı olana iletir."

"Sakın benden sonra küfre dönüp de birbirinizin boynunu vurmayın!"

"Sizlere, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız apaçık öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah'ın Kitab'ı ile Peygamber'inin Sünneti'dir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!"

[205] https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Zümer-suresi/4066/8-9-ayet-tefsiri

“Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir.”

“Hiç şüphesiz ki sizler, mesulsünüz. Bu sebeple, burada bulunanlar bulunmayanlara (sözlerimi) tebliğ edip ulaştırsın.”

3.2.4. Örnek 4

338. “Ben Musa dinine sığınağım, o dine arkayım ben diye yüzbinlerce inanmış mazlumu öldürttü gitti.”

Kişilerin yaşam hakları dokunulmazdır. Hiç kimse diğerinin canına haksız yere zarar veremez. Aksi halde cezasını mutlaka çeker. Kişilerin şahsi hürriyetleri başlığı altında yaşam hakkı en önemli haktır.

Veda Hutbesi’nde yaşam hakkı, kişininin dokunulmazlığı ile eşitlik hakkını en iyi şekilde ifade eden iki cümle bu konuya açıklık getirmektedir.

“Ey insanlar! Kanlarınız (yaşama hakkınız), mallarınız, haysiyet ve şerefleriniz Rabbinizle buluşacağınız güne dek, bu ayda, bu yerde, tıpkı bugününüz gibi, birbirinize haramdır (birbirinize karşı korunmuştur). Acaba size olayı bildirmiş bulunuyor muyum? Allah’ım, sen tanık ol” demek suretiyle hayat hakkını açıkca belirtildiğinden, herkesin insan olması hasebiyle mü’min ya da kâfir, yaşlı ya da genç, zengin ya da fakir ya da her ne şart adı altında olursa yaşam hakkı elinden alınamaz.

“Ey insanlar! Rabbiniz bir, babanız da birdir. İslam dininde insanlar eşittirler. Hepiniz Âdem’in soyundansınız. Âdem ise topraktandır. Allah katında sizin en şerefliniz, O’ndan en çok sakınanınızdır. Arap’ın Arap olmayana üstünlüğü ancak takva iledir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah’ım sen şahit ol.”

“Cahiliye devrinde güdülen kan davaları da tamamen kaldırılmıştır, ayaklarımın altındadır.”

“Taammüden adam öldürmenin cezası, kısastır. Taammüden öldürmeye benzeyen cinayet, sopa ve taşla öldürmedir. Cezası, yüz devedir. Kim daha fazlasını isterse, o cahiliye insanlarındandır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah’ım sen şahit ol!”

“Sakın benden sonra küfre dönüp de birbirinizin boynunu vurmayın!”

“Hiç şüphesiz ki sizler, mesulsünüz. Bu sebeple, burada bulunanlar bulunmayanlara (sözlerimi) tebliğ edip ulaştırsın.

Allah’a karşı en azılı düşman, kendisini öldürmek isteyenin dışındakini öldüren ve kendisini dövenden başkasını dövmeye kalkışandır.”

“Allah’tan sakınınız! “İnsanların mallarını eksik vermeyin ve yeryüzünde fesat çıkartmayın.”

3.2.5. Örnek 5

382. "O gönüllere gönül kesilenin haberlerinden birini duy, hani "Namaz ancak gönül huzuruyla tamamlanır", der."

Şarih der ki:

"Bu hadis esasen (La salate illa bi huzuril kalb) şeklinde ve "Namaz ancak kalp huzuru ile olur" mealindedir. Kalp huzuru olmadan kılınan namazın kemali bulunmaz ve öyle namaz, tam hakiki bir namaz olmaz manası murat edilmiştir.[206]"

İnsanın yaşam hakkı, bedeni ve ruhu ile bir bütündür. İkisinin de dokunulmazlığı esastır. Şayet ruhuna yaptığı hizmet ile İslam'ı seçmiş bir Müslüman ise artık vazifeleri de vardır. İlk vazifesi Hz. Allah'a ibadettir. Nafile olan ibadetler olduğu gibi farz olanlar da vardır. Müslüman kendini ne kadar ilim sahibi yapar ve Hz. Allah'ı bilme yolunda ne kadar çok çaba harcar ise bilir ki farz ameller kendisi içindir. Zira Hz. Allah'ın hiçbir şeye hiçbir zaman ihtiyacı yoktur. Münezzehtir. Yaptığı her amelin karşılığı ahirette mutlaka verilir. Namaz da bu farz amellerdendir. Bu yönü ile Allah hakkıdır. İbadet etme görev ve hakkıdır. Kul kendisine tebliğ edilen dinin gereklerini yerine getirme hürriyetine sahiptir. Bu onun insan hakları içerisinde kişinin dokunulmazlığı ile alakalıdır. Din ve vicdan hürriyetinin tezahürüdür. Veda Hutbesi'nde bu haklar şu cümleler ile açıklanır:

"Nefislerimizin şerrinden ve amellerimizin günahlarından Allah'a sığınırız. Allah'ın doğru yola ilettiğini saptıracak, saptırdığını da doğru yola iletecek yoktur. Allah'tan başka Tanrı olmadığına, O'nun tek ve ortağı bulunmadığına şehadet ederim. Ve yine şehadet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve Resul'üdür.

Ey Allah'ın kulları! Size Allah'tan sakınmanız tavsiye eder ve O'na itaate sizi teşvik ederim."

"Sözlerimi iyice dinleyip ezberleyen kimseye Allah rahmet etsin! Belki anlayan, anlamayana iletip anlatır. Anlayan, belki kendisinden daha anlayışlı olana iletir."

"Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır."

[206] Olgun, a.g.e., s 258.

“Şu hâlde ey insanlar! Muhakkak ki şeytan, şu toprağınızda kendisine tapılmaktan bugünden sonra temelli olarak ümidini kesmiştir. Fakat siz, bunun dışındaki ufak tefek işlerinizde ona itaatte bulunursanız, bu da onu memnun edecektir. Dininiz hususunda ondan sakınınız.”

“Sizlere, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız apaçık öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah’ın Kitab’ı ile Peygamber’inin Sünneti’dir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah’ım sen şahit ol!”

3.2.6. Örnek 6

529. "Aslında bu dünya, sizin canlarınıza bir hapishanedir; haydin o yana gidin, orasıdır ovanız sizin."

Şarih der ki:

"Cesedimiz ruhumuzun kafesidir. Ruh cesette olduğu sürece hapis hayatı yaşamaktadır. Çünkü cesedimiz, binlerce bağ ile dünyaya bağlanmıştır. Cesedin bağları büyük ölçüde ruhu da bağlar. Ruhlar, yeme, içme, çalışma, istirahat etme ve uyuma gibi zaruret bağlarının yanı sıra, nefsin istekleri olan mal, evlat, şan-şöhret ve şehvet hırsı gibi bağlarla da dünyaya sımsıkı bağlı vaziyette, bir nevi esaret ve hapis hayatı yaşarlar. İnsan, kendisini her yönden sıkı sıkı saran bu bağlardan kurtulduğu ölçüde hürriyetine kavuşur. "Ölmeden evvel ölen" yani nefislerini öldürüp gayrı meşru isteklerden arınanlar, dünyada iken de ruhi hürriyete kavuşmuş kişilerdir. Onlar nebilerle, velilerle hemhal olurlar, onlarla birlikte ruhun sükûnet ovasında mutlu yaşarlar. Sen de artık atını bu mutluluk ovasına yönelt, Kur'an'da "Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek birçok uygun yer ve imkân bulacaktır. Kim Allah ve Resulü uğrunda hicret ederek yurdundan çıkar da sonra ölüm onu yolda yakalarsa artık onun mükafatını vermek Allah'a aittir; Allah daima günahları örtmektedir, engin rahmet sahibidir.[207]" ayetinde tarif edilen bu bereket kaynayan uçsuz bucaksız mutluluk sahralarına sür. Orası, Allah'ın rıza katıdır ve sırf huzurdur.[208]"

Hz. Mevlâna kişilere bir yön ve mekan tarif etmektedir. Gözle görülenden ziyade görülmeyen aleme yolculuğu tarif eder. Yolculuğun bereketli, huzurlu ve mutlu geçmesi için de yapılması gerekeni söyler. Can, beden ve ruh ile bir bütündür ancak ölümsüz olan ruhtur. Bedenler bir gün çürüse de ruh her daim yaşar. Diriltileceği günü imanın esaslarına uygun bir hayat sürmüş kişinin ruhu ancak huzur içinde bekler. İnsanın bu anlamda ruhunun huzur bulması için yapacağı en önemli şey şayet yaşadığı yerde dininin hükümlerini yaşayamıyor ise orayı terk etmesi gerekliliğidir. Bu fiziki anlamda bir zorunluluktur. Çünkü insanın hayatı tehlikede ise zaten din hürriyetinden de bahsetmek mümkün olmaz. Kişilerin beden ve ruh

[207] Nisa 100.
[208] Top, a.g.e., s 329.

dokunulmazlıkları için temel şart emniyet içinde olmaktır. Bu da onun seyahat etmesi ile birebir bağlantılıdır. İslam'da kişiler yurt içi ve yurt dışı seyahat hakkına sahiptirler. Seyahat etmeleri birçok ayette tavsiye edilir.

"Senden önce de şehir halkı içinden seçip kendilerine vahyettiğimiz kişilerden başkasını Peygamber göndermedik. İnkarcılar yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmediler mi? Sakınanlar için ahiret yurdu elbette daha iyidir. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?[209]"

"Yeryüzünü sizin için kullanışlı hale getiren O'dur. Üzerinde dolaşın ve Allah'ın rızkından yiyip için; (ama unutmayın ki) dönüş yalnız Allah'adır.[210]"

Seyahat etme hakkı ve hürriyeti insanların ticari faaliyetlerde bulunmasına, uluslararası iletişim ve ekonomik anlamda girişimlerine de imkân sunacağından, kamu yararı, hastalık veya hâkim kararı olmadan kullanmaları sınırlandırılamaz. Bu beyit kişinin hem ruhunun selameti için ehil olan kişileri arayıp bulmasını hem de rızkını helal yoldan temin etmek için başka ülkelere serbestçe gitmesi haklarını ifade eder. Günümüzde seyahat ve yerleşme hürriyeti şahsi hürriyetlerden olup, eğitim hakkı da manevi hürriyetler arasında yer alır. Kişinin haklardan istifade edebilmesi için öncelikle canının emniyette ve dokunulmaz olması şarttır. Efendimiz (sav) son sözlerini en kutsal mekânda, en kutsal zamanda tüm insanlığa yaparken kişilerin bu sözlerini birbirlerine mutlaka aktarmalarını emreder. Tebliğ sorumluluğu yükler ve seyahat özgürlüğü de verir. Aksi halde herkes buraya gelsin ve sizden öğrensin lafzı da olur idi. Alemlere rahmet olan Peygamber'imiz (sav) insanlara asla eziyet etmez. O sebeple de insanın yararına olan her hususu herkes bilsin istedi ve bu görevi herkese verdi. Veda Hutbesi'nde bu haklar şu şekilde yer bulur:

"Ey Allah'ın kulları! Size Allah'tan sakınmanız tavsiye eder ve O'na itaate sizi teşvik ederim. Sözlerime hayır ile başlamak ister ve bundan sonra derim ki:

Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyin! Vallahi bilmiyorum, belki de bu seneden sonra burada sizinle bir daha buluşamayabilirim.

Sözlerimi iyice dinleyip ezberleyen kimseye Allah rahmet etsin! Belki anlayan, anlamayana iletip anlatır. Anlayan, belki kendisinden daha anlayışlı olana iletir."

[209] Yusuf 109.
[210] Mülk 15.

“Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah’ım sen şahit ol!”

“Sizlere, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız apaçık öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah’ın Kitab’ı ile Peygamber’inin Sünneti’dir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah’ım sen şahit ol!”

“Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz.”

“Hiç şüphesiz ki sizler, mesulsünüz. Bu sebeple, burada bulunanlar bulunmayanlara (sözlerimi) tebliğ edip ulaştırsın.”

3.2.7. Örnek 7

677. "Gül solup gül bahçesi harap olduktan sonra gülün kokusunu neden duyabiliriz? Gülsuyundan dediler."

Şarih der ki:

"Yahudi vezirin müritleri, vezirin ölümünden sonra birini onun yerine geçirmek istediler. Ölüyü güneşe, vuslata ve güle benzettiler. Güneş battıktan sonra kandil yakılmak, ayrılık zamanı vuslatı hatırlamak için yadigara bakılmak, gül mevsimi geçince onun kokusunu gül suyundan koklamak lazım geldiğini söylediler. Ey beyler, hanginiz vezirin naibi iseniz yerine geçsin. Ona nispetle kandil, yadigâr ve gül suyu gibi olsun dediler. Hz. Mevlâna burada ve bu münasebetle bir nükteyi anlatmak ve halife yerine geçtiğinin aynıdır meselesini izah etmek için devam ediyor."[211]

Yahudi padişahın Hristiyanları öldürmek için aralarına gönderdiği vezirin sonu ölümdür. Başından geçen hadiseler neticesinde kendini öldürmüş ve yerine geçmeleri için de on iki beye farklı farklı inanç sistemleri ile ameller içeren on iki tomar vermiştir. Her birine kendisinin vekili olduğunu, tomarda yazılı olan inanç ilkelerinin hak olduğunu, kendisine karşı gelen her kim olur ise boynunun vurulmasını emreder. Dolayısıyla her bey kendini vezirin yerine geçecek bey olarak görür. Hikâye buraya kadar gelir ve neticede Yahudi padişahın amacı gerçekleşir. On iki bey birbirlerine savaş açar, herkesin ölümüne sebep olurlar. Hristiyanların ölümü Yahudi padişahının istediğidir.

Müslüman bu dünyada sadece kendisi için yaşamaz. En önemli vazifelerinden biri çevresindeki insanlar ile barış, emniyet ve saygı çerçevesinde yaşam koşullarına olumlu katkılarda bulunmaktır. Bu anlamda iyilikleri söylemek ve yapmak zorundadır. Topluluk içinde yaşayan insanlar kendilerini yönetenleri seçme hakkına sahiptirler. Onlardan temel istekleri yöneticilik görevlerinde olan kişilerin ehliyet ve liyakat sahibi olmalarıdır. Bu beyit Müslümanlara haklarını hatırlatır. Her Müslüman kendini yönetecek kişilerin öncelikle "adaletle" hükmetmesini istemek hakkına sahiptir.

[211] Olgun, Tahir, a.g.e. s 406

"İslam hukukunun tatbik edilmesinden bütün Müslümanlar mesuldür. Bu husus İslam devlet idaresinin temel esaslarındandır. Bu konuda çeşitli ayetler vardır:

"Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın.[212]"

"Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin.[213]" Ümmet adaletin tatbikatından mesuldür. Ancak gittikçe gelişen, büyüyen hele zamanımızda milyarlara ulaşan Müslümanların doğrudan doğruya adaletin tatbikine nezaret etmeleri imkansızdır. Bu sebeple, temsilci seçmek zaruret haline gelmiştir. Bu neticeyi zamanız İslam hukukçuları tartışmasız kabul etmektedir.[214]"

Görülüyor ki insanlar aralarında bir sözleşme yaptıkları zaman bu kararlarından haklı ve meşru bir sebep olmaksızın vazgeçemezler. Bu konuda tefsirde denir ki:

> "Sözleşmeler" diye tercüme edilen ukûd, akd (akid) kelimesinin çoğuludur. Akit sözlükte "ipin iki ucunu birbirine bağlamak, bir şeyin kenarlarını toparlamak, sağlam bağ ve düğüm" gibi anlamlara gelir. İslam hukuk terimi olarak akit, günümüz hukuk terminolojisinde olduğu gibi "hukuki bir sonucu meydana getirmek üzere karşılıklı iki iradenin birbirine uygun olarak açıklanması"nı ifade etmenin yanı sıra, yer yer (vasiyet gibi) tek taraflı hukuki işlemleri belirtmek için de kullanılır ki, bu geniş anlamıyla akit, "hukuki işlem" ile eş anlamlıdır. İç, dış, özel ve kamu alanlarında yapılan sözleşmelerin bağlayıcılığı çağdaş hukukun ilkelerinden biridir. Asırlarca önce Kur'an-ı Kerim, tarafların dini ve etnik aidiyetlerine bakmaksızın sözleşmelere riayet etmelerini müminlere emrederek bu ilkeyi teyit etmiştir. Bu ayet-i kerimede de Allah'ın emir ve yasaklarına, O'na verilen sözlere, kulların kendi aralarında yaptıkları akitlere riayet etmek

[212] Nisa 135.
[213] Maide 1.
[214] Armağan, a.g.e., s 139-140.

dinin ana kuralları arasında gösterilmiştir. Bu sebeple İslam gerek fertler arasında gerekse fert ile devlet veya devletler yahut toplumlar arasında yapılmış olan akitlerde tarafların kimliğine veya akitlerin türüne bakmaksızın meşru ve sahih olan her türlü akdin mutlaka yerine getirilmesini ister. Nitekim Hz. Peygamber gayrimüslimlerle yapmış olduğu akitlerin yerine getirilmesine son derece önem vermiştir.[215]"

Bu açıklamalar neticesinde Müslüman, bir kişiyi kendine yönetici olarak seçti ise sözünden caymaz. Seçme hakkı en temel haklarındandır. Seçme hakkını kullanırken kriterlere uymak yükümlülüğündedir. İslam'da insanlar seçme hakkını meşveret ederek yani dünya işlerinde birbirleriyle istişare ederek en iyi olanı bulma şeklinde kullanmalıdır. Artık nüfusun çoğalması nedeniyle tek tek kişiler şûra meclislerinde fikrini beyan edemez hale gelmişlerdir. Günümüzde her şahıs bu konudaki fikirlerini, adayların söylemlerine, parti programlarına bakarak, özgür iradesi ile sandıklarda oy vermek suretiyle ifade etmektedir. Yöneticileri uyaran ve devlet işlerinde istişare edilen şûra meclisi üyelerinin günümüzdeki karşılığı danışmanlık statüsüdür dense yanlış olmaz. Ancak bu konuda ehliyet ve liyakat esası ne oranda uygulanır ve gerçekler ne oranda ifade edilir ise o oranda insan haklarına katkı sağlayacağı bir gerçektir. Seçilen yöneticilere hem uygulamak hem de uygulanmasını sağlamak adına büyük görevler düşmektedir.

"Seçme hakkı "Şûra" esası ve İslam devlet idaresinin ana hedeflerinden olan "İslam hukuku kaidelerinin tatbiki" dolayısıyla söz konusu olmaktadır. Gerek devlet başkanının ve gerekse mümessillerinin seçiminde vatandaşların seçme hakkı vardır. Seçilenlerin Müslümanların görüşüne uygun olması gereklidir. Dolayısıyla seçim yapılırken, fertlerin görüşünü açıklaması bir zaruret olmaktadır. Şûra, Kur'an'da belirtilen ve Müslümanlara vacip olan bir prensiptir. Kur'an'da "İşleri de aralarındaki danışma ile yürür.[216]" buyrulmaktadır. "…iş hakkında onlara danış[217]" emri ile

[215] https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/5-maide-suresi.
[216] Şura 38.
[217] Ali İmran 159.

meşverette bulunmak mecburiyeti ifade edilir. Bu emir fertler için olduğu gibi devlet idarecileri için de söz konusudur.[218]"

Kişilerin seçme hakları ile şûra prensibi ve meşverette bulunma mecburiyetleri kişinin manevi hürriyetleri başlığında fikir açıklama hürriyetlerinin tezahürleridir. İslam'da seçme hakkında meşveret ve şura prensibi tefsirde şu şekilde açıklanır:

> "Ayette "danış" anlamında zikredilen "şâvir" kelimesi, müşavere masdarından türemiş emir kipidir. Sözlükte müşavere "arı kovanından bal almak, danışıp görüş almak, işaret almak" gibi manalara gelir; aynı kökten olan şûra ile eş anlamlıdır. Terim olarak müşavere "herhangi bir iş hakkında konunun uzmanlarının veya o konuda görüş bildirebilecek kimselerin görüşlerine başvurmak, onlarla görüş alış-verişinde bulunmak" demektir. Şûra ise "yöneticilerin ve özellikle devlet başkanının kamu görevini yürütürken istişarede bulunmasını ve istişare sonucu oluşan eğilimi göz önünde bulundurmasını" ifade eden bir terimdir. İsim olarak şûra "toplanıp görüş alış-verişinde bulunan cemaat" anlamına gelir. Yüce Allah Hz. Peygamber'i İslam'ı yaşamak üzere örnek bir insan olarak gönderdiği gibi arkadaşlarının da sonraki nesilleri yetiştirebilecek seviyede örnek bir toplum haline gelmelerini istemiş, bu sebeple Hz. Peygamber'e onları en güzel bir şekilde yetiştirmesini emretmiştir. Bu cümleden olarak onların şahsiyetlerine değer vermesini, yönetimde onlarla istişare etmesini, onlara görev verip sorumluluk duygularının gelişmesi için çaba göstermesini, hatalarını bağışlamasını, günahlarının affı için dua etmesini emretmiştir. Böylece Müslümanların hem Hz. Peygamber'e hem de birbirlerine karşı sevgi ve saygıları daha da artarak birlik ve beraberlikleri sağlanmış, münafıkların istismar edebilecekleri kapılar kapatılmıştır. Dini literatürde ve özellikle kamu hukuku alanında yazılan eserlerde şûranın önemli bir anayasal kurum olarak ele alınması, Müslüman toplumlarda mevcut

[218] Armağan, a.g.e., s 139-142.

fiili duruma getirilen bir eleştiri veya hukukun üstünlüğünün sağlanması, iktidarın yetkilerinin sınırlandırılması, yönetimin temel ilke ve kurallarından ayrılmaması yönünde gösterilen gayretler olarak görülebilir. Bu çerçevede, –müşavere emrinin bağlayıcı olup olmadığı konusunda fıkıh âlimleri farklı görüşlerde bulunsa da– devlet başkanının etrafında ehlü'l-hal ve'l-akd veya ehlü'ş-şura adıyla anılan adalet, bilgi, aklı selim ve basiret sahibi kimselerin bulunması, devlet başkanının ve diğer yöneticilerin bunlarla istişare etmesi ilke olarak benimsenip gerekli görülmüş, ancak bu konuda ayrıntıya gidilmeyerek Müslüman toplumların ve yönetimlerin kendi dönem ve şartlarına uygun bir prosedür geliştirmesine imkân tanınmıştır. Şûrada üyelerin görevi, kendi arzu ve isteklerini ifade etmek değil nakli ve akli deliller ışığında doğru çözümü ortaya çıkarmaya çalışmaktır. Bu çabada insan iradesi ve beşeri tercih unsuru ortadan kaldırılmış olmamakla beraber, ilmin iradeye tabi olmasıyla, iradenin ilme tabi olması arasındaki farka dikkat etmek gerekir. Bir başka anlatımla şayet şûra ilmi ve delilleri öne çıkaran bir anlayış içinde cereyan etmezse, artık müşavereden değil çeşitli iradelerin çekişme ve mücadelesinden söz edilebilir.[219]"

İnsanlar seçtikleri devlet başkanlarına uymak zorundadırlar. İslam kurallarına riayet etmezlerse uyarmak hem hakları hem sorumluluklarıdır. Dolayısıyla hem yöneticilerine karşı fikir hürriyeti ve hakkına sahiptirler hem de itaat etme sorumluluğundadırlar. İnsanların seçme hakları siyasi hürriyetler başlığında yerini bulur. Veda Hutbesi'nde şu cümleler ile bu haklar ifade edilir:

"Ey Allah'ın kulları! Size Allah'tan sakınmanız tavsiye eder ve O'na itaate sizi teşvik ederim. Sözlerime hayır ile başlamak ister ve bundan sonra derim ki:

Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyin! Vallahi bilmiyorum, belki de bu seneden sonra burada sizinle bir daha buluşamayabilirim.

Sözlerimi iyice dinleyip ezberleyen kimseye Allah rahmet etsin! Belki anlayan, anlamayana iletip anlatır. Anlayan, belki kendisinden daha anlayışlı olana iletir.

[219] https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Âl-i%20İmrân-suresi/452/159-ayet-tefsiri.

“İyi biliniz ki, üç şey Müslümanların kalplerine kin ve kıskançlık sokmaz; Allah’a ihlâs ile ibadet etmek, emir sahiplerine nasihatte bulunmak ve Müslümanların cemaatine (ki onlar dua ederlerse, duaları müstecab ve arkalarındakilere de şamildir) itikad ve salih amelde tabi olmak.”

“Sizlere, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız apaçık öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah’ın Kitab’ı ile Peygamber’inin Sünneti’dir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah’ım sen şahit ol!

Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez.”

“Ey insanlar! Allah’tan sakınınız. Azası kesik bir Habeşli dahi başınıza amir tayin edilse, Allah’ın Kitabı ile idare ettiği sürece, onu dinleyip itaat ediniz.”

3.2.8. Örnek 8

678. “Allah apaçık görünmediğindendir ki bu Peygamberler, Allah naipleri olarak geldiler.”

“Şarih, Nisa suresi 80. ayete göre vekalet-i Rabbaniyyeyi haiz olarak gelen Peygamberlerin buyurduklarının da ilahi emir ve yasak olduğu, kesinlikle itaat edilmesi gerektiğini ifade eder. Vekil ile müvekkili ayrı saymak hoş değildir.[220]”

Şarihin beyitteki ifadesi sarihtir. Seçilen kişi artık yönetici vasfına haizdir ve itaat edilmelidir. Seçim hakkını şûra prensibine dayanarak, meşveret ederek yapması kendisini yöneten kişilerin fikirlerini öğrenmesine sebebiyet verecektir. O sebeple de yapılan seçimlerde kişilerin serbestçe fikirlerini beyan etmeleri gerekir. Seçilen kişi ya da temsilcilerin aralarında oluşan antlaşmaya binaen vazifesi artık ona itaat etmek olacaktır. Hz. Allah’ın koyduğu kurallara uygunluğu seçilenlerin meşruiyetini sağlar. Aksini istemesi halinde halkın ona uyması gerekmez. Bir Müslüman olarak iyiliği emreder, kötülükten men eder. Hikâyede vezir zaten hak ile seçilen bir kişi değildir. Yerine bıraktığı kişiler ise büyük bir yanılgı içindedirler. Birbirlerinden bağımsız on iki bey var ve her biri baş olmayı istemektedir. Şayet avam kendinde var olan seçme hakkının gereklerini yerine getirse idi zaten başa gelene uyma mecburiyetlerinin olmadığını da göreceklerdi. Ancak onlar körü körüne üst beyitlerde görüldüğü üzere taklit etmeyi seçtiler. Netice itibariyle günümüzde insanların seçme hakkını İslam hukuku sınırları içerisinde kullanabilir. Şayet yönetici konusunda üstüne düşeni yapmış ve adayların fikir hürriyetlerine binaen açıklamalarının İslam olduğuna karar vererek seçmiş ise artık en önemli vazifesi ona uymak olmalıdır. Şayet emir ve yasaklardan uzaklaşır ise uyarmak mecburiyetindedir. Veda Hutbesi’nde bu konu şu şekilde yerini bulur:

“Ey insanlar! Allah’tan sakınınız. Azası kesik bir Habeşli dahi başınıza amir tayin edilse, Allah’ın Kitabı ile idare ettiği sürece, onu dinleyip itaat ediniz.”

“Hiç şüphesiz ki sizler, mesulsünüz. Bu sebeple, burada bulunanlar bulunmayanlara (sözlerimi) tebliğ edip ulaştırsın.”

[220] Olgun, a.g.e. s 407

“Ey insanlar! Rabbiniz bir, babanız da birdir. İslam dininde insanlar eşittirler. Hepiniz Âdem’in soyundansınız. Âdem ise topraktandır. Allah katında sizin en şerefliniz, O’ndan en çok sakınanınızdır. Arap’ın Arap olmayana üstünlüğü ancak takva iledir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah’ım sen şahit ol!”

“Sizlere, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız apaçık öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah’ın Kitab’ı ile Peygamber’inin Sünneti’dir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah’ım sen şahit ol!”

“Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah’ım sen şahit ol! Sizler muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. Amellerinizden sorguya çekileceksiniz.”

3.2.9. Örnek 9

918. "Peygamber, yüce sesle, "Dayanmakla beraber, devenin ayağını bağla" dedi.

919. "Kazanan Allah sevgilisidir" sözünü işit de dayanç yüzünden sebebe sarılmakta tembelleşme."

Şarih der ki:

"Kişi bir işi ve girişimi için o işin maddi manevi bütün şartlarını yerine getirir, kendi gücünü aşan kısımlarını da Allah'a havale eder. Yoksa tevekkül, sırtüstü yatıp, beklemek değildir. "Çalışan kazanan Allah'ın sevgilisidir" hadisini iyi dinle, tavsiyesine dikkat et. Çalışanın alın teri en kutsal şeydir. Tembel kişi Hakk'ın da halkın da yüz karası ve maskarasıdır. Tevekkülün tembellikle hiçbir alakası yoktur.[221]"

İnsanların çalışma hakkı vardır. En temel insan hakkıdır. Zira yaratılmışların en şereflisi olan insan halifelik vasfı gereği kendini ve çevresini imar etmekle mükellef olduğunu hatırlamalıdır. Bu konuda kendine rehberi, tebliğ edilen dininin hak olan hükümleridir. Çalışması İslam'ın temel kuralları doğrultusunda olması gerekir. Yaratan dünyadaki nimetleri kendi emrine verir ve elde ettiklerinden de mesul olduğunu her defasında hatırlatır. Ahiret günü yaptıklarından sorguya çekileceğini ifade eder. Çalışmanın meşru olabilmesi, kazancının helal olmasına bağlıdır. Sebepleri iyi tahlil etmeli ve sarılmalıdır.

"İslam'da çalışma teşvik edilir. İş meşru ise İslam hukukunda teminattadır. İslam dininin yasakladığı bir işle iştigal eden, himaye talep edemez.[222]" Bazı ayetler:

"İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder.[223]"

"Doğrusu sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik. Ne kadar da az şükrediyorsunuz![224]"

"Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin.[225]"

---

[221] Top, a.g.e., s 543.
[222] Armağan, a.g.e., s 183-185.
[223] Necm 39.
[224] Araf 10.
[225] Nisa 29.

Kişilerin aralarında gerçekleştirdikleri antlaşmalar neticesinde elde ettikleri kazançları meşru ve helal olmalıdır. Aksi halde neticeleri hem kendileri için hem de toplum için hüsran olacaktır. Kendisine zulmetmiş olacaktır ki yaşam hakkına en büyük zulümdür. Topluma ihanet ettiğinden güven ve istikrar ortamına zarar verecektir. Bu da mülkiyet edinme haklarında, miras ve sosyal güvenlik haklarında ciddi zararlar meydana getirecektir.

> "Nisa suresi 29. ayetinde geçen "Kendinizi öldürmeyin" cümlesinde hem hayatın hem de kamu düzeninin korunmasını hedefleyen önemli ve ince işaretler mevcuttur. Malların haksız yollardan elde edilip yenilmesi ve faydalanılması yasaklandıktan hemen sonra "Kendinizi öldürmeyin" buyurulması özellikle dikkat çekicidir. Şöyle ki; haksızlık, hukuki ve sosyal adaletsizlik anarşiyi doğurur veya körükler; bir kere toplum düzeni bozulup asayiş ortadan kalkınca can güvenliği de tehlikeye düşer; yalnız haksızlığa uğrayanlar değil, başkasının malını haksız olarak alıp yiyen veya başkasının canına haksız olarak kıyan da bu güvensizlikten nasibini alır, kendisi canından olduğu gibi yakınlarının da mal ve canları zarar görür. Ayetin asıl hedefi haksız olarak başkasını öldürmeyi yasaklamak olduğu halde bu başkalarını kastederek "Kendinizi öldürmeyin" buyurulması, hayat hakkının korunması bakımından çok güçlü bir vurgu taşımaktadır. Zira kişinin kendi hayatıyla başkasının hayatı arasında fark yoktur, bütün hayatlar eşit derecede korunmaya layıktır, korunma hakkına sahiptir. Birinin canına kıyan kendi canına kıydığını düşünmeli, bu şuur içinde olmalıdır.[226]"

Veda Hutbesi'nde yaşam hakkı, çalışma hakkı, miras ve mülkiyete dair şu cümleler yer alır:

"Ey insanlar! Kanlarınız (yaşama hakkınız), mallarınız, haysiyet ve şerefleriniz Rabbinizle buluşacağınız güne dek, bu ayda, bu yerde, tıpkı bugününüz gibi, birbirinize haramdır (birbirinize karşı korunmuştur)."

[226] https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nisâ-suresi/522/29-ayet-tefsiri.

“Cahiliye devrine ait bütün faizler de kaldırılmıştır, ayaklarımın altındadır. Ancak ana paralarınız sizindir. Ne bundan fazlasını isteyip borçlulara zulmediniz, ne de hakkınızdan aşağı alıp mazlum duruma düşünüz. Allah, bundan böyle riba (faiz) yoktur diye hükmetmiştir.”

“Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez. Kanı da haramdır onun ve kimseye kardeşinin malı, gönül rızası olmadıkça helal olmaz. Kendinize zulmetmeyiniz.”

“Allah’tan sakınınız! “İnsanların mallarını eksik vermeyin ve yeryüzünde fesat çıkartmayın.”

“Kadınlar hakkında hayırlı olmanızı tavsiye ederim. Çünkü onlar sizin himayenize muhtaçtırlar, kendileri için hiçbir şeye malik de değildirler. Siz onları Allah’ın emaneti olarak aldınız, Allah’ın kelimelerini anarak onların namuslarını helal edindiniz. Kadınlar konusunda Allah’tan sakının.”

“Sizlere, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız apaçık öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah’ın Kitab’ı ile Peygamber’inin Sünneti’dir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah’ım sen şahit ol!”

“Ey insanlar! Allah, her mirasçının mirastaki payını belirlemiştir. Varis için vasiyete gerek yoktur. Vasiyet, üçte birden fazlasında olmaz. Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Babasından başkasına mensubiyet öne süren veya efendisinden başkasını veli edinen; Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğrasın! Böylesinin ne tövbesi ne de adalet ve şehadeti kabul edilir.”

3.2.10. Örnek 10

1637. “Evlere kapılarından girin” isteklerinizi, sebeplerine sarılarak dileyin.”

İnsanların evlerine girmenin esasları da Kur’an ve Sünnet’de düzenlenmiştir; açık ve nettir. “Bir şahsa ait olan konuta başkalarının, izinsiz giremeyeceği, orada herhangi bir faaliyet yapamayacağı anlamına gelir. Mesken masuniyeti ismi verilen bu hak en klasik haktır. İslam hukukuna göre başkasının evine girmek ancak onun izni ile mümkün olur. Aksi bir durum mahkeme kararını gerektirir. Bu konudaki ayetler şu şekildedir:

“Ey iman edenler! Kendinizi tanıtıp izin almadan ve içinde oturanlara selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin. Sizin için daha iyi olanı budur; umulur ki düşünüp anlarsınız.

Eğer o evlerde bir kimse bulamazsanız -size izin verilmedikçe- oralara girmeyin. Size “Kabul edemiyoruz, dönün” denirse hemen dönün; bu sizin için daha nezih bir davranıştır. Allah bütün yaptıklarınızı bilmektedir.[227]”

Konut dokunulmazlığı adı verilen bu hak, kişinin şahsi hürriyetlerinden olan özel hayatının gizliliği başlığı altında incelenir. Veda Hutbesi’nde ilgili cümleler şunlardır:

“Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Babasından başkasına mensubiyet öne süren veya efendisinden başkasını veli edinen; Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğrasın! Böylesinin ne tövbesi ne de adalet ve şehadeti kabul edilir.”

“Cahiliye devrine ait her şey ayaklarımın altındadır, hükümsüzdür.”

“Ey insanlar! Kanlarınız (yaşama hakkınız), mallarınız, haysiyet ve şerefleriniz Rabbinizle buluşacağınız güne dek, bu ayda, bu yerde, tıpkı bugününüz gibi, birbirinize haramdır (birbirinize karşı korunmuştur). Acaba size olayı bildirmiş bulunuyor muyum? Allah’ım, sen tanık ol.”

“Şu hâlde ey insanlar! Muhakkak ki şeytan, şu toprağınızda kendisine tapılmaktan bugünden sonra temelli olarak ümidini kesmiştir. Fakat siz, bunun

[227] Nur 27-28.

dışındaki ufak tefek işlerinizde ona itaatte bulunursanız, bu da onu memnun edecektir. Dininiz hususunda ondan sakınınız."

"Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez. Kanı da haramdır onun ve kimseye kardeşinin malı, gönül rızası olmadıkça helal olmaz. Kendinize zulmetmeyiniz."

"Sakın benden sonra küfre dönüp de birbirinizin boynunu vurmayın!"

"Sizlere, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız apaçık öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah'ın Kitab'ı ile Peygamber'inin Sünneti'dir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!"

3.2.11. Örnek 11

2316. "Meyvelerinin daha da tatlı olması gerekti; ip eğirenler gibi geriye gitmemen lazımdı.

2317. Bizim eşimizdin; eş olan kişinin, eşinin huyuyla huylanması gerek ki işler, uyarına gitsin.

2318. Eşlerin birbirine benzemesi gerek; iki ayakkabına, iki meste bak da gör.

2319. Ayakkabının bir teki, ayağa dar geldi mi, öbürü de işine yaramaz.

2320. Kapının bir kanadı küçük, öbürü büyük olur mu? Ormandaki aslana, kurdun eş olduğunu hiç gördün mü?

2321. Deveye yüklenen hurcun, bir gözünün bomboş, öbürünün dopdolu olması doğru değildir.

2322. "Benim gönlüm sağlam, her şeyi yeter buluş tarafına yönelmişim; sen ne diye aşırı gözetme yolunu tutarsın?

2323. Eline geçene kanaat eden adam, öz doğruluğuyla, içi yana-yana, ta sabaha dek karısına bu çeşit sözler söyledi-durdu."

Yukarıda anlatılan karı-koca ilişkilerinde mevzuu edilen konu ailedir. İslam'da ailenin korunması için çok çeşitli emir ve yasaklar bulunmaktadır. Öyle ki evlenmek teşvik edilir. Fıtrat olarak kadın ve erkeğin birbirlerini tamamladıklarından bahisle evlenmenin önemi zikredilir. Bu konudaki bazı ayetler şöyledir[228]:

"Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır.[229]"

"Onlar sizin için elbisedir, siz de onlar için elbisesiniz.[230]"

"Sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O'dur.[231]"

Ailenin kutsallığı göz önünde bulundurulduğunda, kadın hakları açısından çok önemli emirler verilir. Evlenme akti gerçekleştiği zaman karşılıklı hak ve borçlar

[228] Armağan, a.g.e., s 171.
[229] Rum 21.
[230] Bakara 187.
[231] Araf 189.

doğacaktır. Taraflar birbirlerinin haklarına riayetle mükelleftirler. Her insan yani kadın ya da erkek Hz. Allah katında eşittir. Ne erkeğin ne de kadının bir diğerine üstünlüğünden bahsedilmez. O sebeple de aile kurumundan doğan her hukuki durumun farklı tezahürleri olur. Evli olmak hem şahsına hem de topluma karşı sorumlulukları da beraberinde getirir. Aile mensubu olmak, insanların namus, mal, onur ve haysiyet gibi kendisine sıkı sıkıya bağlı olan hakların adeta teminatı haline gelir. Toplumun yozlaşmasını bu şekilde engellenir. Kimse kimsenin ailesine yan göz ile bakmaz, hakaret etmez. Neticesinde oluşan çocukların anne-babaya gösterdikleri saygı ve sevginin övülmesi, itaat edilmesi, görevleri her fırsatta kendisine hatırlatılarak sosyal sorumluluk alanında devlete yüklenen pozitif hakların azaltılması sağlanır. Bu şekilde toplumun refah seviyesinin artması sağlanır. Kişilerin en temel insan hakkı, eşlerin birbirlerine karşı olan haklarıdır. Hikâyede geçen kadın önce kocasını aşağılayarak, fakirliğinden bahisle kendisinin hiçbir çaba göstermemesini ifade eder. Ağır sözlerle ifade ettiği için kocasını kırar. Koca karısını çok sevdiği için karısının daha sonra terk edeceğini söylemesine binaen ettiği özrü kabul eder. Ancak bu esnada karı-kocanın birbirine karşı nasıl olması gerektiğini de hatırlatır. Batı'da yüzyıllar boyunca insan dahi sayılmayan kadın, İslam'da en değerli varlıktır. Her hakka erkek gibi sahiptir. Gerek özel işlerinde gerekse de kamu alanında sorumlulukları vardır. Anne ifadesi en önemli değerdir. Bu husus ayrıca Veda Hutbesi'nde açıklanır ve özel tembihlerde bulunulur:

"Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol! Sizler muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. Amellerinizden sorguya çekileceksiniz. Ben tebliğde bulundum. Kimin yanında bir emanet varsa, onu hemen sahibine teslim etsin."

"Ey insanlar! (Şunu ifade etmeliyim ki;) sizin kadınlarınız üzerinde hakkınız, onların da sizlerin üzerinde hakkı vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız; yatağınıza sizden başkasına çiğnetmemeleri, hoşlanmadığınız kimseleri izniniz olmadıkça evlerinize sokmamaları ve çirkin davranışta bulunmamalardır. Eğer bunun aksine davranırlarsa; Allah, onları yataklarında yalnız bırakmanıza ve daha olmazsa hafifçe dövüp sakındırmanıza izin vermiştir. Bunlardan vazgeçer ve size itaat ederlerse, herkesçe makul bilinen ölçülerde yiyecek giyeceklerini sağlamak ve

borcunuzdur. Kadınlar hakkında hayırlı olmanızı tavsiye ederim. Çünkü onlar sizin himayenize muhtaçtırlar, kendileri için hiçbir şeye malik de değildirler. Siz onları Allah'ın emaneti olarak aldınız, Allah'ın kelimelerini anarak onların namuslarını helal edindiniz. Kadınlar konusunda Allah'tan sakının. Ey insanlar! Sözümü iyice aklınızda tutunuz. Zira ben, tebliğde bulundum. Allah'ım sen şahit ol!"

"Sakın benden sonra küfre dönüp de birbirinizin boynunu vurmayın!"

"Sizlere, sımsıkı sarıldığınız takdirde asla sapıtmayacağınız apaçık öyle bir şey bıraktım ki, bunlar; Allah'ın Kitab'ı ile Peygamber'inin Sünneti'dir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol!"

"Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet de etmez. Kanı da haramdır onun ve kimseye kardeşinin malı, gönül rızası olmadıkça helal olmaz. Kendinize zulmetmeyiniz."

"Ey insanlar! Rabbiniz bir, babanız da birdir. İslam dininde insanlar eşittirler. Hepiniz Âdem'in soyundansınız. Âdem ise topraktandır. Allah katında sizin en şerefliniz, O'ndan en çok sakınanınızdır. Arap'ın Arap olmayana üstünlüğü ancak takva iledir. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol."

"Hiç şüphesiz ki sizler, mesulsünüz. Bu sebeple, burada bulunanlar bulunmayanlara (sözlerimi) tebliğ edip ulaştırsın."

"Ey insanlar! Allah, her mirasçının mirastaki payını belirlemiştir. Varis için vasiyete gerek yoktur. Vasiyet, üçte birden fazlasında olmaz. Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Babasından başkasına mensubiyet öne süren veya efendisinden başkasını veli edinen; Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğrasın! Böylesinin ne tövbesi ne de adalet ve şehadeti kabul edilir."

3.2.12. Örnek 12

3962. "Peygamber de Mekke'yi almaya uğraştı; bu çalışması yüzünden dünya sevgisiyle töhmetlenebilir mi hiç?"

Şarih der ki:

"Efendimiz (sav) Mekke'de eza ve cefaya maruz kalınca hicret etmek zorunda kalmıştır. Sonra Mekke feth edildiğinde "Haydi işinize gidin, siz Allah'ın azadlılarısınız" diyerek hürriyet verdi. Kendine türlü terbiyesizlik edenleri affetti. Sonra onlara bir vali tayin etti ve Medine'ye geri döndü. Amacı ne mal toplamak idi ne intikam almak idi.[232]"

İslam dininin amacı can, mal, din, akıl ve namusun korunmasıdır. Bu sayılan unsurlar bir insanın dokunulmaz, devredilemez en temel insan haklarıdır. İnsan Hz. Allah'ın lütfu ile sahiptir ve emanetini korumakla mükelleftir. İnsan yaratılışına uygun hareket ederek seçtiği İslam ise kurallarına riayeti zorunludur. Her işinde ve çalışmasında Hz. Allah'ın rızasını gözetmek zorundadır. Haksız yere kimsenin canına kastedemez, zulmedemez, gıybet edemez, iftira atamaz. Kısaca yaşam hakkına saygı göstermek ve korumak zorundadır. Bu beyit Kâinatın Efendisi'nin (sav) yaşamından en güzel kesitlerinden biridir. Zira kendisine, ailesine, akrabalarına, ashabına o kadar şiddetli işkence eden, hakarette bulunan ve inanmayan bir toplumu yine de affetme büyüklüğünü göstermiş ve yaşam haklarını korumuştur. Tüm dünyaya en güzel insan hakları dersidir. Veda Hutbesi'nde bu husus açıkça ifade edilir:

"Haberiniz olsun ki, ben Havz'ın başında sizi dört gözle bekleyeceğim. Başka ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim. Sakın çok günah işleyip de yüzümü kara çıkarmayın."

"Allah'a karşı en azılı düşman, kendisini öldürmek isteyenin dışındakini öldüren ve kendisini dövenden başkasını dövmeye kalkışandır."

"Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz ve aklınızda tutunuz. İyice biliniz ki, Müslüman Müslümanın kardeşidir. Onu aldatmaz, ona hıyanet etmez ve onu gıybet

[232] Olgun, a.g.e., s 1806.

de etmez. Kanı da haramdır onun ve kimseye kardeşinin malı, gönül rızası olmadıkça helal olmaz. Kendinize zulmetmeyiniz."

"Sakın benden sonra küfre dönüp de birbirinizin boynunu vurmayın!"

"Cahiliye devrinde güdülen kan davaları da tamamen kaldırılmıştır, ayaklarımın altındadır."

"Ey insanlar! Kanlarınız ve mallarınız, Rabbinize kavuşuncaya kadar; bu beldenizin, bu gününüzün ve bu şehrinizin haram oluşu gibi birbirinize haramdır. Ne diyorsunuz, sizlere tebliğ ettim değil mi? Allah'ım sen şahit ol! Sizler muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. Amellerinizden sorguya çekileceksiniz."

SONUÇ

İnsan yaratılanlar arasında eşrefi mahlukattır. Kendisinin Bezm-i Elest'te Rabbine verdiği söz fıtratında tamamen kodlandığı için kendi gönül kulağı sağır olsa da her hücresinde her an her saniye yankılanır. Hür iradesi ile yüklenmiş olduğu emanete sahip çıkmasının yolu öncelikle kendi varlığı ile sorununu halletmekten geçer.

İnsanoğlunun, Allah'ın lütfu sayesinde, yeryüzünde emrine verilenler ile yaşamını idame ettirdiğini, bir imtihanda olduğunu, günü geldiğinde yaptığı her hareketinin olumlu ya da olumsuz yönleriyle hesabının görüleceğini bilmesi, aslında toplum barışı ve huzuru için önemli bir tespittir. Çünkü kendi ile sorunu olmayan insan, artık tekamülünde terakki göstermiş ve başkalarının temel hak ve hürriyetlerini de özümsemiş demektir. Evrensel nitelikte olan insan haklarının öncelikle insanların kendi iç dünyalarında içselleştirmeleri bu açıdan çok önemlidir.

Batı dünyasının insan hakları ile olan serüveni son derece vahşi ve acıdır. Medeniyetlerin, insan haklarının varlığı ve kaynağı noktasındaki seçimleriyle günümüze kadar getirdiği tüm bildiri, beyanname ya da protokollerden hala tam bir huzur ve güven ortamı oluşturamadığı bir gerçektir. Beşerin yine beşer için sıraladığı haklar ne kadar mükemmel görünse de uygulamada beşerin insafına kaldığı için neticeleri genelde ağır olmaktadır. Bedel ödeyen yine hakkının varlığından bile bihaber olan ya da gücün karşısında ne yazık ki haklı da olsa eşitlikten ve adaletten mahrum kalan insan olmaktadır.

İslam'ın insan hakları ile serüveni hiçbir zaman savunma ya da mücadele ile olmamıştır. Allah her insana insan olmasından dolayı bütün güzellikleri lütfetmiş ve kullanımına sunmuştur. En önemli şartı iman ve beraberindeki kanunlarıdır. Peygamberleri aracılığı ile sunduğu her hak ve ödev, insan için en temel dayanak ve yaşamı için fıtratına en uygun haldir. Önemli olan bunun farkında olan bir gönle sahip olmaktır. İnsanın en temel vasfı aklı ve tefekkürüdür. Şayet kendini ruh ve bedeni olarak bir bütün olarak görür ve en güzel olana talip olmayı akledebilirse bu konuda kaynakları hazırdır. Yeter ki okumasını ve dinlemesini bilsin. Bu hususta yani insanların Allah'a kavuşma ve kendi iç dünyalarının eğitimi konusunda, yüzyıllarca aşamadan geçildikten sonra gelinen noktada, tek hakikate ulaşmak için

vasıtalar oluşturulmuştur. Kimi zaman ekoller kimi zaman Resul-i Ekrem'in yolundakiler. Aslında hepsi de aynı gayrette olmuşlar, fıtratlarına uygun davranarak gerekli açıklamaları dinlemek isteyenlere usulü dairesinde anlatmaya çalışmışlardır. Hz. Mevlâna da bu isimlerin aşk kanadında yer almış ve eseri Mesnevi'de en güzel şekilde insanı insana her yönüyle anlatmıştır. Kullandığı metod Kur'an'ın aynısıdır ve Hadisin ta kendisidir. İşte tam bu noktada Mesnevi'yi şerh edenlerin kaynağı madem ki sadece Kuran ve Sünnet ise, Veda Hutbesi'ni ayrı görmek de imkânsız olacaktır. Modern çağın ya da seküler anlayışın sahipleri düşünür ya da devletleri, istedikleri kadar ilk insan hakları beyannamesi olarak görmeseler de hakikat budur. Çünkü Hz. Allah asla zulmetmez ve insanlığın var olduğu ilk andan itibaren var olan tek din İslam'dan asla vazgeçmez. Veda Hutbesi'ni eksik görmeye çalışmak ya da Kur'an'dan ayrı görmek sadece kendini inkâr ve akılsızlıktır. Mesnevi'nin her beytinde din ve vicdan hürriyetini görmemek için gerçekten şuursuzca inanmamak gerekir.

Hz. Mevlâna Mesnevi'sinde gelip geçici olana rağbet etmez, onun için mana aleminin gerçekleri asıldır. Akıl ve bilgiye önem verir ancak bu insan için hakikate engel teşkil etmemelidir, asıl maksat için araç olmalıdır. Aşk her şeyin tek kaynağıdır ama dünyevi hazlar sadece tuzaktır. Dünyada çalışmak, kazanmak ve ibadet etmek mutlaka gereklidir ama amaçtan uzaklaştırmamalı ve Hz. Allah'ın rızasına uygun olmalıdır. Mesnevi'deki hikâye ve beyitlerde özet olarak ifade edilen insan haklarının İslam'ın dışında değerlendirilmesi düşünülemez. Veda Hutbesi temel hak ve hürriyetleri ifade ederken İslam'ın rükünlerini hatırlatır ve zikreder. Dolayısıyla tespiti yapılan tüm haklar insanların ilahi rıza ve saadeti ile sonsuz hayatı için bir araçtır. Bu yolda tüm hak ve hürriyetlerin kullanımları vuslata giden yolda gerçek aşkın temellerini oluşturur. O sebeple de her insan hakkını ve hürriyetini Hz. Allah'ın rızasına uygun bir şekilde kullanmalıdır.

Bu çalışmanın temel gayesi, Veda Hutbesi'nin temel insan hak ve hürriyetleri olarak zikredilen insan hakları beyannameleri içindeki tartışmasız yerini hatırlatmaktır. Mesnevi'nin hikâye ve beyitlerinde tespit edilen hakların varlığı inkâr edilemez. Şahsi, manevi, iktisadi, sosyal ve siyasi haklar hem genel hem de özel başlıkları ile ifade edilir. Kişilerin yaşam hakları kutsaldır ve dokunulamaz. Her insan eşittir, üstünlük sadece takva iledir. Ayrımcılık kesinlikle yasaktır. İşkence

yasaktır. Seyahat ve yerleşme hürriyeti vardır. Özel hayatının gizliliği esastır. Gıybet yasaktır. Ayıp araştırılmaz. Kusurların bağışlanması emredilir. Sır hem saklanır hem korunur. Eşlerin birbirlerine karşı hakları ifade edilir. Fikirlerini serbestçe açıklama ve savunma hürriyetine sahiptir. Din ve vicdan hürriyeti esastır. Seçme ve seçilme hakları vardır. Öğrenme ve öğretme hakları vardır. Cezalarda kanunilik ve şahsilik esastır. Tüm bu hakların teminatı, kaynağı en evvel Kur'an ve Sünnet'tir. Veda Hutbesi malum olanı tekrardan ibarettir. Çağlar öncesinden tüm insanlığa evrensel nitelikte mesajlar ihtiva ettiğinden bugün de tıpkı o gün gibi geçerliliğini devam ettirmektedir. Mesnevi'nin her beytine bu yönüyle bakmak, insanlara haklarını hatırlatmak farklı bir anlayış ve kavrayışı da beraberinde getirir. İnsan beden ve ruhu ile bir bütündür. Mükemmel bir insan olmanın yolu insan haklarının her alanda uygulanması ile elde edilecektir. Her hak bizatihi asıl hak sahibine dönmekte ve ne yönüyle düşünülürse düşünülsün Allah Hakkına işaret etmektedir. Bu dünyada tek hakikat Hz. Allah'tır ve herkes bir gün O'na dönecektir. O sebeple de sonu olan dünyada tüm insanların en önemli görevi, insan haklarını anlamak, yaşamak ve yaşatmak olmalıdır.

KAYNAKÇA

"*Kur'an-ı Kerim Meali*" (2011), DİB, Hazırlayanlar: Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, Ankara.

Akgündüz, Ahmed (2017), "*İslam'da İnsan Hakları Beyannamesi"*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

Anayurt, Ömer (2015), "*Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları"*, Seçkin, Ankara.

Ardoğan, Recep, "*İslam'da İnsan Haklarının Teolojik Değeri*", www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/insanhaklari/262.pdf, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü.

Armağan, Servet (2015), "*İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler"*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Arslantürk, Mustafa (2016), "*Peygamber Buyruğu Işığında İnsan Hakları"*, Adalet Yayınevi, Ankara.

Avcı, Casim, "*Veda Haccı ve Veda Hutbesi*", sonpeygamber.info/39-veda-hacci-ve-veda-hutbesi.

Bardakoğlu, Ali (1997), "Hak", *DİA,* C.15, s 139-151, Ankara.

Bursevi, İsmail Hakkı (2015), Ruhu'l Beyan, Erkam Yayınları, İstanbul.

Can, Şefik (2003), "*Mesnevi Hikâyeleri"*, Ötüken Neşriyat.

Çağrıcı, Mustafa (1997), "Hak", *DİA*, C.15, s 137.

Çağrıcı, Mustafa (2002), "Kesb", *DİA*, C. 25, s 302-304.

Çiçekler, Mustafa, "Mesnevi", *DİA*, C. 29, s 320-322.

Devellioğlu, Ferit (17. Baskı, 2000), "*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat"*, Aydın Kitabevi, Ankara.

Erdoğan, Mustafa (1998), "*İnsan Haklarına Kavramsal Bir Yaklaşım*", Liberal Düşünce, n:12, s 7-16.

Erkal, Mehmet (2013), "Zekât", *DİA*, C. 44, s 197.

Erul, Bünyamin (2012), "Veda Hutbesi", *DİA, C.42, s 591-593,* İstanbul.

Esen, Hüseyin (2013), "Zina", *DİA*, C. 44, s 440.

Gökalp, Murat (2001). *İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Veda Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimler (Hadis) Ana Bilim Dalı, Ankara.

Gölpınarlı, Abdülbaki (1983), "*Mesnevi Tercümesi ve Şerhi"*, I. ve II. Cilt, 6. Baskı, İnkılap.

Gözler, Kemal (2011), "*Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*", C.II, Ekin, Bursa.

Gündüz, Aslan (2000), "İnsan Hakları", *DİA*, C. 22, s 323-327.

Hamdemir, Berkan (2009), "*Türkiye'de İnsan Haklarını Koruma Amaçlı Resmi ve Sivil Girişimler"*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Hamidullah, Muhammed, "*El-Vesaiku's-Siyasiyye, Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri",* (Çeviren: Doç. Dr. Vecdi Akyüz), Kitabevi.

Hatemi, Hüseyin (1988), "*İnsan Hakları Öğretisi"*, İşaret Yayınları, İstanbul.

İlmihal (2008), DİB, TDV İlmihali (İlmi Müşavere ve Redaksiyon Heyeti; Hayreddin Karaman, Ali Bardakoğlu, Yunus Apaydın), Ankara.

Koç, Turan (2009), "Sanat", *DİA,* C. 36, s 90-93.

Konuk, Ahmed Avni, Mesnevi-i Şerif Şerhi 1, Kitabevi, İstanbul, ts.

Kutluer, İlhan (2000), "İnsan", *DİA,* C. 22, s 320.

Musulin, Janko (1983), "*Hürriyet Bildirgeleri*", (Çeviren: Necmi Zeka), Belge Yayınları, İstanbul.

Olgun, Tahir, "*Şerh-i Mesnevi"*, I, II, III, IV ve V. Ciltler, Şamil Yayınevi.

Özekes, Muhammet (2015), "*Temel Hukuk Bilgisi"*, Yetkin Yayınları, Ankara.

Öztürk, Osman (1973), "*Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle"*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları-1, İstanbul

Riyâzü's Salihin (2013), Erkam Yayınları, Hazırlayanlar: Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük, İstanbul.

Şentürk, Recep (2000), "İnsan Hakları", *DİA*, *C.22, s 327-330,* İstanbul.

Tekin, Ahmet (2006), "*Kur'an ile İlan Edilen İnsan Hakları"*, Kelam Yayınları, İstanbul.

Top, Hüseyin (2011), Mesnevi-i Manevi Şerhi, Rumi Yayınları, Konya.

Uslu, Rıfat (2018), Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, II (2), 34-49.

Üsmetullah, Sami (2012), "*Arap Dili Belagati ve Retorik Açısından Hz. Muhammed (S.A.S.)'in Hutbeleri",* Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel Bilimler Ana Bilim Dalı, Erzurum.

Zorbozan, Seda (2011), "*İslam Hukuku'nda Hakların Allah Hakkı ve Kul Hakkı Olarak Ayrılması ve Bu Ayrımın Muamelata Yansımaları"*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Elazığ.

http://i-sem.info/PastConferences/ISEM2016/ISEM2016/papers/10-ISEM2016ID314.pdf

https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/155592

https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Ahzâb-suresi/3605/72-73-ayet-tefsiri.

https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Âl-i%20İmrân-suresi/397/104-ayet-tefsiri

https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Âl-i%20İmrân-suresi/452/159-ayet-tefsiri

https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/263/256-ayet-tefsiri

https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nisâ-suresi/522/29-ayet-tefsiri

https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/5-maide-suresi

https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Zümer-suresi/4066/8-9-ayet-tefsiri